

Ерихъ Мария Ремаркъ

**ОБРАТНИЯТЪ
ПЪТЪ**

Книгоиздателство "Право" София

ЕРИХ МАРИЯ РЕМАРК ОБРАТНИЯТЪ ПЪТЪ

Превод: Живка Драгнева, Гора Иванова

chitanka.info

УВОДЪ

Остатъка отъ втория взводъ лежи въ единъ сринатъ окопъ задъ фронта и дреме.

— Смѣшенъ сортъ гранати... — казва внезапно Юпъ.

— Защо? — пита Фердинандъ Козоле и се издига наполовина.

— Слушай само! — отговаря Юпъ.

Козоле си слага ржката задъ ухото и се вслушва. Ние сжщо слухтимъ въ нощта. Ала нищо не се чува освенъ глухиятъ шумъ на артилерийския огънь и цвъртението на гранатитѣ. Отъ дѣсно се чува и тракане на картечници и сегизъ тогизъ единъ крѣскъ. Обаче това знаемъ отъ години вече, затова нѣмаше нужда екстра да се говори.

Козоле гледа Юпъ въпросително.

— Сега тъкмо спрѣ, — се защитава този смутенъ.

Козоле пакъ го поглежда изпитателно. Но тъй като Юпъ остава спокоенъ, той се обръща и рѣмжи: — Тебе ти шуми парата отъ зелето въ корема, това сж твоитѣ гранати. По-добре ще е да дремнешъ малко.

При това той си струпва единъ видъ подпора за главата и се простира предпазливо, като варди да не се свлѣкатъ чизмитѣ му въ водата. — Ахъ, Господи, въ кжци си имамъ жена и двойно легло, — мърмори той вече съ затворени очи.

— Сигуръ нѣкой лежи вече вжтре, — се обажда Юпъ отъ своето кюше.

Козоле си отваря едното око и му хвърля лютъ погледъ. Той сякашъ се кани да стане, но после изрѣмжава: — Не й го препорѣчвамъ, Рейнска кукумявка! — Веднага следъ това той вече хърка.

Юпъ ми прави знакъ да се прехвърля при него. Азъ прескачамъ ботушитѣ на Бетке и сѣдамъ до него. Той поглежда предпазливо къмъ хъркащия и забелязва огорчено: — Той нѣма понятие отъ образование, казвамъ ти.

Юпъ билъ преди войната писаръ при единъ адвокатъ въ Кьолнъ. Макаръ че е вече три години войникъ, той е все още много

самолюбивъ и много държи на това, да минава за образованъ. Какво собствено трѣбва да се разбира подъ това и той, разбира се, не знае; но отъ всичко, което е чулъ нѣкога по-рано, у него останала само думата образование и той се е стисналъ за нея като удавникъ за дъска въ морето, за да не потъне. Всѣки тукъ си има по нѣщо: единъ приказва за жена си, другъ за търговията си, трети за ботушитѣ си, Валентинъ Лаеръ за ракията си, а Тяденъ мечтае още веднѣжъ да се натѣпче съ бобъ съ сланина.

Козоле пъкъ се дразни веднага отъ думата образование. Той я свързва, кой знае какъ, съ понятието колосана яка и това му стига. Дори и сега му действува. Безъ да спре да хърка, той казва кжсо: — Ти, мръсна писарска душа!

Юпъ резигнирано, обаче гордо, клати глава. Известно време седимъ мълчаливо близо единъ до другъ, за да се топлимъ. Нощъта е мокра и топла, минаватъ облаци, а отъ време на време вали. После вземаме платницата, на които сме насядали, и ги мѣтаме надъ главитѣ си.

На хоризонта свѣти огъня отъ дулата на орждията. Чини ни се, че тамъ е нѣкакво по-топло мѣсто, така уютно изглежда. Като пѣстри и сребърни цвѣтя се издигатъ ракетитѣ надъ артилерийската заря. Голѣма и червена плува луната въ мокрия, мъгливъ въздухъ надъ развалинитѣ на единъ чифликъ.

— Вѣрвашъ ли, че ще се върнемъ въ кжци? — шепне Юпъ.

Азъ свивамъ рамене. — Нали така казватъ.

Юпъ диша високо. — Топла стая, канапе и вечеръ да излизашъ — можешъ ли още да си представишъ това?

— При последната си отпуска си премѣрихъ цивилнитѣ дрехи, но ми сж много омалѣли; — трѣбва да си правя нови, — казвамъ азъ замислено. Колко чудно звучи всичко тука: цивилни дрехи, канапе, вечеръ... Странни мисли се появяватъ у насъ, — като черно кафе, когато ни се услади следъ ржждивия вкусъ на тенекиенитѣ сждове, а после, давейки се, го повърнемъ още горещо.

Юпъ замислено си чопли носа. — Ахъ, братче, — витрини — кафенета — женски...

— Ахъ, приятелю, радвай се, само да излѣзешъ отъ тая мръсотия тука, — казвамъ азъ и си духамъ ржцетѣ.

— Имашъ право. — Юпъ дръпва платницето надъ сухитѣ си превити рамене. — Какво ще правишъ, като се махнешъ отъ тука?

Азъ се смѣя. — Азъ ли? Навѣрно ще трѣбва да се върна пакъ въ училището. Азъ, Вили и Албертъ, — и дори Лудвигъ тамъ. — Показвамъ назадъ, дето лежи единъ предъ една срутена землянка, покритъ съ два шинела.

— Ахъ, дяволъ да го вземе! Не вѣрвамъ да направите това, — казва Юпъ.

— Неznamъ. Навѣрно ще трѣбва, — отговарямъ азъ и се ядосвамъ безъ да знамъ защо.

Подъ шинелитѣ нѣщо се размърдва. Едно бледно слабо лице се издига и тихо стене. Тамъ лежи моятъ съученикъ, подпоручикъ Лудвигъ Брайеръ, нашиятъ взводенъ. Отъ две седмици насамъ той има кървавъ дрисъкъ, сигурно дизентерия, но не ще да се върне въ нѣкоя болница. Той иска да си остане при насъ, защото всички чакаме, че ще стане миръ, и тогава можемъ да го водимъ съ насъ си назадъ. Лазаретитѣ сж препълнени, никой не се грижи тамъ за болнитѣ, като сложатъ човѣка на нѣкое легло, все едно че е вече отчасти мъртавъ. Наоколо другитѣ мратъ като пилци, това заразява, когато човѣкъ лежи помежду имъ и доде видишъ, ето ти че и той умрѣлъ. Максъ Вайлъ, нашиятъ санитаръ, достави за Брайеръ единъ видъ течень гипсъ и той го яде, за да се цементиратъ червата му и да заякнатъ. Въпрѣки това той излиза на день по двацетъ, трийсетъ пжти по нужда.

И сега пакъ трѣбва да върви. Азъ го придружавамъ до кюшето и той клѣка.

Юпъ ми кима: — Чувашъ ли, ето пакъ!

— Какво?

— Гранатитѣ отъ преди.

Козоле се размърдва и прозява. После става, гледа значително тежкия си юмрукъ, поглежда съ крайчеца на окото си къмъ Юпъ и казва: „Човѣче, ако и сега си ни излъгалъ, ще можешъ да изпратишъ коститѣ си дома въ чувалъ“.

Ние се вслушваме. Съскането и свиренето на невидимитѣ гранати се прекъсва отъ нѣкакъвъ страненъ, хрипкавъ, провлѣченъ звукъ, който е тѣй новъ и страненъ, че по кожата ми минаватъ трѣпки.

— Газови бомби! — вика Вили Хомайеръ и скача.
Всички сме вече будни и се вслушваме напрегнато.
Веслингъ сочи въ въздуха. — Ето ги! Диви гжски!

Предъ мжтната сивина на облацитѣ минава една по-тъмна ивица, единъ клинъ. Върха му е насоченъ къмъ месеца, сега прорѣзва неговия червенъ кръгъ. Ясно се виждатъ чернитѣ сѣнки, много крила, единъ роякъ съ скърцащи, чужди, диви викове, които се изгубва въ далечината.

— Отиватъ си, — рѣмжи Вили. — Да се не види макаръ, да можеше човѣкъ така да отлети! Две крила и хайде!...

Веслингъ гледа подиръ гжскитѣ. — Зима иде, — казва той бавно. Той е селянинъ и разбира отъ тия работи.

Лудвигъ Брайеръ се облѣга слабъ и тжженъ на насъ — па и мърмори: — Първи пжтъ виждамъ диви гжски.

Обаче най се оживи Козоле. Той кара Веслингъ бързо да му обясни още веднѣжъ и пита най-напредъ, дали дивитѣ гжски сж толкова голѣми като питомнитѣ.

— Приблизително, — казва Веслингъ.

— Ахъ да го вземе дяволътъ, — челюститѣ му треператъ отъ вълнение, — ето... хвърчатъ тъкмо петнайсетъ, дваисетъ чудесни госби презъ въздуха!

Какъ шумятъ крила, току надъ насъ, какъ се забива рѣзкия, гърленъ викъ като ястребъ въ черепитѣ ни, и плясъка на крилата се слива съ отминаващитѣ кръсѣци и съ шибането на засилващия се вѣтъръ въ една силна, внезапна представа за свобода и животъ.

Изгърмява пушка. Козоле я сваля и гледа внимателно къмъ небето. Той се бѣ прицелилъ тъкмо въ клина. До него стои Тяденъ, готовъ като ловджийско куче да се впусне, като падне нѣкоя гжска. Обаче ятото цѣло отлетява нататкъ.

— Жалко, — казва Адолфъ Бетке, — това щѣше да е първиятъ разуменъ вистрелъ въ тази проклета война.

Козоле разочарованъ си захвърля пушката. — Да имаше съчми! — Той потъва въ тжжни мисли и фантазии, какво би могло да се стори. Неволно предъвква.

— Да, — казва Юпъ, който го наблюдава, — съ пюре отъ ябълки и картофи, нали?

Козоле го гледа злобно. — Свивай си зурлата, писарушко!

— Трѣбвало да станешъ авиаторъ, — хили се Юпъ — тогава щѣше да ги ловишъ съ мрежа!

— Говедо! — отговаря Козоле за последенъ пжтъ и пакъ се намѣства да спи. Па и това е най-доброто. Дъждътъ се засилва. Ние седимъ грѣбъ срещу грѣбъ и сме се покрили съ платницата. Струпали сме се като тъмни купчинки прѣстъ въ нашия ровъ. Земя, униформи и подъ тѣхъ малко животъ.

* * *

Силенъ шепотъ ме разбужда. — Напред — напредъ!

— Какво има? — питамъ, още упоенъ отъ съня.

— Трѣбва да минемъ напредъ, — рѣмжи Козоле и си събира нѣщата.

— Че нали отъ тамъ идемъ, — казвамъ азъ очуденъ.

— Такива глупости, — ругае Веслингъ, — нали се свърши войната?

— Хайде, напредъ! — Хель самъ, нашиятъ ротенъ, ни подканва. Той тича нетърпеливо презъ окопа. Лудвигъ Брайеръ е вече на крака. — Нѣма какво, ще вървимъ, — казва той примирено — и взима нѣколко ржчни бомби.

Адолфъ Бетке го поглежда. — Ти би трѣбвало да останешъ тука, Лудвигъ. Съ тази дизентерия неможешъ да...

Брайеръ клати глава.

Каишитѣ плющятъ, пушкитѣ тракатъ, и тѣпата миризма на смъртта внезапно се издига пакъ изъ земята. Надѣвахме се, че сме ѝ избѣгнали за винаги, защото като ракета предъ насъ се бѣ издигнала мисълта за миръ, и макаръ че още не бѣхме повѣрвали и разбрали това, надеждата само бѣше вече достатъчна, за да ни промѣни въ малкото минути, докато се разкаже този слухъ, повече отколкото въ двадесетъ месеца. Една година война минаваше следъ друга, една година безнадеждностъ се прибавяше къмъ друга и като пресмѣтахме времето, почти еднакво се чудѣхме, че вече бѣ толкова изминало и че едва толкова бѣ изминало. Сега обаче, като стана известно, че всѣки день може да настане миръ, всѣки часъ има хилядократна тежестъ и

всѣка минута въ огъня ни се чини почти по-тежка и по-дълга отколкото всичкото време по-преди.

Вѣтърътъ мяучи около останките отъ насипа и облаците бързо минаватъ надъ месеца. Постоянно се смѣнятъ свѣтлина и сѣнки. Ние вървимъ плътно единъ до другъ, група сѣнки, единъ мизеренъ втори взводъ, избитъ почти до човѣкъ — нали цѣлата рота е сега едва колкото единъ взводъ — обаче тоя остатъкъ е пресѣянъ. Имаме дори още трима стари войника отъ четирнадесета година: Бетке, Веслингъ и Козоле, които знаятъ всичко и разказватъ понѣкога за първите месеци на походната война, като че ли било въ времето на старите германци.

Всѣки си търси на позицията своето кѣтче, своята, дупка. Нѣма нищо особено. Свѣтящи крушуми, картечници, плъхове. Вили ритва единъ и го разсича на две съ лопатата си.

Падатъ отдѣлни вистрели. Отъ дѣсно се носи на далечъ шумътъ отъ рѣчни бомби, които се пукатъ.

— Дано тукъ остане спокойно, — казва Веслингъ.

— Сега да те чукне нѣщо по главата..., — Вили клати глава.

— Който има късметъ, може да си счупи прѣста, като си бърка въ носа.

Лудвигъ лежи на едно платнище. Той наистина можеше да си остане отзадъ. Максъ Вайль му дава да глътне нѣколко хапа. Валентинъ го предумва, да пие ракия. Ледерхозе се опитва да разкаже нѣкаква сочна мръсотия, ала никой не слуша. Ние лежимъ наоколо. Времето минава.

Изведнѣжъ трепвамъ и издигамъ глава. Виждамъ, че и Бетке се стрѣсна. Дори и Тяденъ се размърдва. Дългогодишниятъ инстинктъ обажда нѣщо, никой още не знае какво, но сигурно има нѣщо особено. Предпазливо простираме глави и слухтимъ, очите ни сж почти съвсемъ стиснати, за да проникнатъ презъ дрезгавината. Всички сж будни, у всички сѣтивата сж напрегнати до крайностъ, мускулите готови да приематъ още неизвестното, идващото, което може да значи само опасностъ. Полека подрѣнкватъ гранатите, съ които Вили, най-добриятъ ни минохвъргачъ, се промъква напредъ. Ние лежимъ като котки, прилепени до земята. До мене е Брайеръ. Въ напрегнатите му

черти нѣма следа отъ болестъ. Той има сжщото студено, убийствено лице както всички тукъ, лицето отъ окопа. Едно бѣсно напрежение го е смразило, тѣй сврѣхобикновено е впечатлението, което ни е предало подсъзнанието, дълго още преди да могатъ да го разпознаятъ нашитѣ чувства.

Мъглата се люлѣе и разнася. И внезапно чувствувамъ, какво ни бѣ сковало до такава степенъ. Бѣ станало тихо. Съвсемъ тихо.

Нѣма вече картечници, никаква стрелба, никакво сриване, никакво свирене на снаряди, нищо, съвсемъ нищо, никакъвъ крушумъ, никакъвъ крѣсъкъ. Само е тихо, свършено тихо.

Ние се поглеждаме, не можемъ да разберемъ. За първи пѣтъ е тѣй тихо, откакъ сме на война. Душимъ безпокойно, за да узнаемъ, що значи това. Газъ ли дебне насамъ? Но вѣтърътъ не е добре и би го отвѣялъ. Атака ли ще има? Но тогава тя би се издала преждевременно чрезъ тишината. Какво може да бѣде? Бомбата въ ржката ми е мокра, така съмъ се изпотилъ отъ възбуда. Сякашъ нервитѣ ми ще се скжсатъ. Петъ минути. Десетъ минути. — Сега вече четвъртъ часъ, — вика Валентинъ Лаеръ. Гласътъ му кѣнти кухо въ мъглата, като изъ гробъ. И все още нищо не става, никаква атака, никакви внезапно изкачащи, затъмняващи сѣнки...

Ржцетѣ се отпускатъ и стискатъ по-здро. Не може повече да се изтрае! Така сме свикнали на шума на фронта, че имаме чувството, какво сега, когато той вече не тегне надъ насъ, ще се прѣснемъ, ще хврѣкнемъ нагоре като балони.

— Гледайте само, ако не е миръ това, — казва Вили внезапно, сякашъ пада бомба.

Лицата се отпускатъ, движенията ставатъ безцелни и несигурни. Миръ? Гледаме се безъ да вѣрваме. Миръ? Азъ изпуцамъ ржчнитѣ си бомби. Миръ? Лудвигъ пакъ си лѣга бавно на платнището. Миръ? Очитѣ на Бетке иматъ изразъ, като че ли лицето му ей сега ще се счупи. Миръ? Веслингъ стои неподвижно като дърво, и когато изврѣща лице и се обрѣща къмъ насъ, той изглежда като че ли веднага ще си върви въ кжщи.

Изведнѣжъ, ние едва забелязахме това въ вихѣра на нашата възбуда, мълчанието се свърши, пакъ ехти глухо сринатата земя и като

тракане на кълвачъ чука отъ далечъ картечница. Успокояваме се и почти се радваме, че пакъ чуваме познатитѣ звукове на смъртъта.

Презъ деня сме спокойни. Презъ нощъта трѣбва да се върнемъ малко назадъ, както досега често бѣ ставало. Но ония отгатыкъ не следватъ просто, ами нападатъ. Доде се сѣтишъ, достига ни тежкъкъ огънь. Задъ насъ бучатъ червени фонтани презъ дрезгавината. У насъ е за сега още спокойно. Вили и Тяденъ намиратъ случайно една кутия съ месо и го излапватъ веднага. Другитѣ лежатъ и чакатъ. Многого месеци сж ги съвсемъ изсушили, тѣ сж почти равнодушни, щомъ като не трѣбва да се бранятъ.

Хель, ротниятъ ни, допълзява въ нашата яма: — Имате ли всичко? — пита той презъ шума. — Много малко мунициция, — вика Бетке. Хель свива рамене и му подава презъ рамо една цигара. Онзи кимва безъ да се обърне. — И така трѣбва да върви, — вика Хель и прескача въ следната яма. Той знае, че работата ще върви. Всѣки отъ тия стари войници би могълъ да бжде ротенъ като него.

Стъмнява се. Огънятъ ни угасва. Имаме малко прикритие. Съ ржце и лопати ровимъ дупки за главитѣ си. Така лежимъ притиснати единъ до другъ. До мене сж Албертъ Троске и Адолфъ Бетке. Двайсетъ метра до насъ пада една. Ние си разтваряме устата, когато тя засвирва, за да си запазимъ ушнитѣ тжпанчета, но и така сме полуглухи. Въ очитѣ ни прѣска прѣстъ и каль, а проклетиятъ барутенъ и сѣренъ пушекъ ни драще гърлото. Надъ насъ валятъ парчета отъ снаряди. Нѣкого сигурно е докоснало, защото въ нашата яма профучава съ едно горещо парче отъ снарядъ една откъсната ржка и пада тъкмо до главата на Бетке.

Хель се втурва при насъ, подъ блѣскането на експлозиитѣ, бледенъ като варъ подъ каската си. — Брантъ, — пѣхти той, — снарядъ точно въ срѣдата... всичко отиде!...

Пакъ трещи, бучи, реве, вали каль и желѣзо, въздухътъ гърми, земята кѣнти. После завесата се вдига, плъзва се назадъ, въ сжщия мигъ се издигатъ хора, черни и изгорѣли, отъ земята, съ ржчни бомби въ юмруцитѣ, дебнейки и готови. — Бавно назадъ... — вика Хель.

Нападението е на лѣво отъ насъ. Биятъ се около едно наше гнѣздо отъ ями. Картечницата лае. Свѣтковицитѣ на ржчнитѣ бомби

блѣската трептейки. Изведнѣжъ картечницата млѣква — спѣнка при пълненето. Веднага гнѣздото е нападнато отъ фланга. Още две-три минути и то ще е отрѣзано. Хелъ вижда това. — Проклятие! — той се мѣта презъ насипа, — напредъ! — Муниция се прехвърля бързо; Вили, Бетке и Хелъ вече лежатъ на разстояние за хвърляне и хвърлятъ, Хелъ пакъ скача, въ такива моменти той е лудъ, сѣщински сатана. Обаче сполучваме, — ония въ ямата пакъ се окуражаватъ, картечницата пакъ почва да работи, има пакъ връзка и ние задружно отскачаме назадъ, за да достигнемъ до бетонния блокъ задъ насъ. Това стана тѣй бързо, че американцитѣ не забелязаха, какъ се опраздни гнѣздото. Свѣткавици още трептятъ въ напуснатитѣ ями.

Става по-спокойно. Страхъ ме е за Лудвигъ. Но той е тука. После припѣлзва Бетке. — Веслингъ?

— Какво стана съ Веслингъ? — Кѣде е Веслингъ? — Тоя викъ се издига внезапно въ глухия тѣтнежъ на далнобойнитѣ орждия. — Веслингъ — Веслингъ...

Хелъ се появява. — Какво има?

— Веслингъ липсва.

Тяденъ бѣ лежалъ до него, преди да трѣгне назадъ, но после не го билъ видѣлъ. — Де? — пита Козоле. Тяденъ показва нататѣкъ. — Дяволъ да го вземе!... — Козоле поглежда Бетке. Бетке Козоле. И двамата знаятъ, че това, може би, е последниятъ ни бой. Тѣ не се бавятъ нито за мигъ. — Все едно..., — рѣмжи Бетке. — Хайде, — сумти Козоле. Тѣ изчезватъ въ мрака. Хелъ се завтича следъ тѣхъ.

Лудвигъ приготвя всичко, за да се впуснемъ напредъ, въ случай че тримата бѣдатъ нападнати. За сега е тихо. Изведнѣжъ обаче блѣсватъ експлозии отъ рѣчни бомби. Помежду се чуватъ револверни вистрели. Ние веднага се впускаме напредъ, Лудвигъ прѣвъ — но вече се подаватъ потнитѣ лица на Бетке и Козоле, които влачатъ нѣкого следъ себе си на едно платнище.

Хелъ? Веслингъ е, който стене. Хелъ? Задържа другитѣ, той стрелялъ; веднага следъ това и той се връща. — Разправихъ се съ цѣлата шайка въ ямата, — вика той, — и още двама съ револвери. — После той се вглежда въ Веслингъ. Е, какво има? — Този не отговаря.

Коремътъ му зѣе като месарски дюкянъ. Не може да се види, колко на дълбоко стига раната. Тя се превързва какъ да е. Веслингъ

стене за вода, но не му даватъ. Ранени въ корема не бива да пиятъ. После иска завивки. Студено му е, много кръвь е изгубилъ.

Единъ куриеръ донася заповѣдъта да се оттеглимъ по-назадъ. Веслингъ взимаме на платнище, презъ което сме проврѣли пушка, за да можемъ да го носимъ, докато намѣримъ носилка. Предпазливо стъпваме пипнешкомъ следъ него. Постепенно става по-свѣтло. Сребърна мъгла въ хрусталака. Напускаме зоната на сражението. Вече мислимъ, че всичко е свършено, когато нѣщо тихо избръмчава и пада. Лудвигъ Брайеръ мълчаливо си запретва ржкава. Ударенъ е въ ржката. Вайлъ го превързва.

Ние се връщаме назадъ. Назадъ.

Въздухътъ е мекъ като вино. Не е ноемврий, а мартъ. Небето бледносиво и ясно. Въ локвитѣ по пжтя се отражава слънцето. Вървимъ презъ алея отъ тополи. Дърветата стоятъ отъ дветѣ страни на пжтя, високи и почти непокътнати, само тукъ тамъ липсва нѣкое. Тая мѣстность бѣше по-рано хинтерландъ и не е била тѣй опустошена както километритѣ предъ нея, които ние день следъ день, километъръ по километъръ отстъпихме. Слънцето свѣти върху кафяното платнище, и до като вървимъ презъ жълтитѣ алеи, все падатъ отгоре листа, а нѣкои и вжтре въ носилката.

Въ болничната станция всичко е пълно. Много ранени лежатъ, предъ вратата. И ние за сега слагаме Веслингъ тамъ.

Група ранени въ ржката съ бѣли превръзки се събиратъ да тръгватъ. Лазаретътъ вече се разтуря. Единъ лѣкаръ тича насамъ нататкъ и преглежда новодошитѣ. Единъ войникъ, чийто кракъ, накриво превитъ, виси халтаво въ колѣното, той веднага вкарва вжтре. Веслингъ е само превързанъ и остава вънъ.

Той се пробужда отъ своята дрѣмка и гледа следъ лѣкаря.

— Защо си отива?

— Пакъ ще дойде, — казвамъ азъ.

— Ама трѣбва да ме внесатъ вжтре, трѣбва да ме опериратъ. — Той изведнѣжъ се разтревожва и пипа превръзката си. — Това тука трѣбва веднага да се зашие!

Опитваме се да го успокоимъ. Той е цѣлъ позеленѣлъ и се поти отъ страхъ. — Адолфъ, я тичай го викни. Нека дойде!

Бетке медли за моментъ. Но подъ погледа на Веслингъ не може да стори друго, макаръ че знае, че е безцелно. Виждамъ го, че говори съ лѣкаря. Веслингъ гледа следъ него, додето стига съ погледъ; страшно е, какъ се мжчи да си извърне главата.

Бетке се връща така, че Веслингъ да не може да го види, клати глава, показва едно съ прѣсти и прави съ уста безгласно: е-динъ часъ!

Ние се правимъ на успокоени. Ала кой може да измами единъ умирающъ селянинъ? Когато Бетке му казва, че по-късно ще го опериратъ, за да заздрави раната първо до нейде, Веслингъ вече знае всичко. За мигъ той мълчи, после пѣшка полека: — Да, вие сте тука и сте здрави..., и ще се върнете въ кжщи... а азъ... четири години... и сега... четири години... и сега такава нѣщо...

— Тебе ще те взематъ веднага въ болницата, Хенрихъ... — го утешава Бетке.

Той маха съ ржка. — Остави!

Отъ сега нататкъ не казва почти нищо. Не дава да го внесатъ, а иска да остане тукъ вѣнка. Лазаретътъ лежи на единъ малкъ склонъ. Отъ тукъ надалечъ може да се види алеята, по която дойдохме. Тя е пѣстра и златна. Прѣстътъ лежи тукъ тиха и мека и скжтана, дори ниви се виждатъ, малки, кафяви, разкопани парчета, близо до лазарета. Когато вѣтърътъ помете миризмата на кръвъ и гной, може да се усѣти крепкия мирисъ на буцитѣ. Далечината е синя и всичко мирно, защото погледътъ отъ тукъ не отива къмъ фронта. Фронтътъ е на дѣсно.

Веслингъ затихна. Той разглежда всичко точно. Очитѣ му сж внимателни и ясни. Той е селянинъ и разбира мѣстността по-добре отъ насъ и другояче. Той знае, че ще умре сега. Затова не иска нищо да пропусне и не отвръща повече погледа си. Отъ минута на минута става по-бледенъ. Най-последно прави едно движение и шепне: — Ернстъ...

Азъ се навеждамъ къмъ устата му. — Извади ми нѣщата — казва той.

— Има още време за това, Хенрихъ...

— Не, не. Хайде.

Азъ ги слагамъ предъ него. Портфела му отъ изтрить памученъ платъ, ножа, часовника, паритѣ — знаемъ вече всичко това. Въ портфела му е портретътъ на жена му.

— Покажи го, — казва той.

Азъ го изваждамъ и го държа така, че да може да го види. То е едно мургаво, ясно лице. Той го разглежда, следъ малко шепне: — Свърши се всичко вече, — и устнитѣ му треператъ. Най-после извърща глава.

— Вземи, — казва той. Не знамъ, какво иска да каже, но не искамъ да питамъ повече и пъхвамъ портрета въ джеба си. — Занеси й това — той гледа другото. Азъ кимвамъ съ глава. — И кажи й, — той ме поглежда съ страненъ, дълъгъ погледъ, мърмори нѣщо, клати глава и стене. Мжча се да разбере още нѣщо, но той само се дави, опъва се, диша по-тежко и по-бавно, спирайки се, съ паузи — после още веднъжъ, съсемъ дълбоко и въздишайки. Очитѣ му внезапно ставатъ, като че ли е ослѣпѣлъ, и той свършва.

На следната утринъ сме за последенъ пжтъ напредъ. Едва-едва се стреля. Войната се свърши. Следъ единъ часъ ще се оттеглимъ. Никога вече нѣма да сме принудени да идемъ тука. Като си отидемъ, отиваме си за винаги.

Разрушаваме, каквото може да се разруши. То е доста малко. Нѣколко землянки. После дохожда заповѣдта за отстъпление.

Моментътъ е страненъ. Ние стоимъ единъ до другъ и гледаме напредъ. Леки кълба мъгла лежатъ надъ земята. Линиитѣ на ямитѣ и рововетѣ ясно се различаватъ. Това сж наистина последнитѣ линии, защото това тукъ спада къмъ резервнитѣ позиции — ала то е все още огнена областъ. Колко често сме тичали предъ този ходъ напредъ къмъ позицията и колко малцина сме се връщали обратно... Сива лежи еднообразната мѣстность предъ насъ — въ далечината остатъкъ отъ горичката, нѣколко пѣна, развалини отъ селото, помежду високъ, самотенъ зидъ, който все още се е задържалъ.

— Да, — каза Бетке замисленъ, — четири години сме седѣли тукъ вжтре...

— Дяволъ да го вземе, да, — кимва Козоле — А сега чисто и просто край.

— Ахъ, господи, — Вили Хомайеръ се облѣга на бруствера — смѣшна работа, нали?

Ние стоимъ и гледаме втречено. Чифликътъ, останкитѣ отъ горичката, хълмоветѣ, линиитѣ тамъ на хоризонта, всичко това бѣше

единъ страшенъ свѣтъ и тежъкъ животъ. А сега то остава току тъй назадъ, щомъ като си мръднемъ краката напредъ, то изчезва стъпка по стъпка задъ насъ и въ единъ часъ вече нѣма да го има, като че ли никога не е било. Кой може да разбере това!

Ние стоимъ и би трѣбвало да се смѣемъ и да режемъ отъ удоволствие — а въ стомаха ни има нѣкакво отпаднало чувство, сякашъ сме яли метла и ще повръщаме.

Никой не казва нищо. Лудвигъ Брайеръ се облѣга уморенъ на края на рова и дига ржка, като че ли насреща стои нѣкой, комуто иска да кимне съ ржка.

Хель се появява. — Не можете да се раздѣлите, а? Да, сега ще почне мръсотията.

Ледерхозе го гледа очудено. — Сега ще дойде мира.

— Да, мръсотия, — казва Хель и отминава, а лицето му изглежда, сякашъ майка му е умрѣла.

— На тоя му липсва ордена Пуръ льо меритъ — заявява Ледерхозе.

— Ахъ, свивай си муцуната — казва Албертъ Троске.

— Хайде, тръгвайте — казва Бетке, самъ обаче още стои.

— Мнозина отъ нашитѣ лежатъ тука — казва Лудвигъ.

— Да, Брантъ, Мюлеръ, Катъ, Хайе, Боймеръ, Бертинкъ... Зандкулъ, Майндерсъ, двамата Тербрюленъ, Хуго, Бернардь...

— Ахъ, престани за Бога!

Много лежатъ тукъ отъ нашитѣ, но до сега не го бѣхме почувствували. Нали бѣхме все заедно — тѣ въ гробоветѣ, ние въ окопитѣ, раздѣлени само съ нѣколко шепи прѣстъ, тѣ ни надминаваха само въ едно: ние всѣки день ставахме по-малко, а тѣ повече — често пъкъ не знаехме, дали вече спадаме къмъ тѣхъ или не. Ала понѣкога гранатитѣ ги донасяха пакъ при насъ, високо изхвърлени вече разпадащи се кости, парчета отъ униформи, разложени, мокри, вече прѣстени глави, които въ барабания огънь още веднѣжъ се връщаха въ сражението изъ своитѣ сринати землянки. Ние не чувствувахме това като нѣщо ужасно, ние бѣхме твърде близко до тѣхъ. Обаче сега ние се връщаме назадъ въ живота, а тѣ трѣбва да останатъ тукъ.

Лудвигъ, чийто братовчедъ падна въ тоя секторъ, се секне съ ржка и се обръща. Ние го следваме бавно. Обаче още нѣколко пѣти се спираме и се оглеждаме. И пакъ се спираме, а внезапно чувствуваме,

че това тукъ предъ насъ, тоя адъ на ужаса, тоя разоранъ кжтъ земя съ тия ями седи въ гърдитѣ ни, че той, дяволъ да го вземе, ако не би било глупостъ и ако не ни бѣ омръзнало до повръщане, изглежда комай, като че ли ни е станалъ близъкъ като нѣкаква страшна родина, пълна съ мжчения, и ние чисто и просто тукъ принадлежимъ.

Ние клатимъ глави — изгубенитѣ години ли сж, които оставатъ тамъ, другаритѣ ли сж, които лежатъ тамъ, всичкото онова тегло ли е, което покрива тая земя — но въ коститѣ ни е заседнала нѣкаква мжка, че бихме могли да ревнемъ съ гласъ.

После тръгваме.

ПЪРВА ЧАСТЪ

Пжтищата пресичат надлъжъ мѣстността, селата лежатъ въ сива свѣтлина, дърветата шумолятъ, а листата падатъ, падатъ.

По пжтищата минаватъ, стжпка по стжпка, сивитѣ колони въ безцвѣтни, замърсени униформи. Брадясалитѣ лица подъ стоманенитѣ каски сж слаби и хлътнали отъ гладъ и лишения, избраздени и стопени до чертитѣ, които ужасътъ, храбростта и смъртта начертаха. Тѣ отминаватъ мълчаливо, както сж извървѣли толкова пжтища, седѣли въ толкова товарни вагони, както сж се снишавали въ толкова окопи, лежали въ толкова ями, безъ много приказки: така вървятъ сега и по този пжтъ къмъ родината и мира. Безъ много приказки.

Стари хора съ бради и слаби, млади, още не изпълнили два̀йсетъ години, другари безъ разлика. До тѣхъ тѣхнитѣ подпоручици, още деца, но водачи презъ толкова нощи и атаки. А задъ тѣхъ войската на мъртвитѣ. Така вървятъ напредъ, стжпка по стжпка, болни, полумъртви отъ гладъ, безъ мунициия, въ орѣдѣли роти, съ очи, които все още не могатъ да разбератъ: изтръгнати отъ онзи свѣтъ — назадъ по пжтя къмъ живота.

I

Ротата марширува бавно, защото сме уморени и има ранени съ насъ. Поради това нашата група малко по малко остава назадъ. Мѣстността е хълмиста и когато пѣтятъ се издигне, отгоре можемъ да видимъ отъ едната страна остатъка отъ нашитѣ части, а отъ другата гжститѣ безкрайни линии, които ни следватъ. Това сж американци. Като широка рѣка се провиратъ тѣхнитѣ вериги между редицитѣ дървета, а надъ тѣхъ прелита безпокойното блѣскане на оржжията. Наоколо пѣкъ лежатъ безмълвнитѣ поля, и върховетѣ на дърветата стърчатъ сериозни и безучастни въ своитѣ есенни багри всрѣдъ тоя нахлуващъ порой отъ хора.

Задъ кжщитѣ, въ които лежахме, тече рѣка, заобиколена съ върби. Тѣсна пѣтечка върви надлъжъ съ нея. Единъ следъ другъ, въ дълга редица, ние вървимъ по нея. Козоле е първиятъ. До него върви Волфъ, ротното куче, и души торбата му съ хлѣба.

Изведнѣжъ на кръстопѣтя, дето пѣтеката се влива въ главния пѣтъ, Фердинандъ отскача назадъ.

Внимание!

Въ следния моментъ ние вече дигаме пушкитѣ и се прѣсваме. Козоле лежи готовъ за стрелба въ рова на шосето, Юпъ и Троске се снишаватъ, оглеждайки мѣстото, задъ една бѣзовина, Вили Хомайеръ дрѣпва ремъка съ ржчнитѣ бомби, дори и Брайеръ и Кортхаусъ сж готови за борба.

Надлъжъ по селския пѣтъ се задаватъ американци. Тѣ се смѣятъ и бѣрборятъ помежду си. Тѣ сж челната частъ, която ни е настигнала.

Адолфъ Бетке, единственъ между насъ, се бѣше спрѣлъ. Сега той спокойно излиза нѣколко крачки изъ прикритието. Козоле става. Ние другитѣ сжщо се опомняме и си прибираме, смутени и засрамени, ремъцитѣ и пушкитѣ — нали отъ нѣколко дена не се воюва.

Американцитѣ се сепватъ като ни виждатъ. Разговорътъ имъ се прекжсва. Тѣ се приближаватъ бавно. Ние се оттегляме къмъ една плѣвня, за да ни е прикритъ гърба, и чакаме. Раненитѣ взимаме въ срѣдата.

Следъ минута мълчание отъ групата се отдѣля единъ дълъгъ като върлина американецъ, иде къмъ насъ и кима.

— Ало, другарю!

Адолфъ Бетке сжщо издига ржка. „Другарю!“

Напрежението изчезва. Американцитѣ се приближаватъ. Следъ единъ мигъ ние сме окръжени отъ тѣхъ. Толкова отъ близо сме ги виждали до сега, само като пленници или мъртви.

Моментътъ е страненъ. Ние ги гледаме мълчаливо. Тѣ стоятъ въ полукръгъ около насъ, все високи, снажни хора, по което личи, че всѣкога сж могли да се наядатъ до насита. Всички сж млади — нито единъ не е приблизително като Адолфъ Бетке или Фердинандъ Козоле — а това съвсемъ не сж най-възрастнитѣ между насъ. Обаче и никой не е толкова младъ като Албертъ Троске или Карлъ Брьогеръ, — а това все още не сж нашитѣ най-млади.

Тѣхнитѣ униформи и шинели сж нови; обувкитѣ имъ непромокаеми и по мѣрка; оржжието имъ хубаво и джобоветѣ пълни съ мунициция. Всички сж свежи и неизхабени.

Въ сравнение съ тѣхъ ние сме просто разбойническа шайка. Нашитѣ дрехи сж избѣлѣли отъ мръсотата на годинитѣ, отъ дъжда на Аргонитѣ, отъ варьта въ Шампань, отъ блатната вода въ Фландрия. Шинелитѣ ни сж на дрипи отъ гранатни парчета и шрапнели, кърпени съ груби бодове, хванали кора отъ глина и понѣкога отъ кръвь. Обущата ни разкривени; оржжието изхабено; муницицията почти свършена; всички сме еднакво изкаляни, еднакво загрубѣли; еднакво уморени.

Все повече части пристигатъ. Мегданътъ е пълненъ съ любопитни.

Ние стоимъ все още въ кюшето, струпани около нашитѣ ранени — не защото ни е страхъ, но защото се чувствуваме свързани единъ съ другъ. Американцитѣ се побутватъ и сочатъ нашитѣ стари изтъркани вещи. Единъ предлага на Брайеръ кжсъ бѣлъ хлѣбъ, но той не го взима, макаръ че въ очитѣ му се чете гладъ.

Изведнѣжъ нѣкой сочи съ сподавено възклицание превръзкитѣ на нашитѣ ранени. Тѣ сж отъ крепова хартия, превързани съ канапи. Всички поглеждатъ насамъ, после се дръпватъ и си шепнатъ. Приветливитѣ имъ лица ставатъ състрадателни, защото виждатъ, че нѣмаме дори и превръзки отъ платъ.

Войникътъ, който преди ни заговори, слага ржка на рамото на Бетке. „Нѣмци — добри солдаты“, казва той, — „храбри солдаты“.

Другитѣ киматъ усърдно.

Ние не отговаряме, защото сега не можемъ да отговоримъ. Последнитѣ седмици много ни съсипаха, защото всички чакахме миръ, а трѣбваше все да се биемъ и безъ полза да губимъ хора. Обаче не питахме много-много, ами вършихме това, както го бѣхме вършили презъ цѣлото време, и на края нашата рота имаше само тридесетъ и двама души отъ двеста. Така излѣзохме, безъ повече да размишляваме и безъ да чувствуваме друго, освенъ че добре сме извършили каквото ни бѣше възложено.

Сега, обаче, подъ състрадателнитѣ погледи на американцитѣ разбираме, колко безсмислено е било всичко това напоследъкъ. Гледката на тѣхнитѣ безкрайни, богато снабдени редици ни показва срещу какво надмощие отъ хора и материалъ безнадеждно сме се опирали. Ние си хапемъ устнитѣ и се споглеждаме.

Бетке си издърпва рамото изъ подъ ржката на американеца, Козоле гледа втренчено предъ себе си, Лудвигъ Брайеръ се изправя — ние улавяме по-здраво пушкитѣ си, коститѣ ни се изпъватъ, погледитѣ ставатъ по-твърди и не се навеждатъ, ние пакъ гледаме напредъ въ мѣстносттата, отъ която идемъ, лицата ни отъ вълнение ставатъ твърди и като гореща вълна минава още веднѣжъ предъ насъ всичко, що сме направили, изстрадали и всичко що сме оставили задъ насъ.

Не знаемъ, какво ни е; но ако сега долетѣше нѣкоя остра дума, тя би ни грабнала, щемъ не щемъ, бихме се втурнали напредъ, буйни, запѣхтѣни, обезумѣли и загубени, и бихме се борили, — въпрѣки всичко, бихме се борили пакъ.

* * *

Единъ плещестъ подофицеръ съ пламнало лице се провира къмъ насъ. Той обсипва Козоле, който е най-близо до него, съ потокъ нѣмски думи. Фердинандъ трепва, толкова го изненадва това.

— Тоя говори точно като насъ, — казва той очуденъ на Бетке, — какво ще речешъ?

Човѣкътъ говори дори по-добре и по-плавно отъ Козоле. Той разказва, че преди войната е билъ въ Дрезденъ и ималъ тамъ много приятели.

— Въ Дрезденъ ли? — пита Козоле все по-смаянъ, — и азъ съмъ билъ тамъ две години.

Подофицерътъ се усмихва, като че ли това е нѣкакво отличие. Той казва въ коя улица билъ живѣлъ.

— Само петъ минути отъ менъ, — заявява Фердинандъ възбуденъ, — какъ не сме се видѣли! Познавате ли случайно вдовицата Полъ, на жгъла на улица Иоханисъ? Една дебела, съ черна коса? Хазяйката ми!

Подофицерътъ не я познава, познава, обаче, финансовия съветникъ Цандеръ, за когото пъкъ Козоле не може да се сѣти. Ала и двамата си спомнятъ за Елба и за двореца и се гледатъ свѣтнали отъ радостъ, сякашъ сж стари приятели. Фердинандъ удря подофицера по ржката: „Я гледай, я гледай — бѣбре нѣмски като дѣртъ и е билъ въ Дрезденъ! Ей човѣче, защо собствено водихме война, ние двамата?“

Подофицерътъ се смѣе и сжщо не знае. Той вади пакетче съ цигари и го поднася на Козоле. Този бързо посѣга, защото за една хубава цигара всѣки отъ насъ охотно би далъ кжсъ отъ душата си. Нашитѣ сж отъ букова шума и сѣно и то по-добритѣ сортове. Валентинъ Лаеръ твърди, че обикновенитѣ били отъ морска трева и сушенъ конски торъ, а Валентинъ е познавачъ въ тия работи.

Козоле съ наслада духа дима предъ себе си, ние жадно го гълтаме. Лаеръ побледнява. Ноздритѣ му треперятъ. „Дай да смукна веднѣжъ“, казва той умолително на Фердинанда. Обаче преди да вземе цигарата, другъ американецъ му подава пакетъ хубавъ американски тютюнь. Той го гледа безъ да вѣрва. После взима и мерише тютюна. Лицето му просиява. Колебливо той повръща пакетчето. Обаче другиятъ се дърпа и сочи усърдно къмъ кокардата на Лаеровата фуражка, която се подава изъ торбата му съ хлѣба.

Валентинъ не го разбира. „Той иска да смѣни тютюна за кокардата“, обяснява подофицерътъ отъ Дрезденъ. Това Лаеръ още по-малко разбира. Тоя първокачественъ тютюнь за една тенекиена кокарда — тоя приятелъ трѣбва да е побърканъ. Валентинъ не би далъ тютюна, дори ако зарадъ него го направѣха веднага подофицеръ или

подпоручикъ. Той веднага предлага на другия цѣлата си фуражка и съ разтреперани ржце жадно си натъпква първата лула.

Сега разбрахме, каква била работата: американцитѣ искатъ да смѣнятъ. Познава се, че неотдавна сж на война; събиратъ спомени: нашивки, кокарди, токи, ордени, войнишки копчета. Ние срещу това се снабдяваме съ сапунъ, цигари, шоколадъ и консерви. За кучето искатъ да ни дадатъ на това отгоре и шепа пари; но нека даватъ колкото искатъ, Волфъ ще си остане съ насъ.

Добре провървѣ на нашитѣ ранени. Единъ американецъ съ толкова злато въ устата, че муцуната му блестѣше като лѣярница за месингъ, поиска парчета отъ превръзките съ кръвь, за да може да докаже въ кжщи, че наистина сж били отъ хартия. За тѣхъ предлага първокачествени бисквити и цѣлъ снопъ превързоченъ материалъ. Грижливо и много доволенъ той прибира въ портфейла си парцалчетата, особено тия отъ Лудвигъ Брайеръ. Защото това е офицерска кръвь. Лудвигъ трѣбваше да напише съ моливъ мѣстото, името и частъта си, за да може да види всѣки въ Америка, че не е лъжа. Отначало той не иска, обаче, Вайлъ го предумва — че превързоченъ материалъ ни бѣше крайно необходимъ. Освенъ това бисквититѣ бѣха за него, при тая дизентерия, цѣло спасение.

Най-добрата сдѣлка, обаче, направи Артуръ Ледерхозе. Той довлича цѣлъ сандѣкъ съ ордени, които е намѣрилъ въ една напусната канцелария. Единъ американецъ, смачканъ като него, съ сжщо такова лимонено лице, иска да купи цѣлия сандѣкъ. Обаче Ледерхозе го поглежда съ дългъ, хитъръ погледъ изъ полусвититѣ си очи. Американецътъ издържа погледа сжщо тѣй неподвижно и нагледъ добродушно. Двамата си приличатъ като братя. Надъ война и смъртъ тукъ внезапно се сблъсква нѣщо, което е надвило всичко: търговския духъ.

Обаче противникътъ на Ледерхозе скоро забелязва, че тукъ не може да направи нищо, защото Артуръ не се лъже и знае, че търговията на дребно ще е по-износна. До него постепенно се събиратъ купъ нѣща, дори масло, коприна, яйца, долни дрехи и на края той стърчи като нѣкакъвъ колонияленъ магазинъ.

Ние потегляме. Американцитѣ викатъ и киматъ следъ насъ. Особено подофицерътъ отъ Дрезденъ е неуморимъ. И Козоле е развълнуванъ, доколкото е възможно това за единъ старъ войникъ. Той

грухти нѣщо за сбогомъ и кима, ала у него изглежда, като че ли се нѣщо заканва. После се обръща къмъ Бетке:

— Разумни хора, нали?

Адолфъ кимва. Мълчаливо вървимъ нататъкъ. Фердинандъ оборва глава. Той мисли. Това той не прави често, но като го обхване, той е жилавъ и дълго предъвква все едно и сѣщо.

Отъ селата хората гледатъ втренчено следъ насъ. Въ кжщурката на единъ стрелочникъ има цвѣтя на прозореца. Една жена кърми дете. Тя е облѣчена съ синя рокля. Кучета лаятъ следъ насъ. Волфъ се връща. На пжтя пѣтеть кълве една кокошка. Ние разсѣяно пушимъ.

* * *

Маршируваме и маршируваме. Зоната на полскитѣ болници. Зоната на складоветѣ за прехрана. Паркъ съ платани. Подъ дърветата носилки съ ранени. Листата падатъ и ги покриватъ съ злато и червено.

Лазаретъ за пострадали отъ газъ. Тежки случаи, които не могатъ да се пренасятъ. Сини, восъчни, зелени лица, мъртви очи, разядени отъ киселината, умирающи, които хъркатъ и се давятъ. Всички искатъ да ги пренесатъ, защото ги е страхъ отъ пленъ. Като че ли не е все едно, де ще умратъ.

Опитваме се да ги утешимъ, като имъ казваме, че американцитѣ по-добре ще ги гледатъ. Ала тѣ не слушатъ и продължаватъ да викатъ, да ги вземемъ.

Тѣхнитѣ викове сж страшни. Бледнитѣ лица изглеждатъ тѣй недействителни навънъ въ ясниа въздухъ. Най-ужасното сж, обаче, брадитѣ. Тѣ стоятъ странни, сами за себе си, твърди и упорити, буйно израсли около челюститѣ, сякашъ нѣкакъвъ черъ гжбенъ пластъ, който се храни, колкото повече тѣ отпадатъ.

Нѣкои отъ тежко раненитѣ простиратъ тънцитѣ си сиви ржце като деца. „Вземете ме, другари“, просятъ тѣ, „вземете ме, другари!“

Въ очнитѣ имъ кухни вече лежатъ дълбоки, чужди сѣнки, отъ които изпъкватъ само зеницитѣ, като на давящи се.

Постепенно викането отслабва. Пжтищата бавно отминаватъ. Ние влачимъ много нѣща, защото нали трѣбва да занесемъ нѣщо въ кжщи? По небето има облаци. Следъ обѣдъ слънцето се подава, и

брези, съ по нѣколко листа само, се отражаватъ въ дъждовнитѣ локви край пѣтя. Леко, синьо ухание се носи между клонитѣ.

Докато марширувамъ, съ раница на гърба, навелъ глава, виждамъ по края на пѣтя въ бистритѣ дъждовни бари образа на свѣтлитѣ копринени дървета, който е по-силенъ въ това случайно огледало, отколкото въ действителността. Като посадени въ кафяната почва лежатъ тукъ парче небе, дървета, дълбочина и яснота, и азъ внезапно изтръпвамъ. За пръвъ пѣтъ отъ толкова време чувствувамъ, че има нѣщо хубаво, че това тука е просто хубаво, хубаво и чисто, че е хубаво това отражение въ локвата предъ мене... и въ това потръпване трепва и сърдцето ми, всичко пада за мигъ, и сега за първи пѣтъ чувствувамъ: миръ, виждамъ: миръ, усѣщамъ напълно: миръ. Натиска, който до сега държеше всичко здраво, отстъпва, нѣщо ново, непознато прелетява — чайки, бѣли чайки, миръ, трептящъ хоризонтъ, трепетно очакване, пръвъ погледъ, предчувствие, надежда, нѣщо, което се издига, прелива, иде: миръ.

Азъ се стресвамъ и озъртамъ: — задъ менъ лежатъ другаритѣ ми на носилки и все още викатъ. Миръ е, а тѣ все пакъ трѣбва да умратъ. А азъ треперя отъ радостъ и не се срамувамъ. Странно е това.

Може би за това всѣкога има война, защото единиятъ никога не може напълно да почувствува, колко страда другиятъ.

II

Следъ обѣдъ седимъ въ двора на една пивоварница. Нашиятъ ротень, поручикъ Хель, излиза изъ бюрото на фабриката и ни събира. Има заповѣдъ, да се избераатъ довѣрени лица между войниците. Чудно ни е, защото до сега не е имало подобно нѣщо.

На двора се явява Максъ Вайль. Той маха единъ вестникъ и вика: „Въ Берлинъ има революция!“

Хель се обръща. „Глупости казва той рѣзко, въ Берлинъ има смутове.“

Но Вайль още не е свършилъ: „Кайзера избѣгалъ въ Холандия.“

Това ни събужда. Вайль трѣбва да е полудѣлъ. Хель се изчервява и крещи: „Проклетъ лъжець!“

Вайль му подава вестника. Хель го смачква и гледа Вайль разярено. Той не може да го търпи, защото Вайль е еврейнъ, спокоенъ човѣкъ, който все седи и чете книги. Хель, обаче, е буйна глава.

„Праздни приказки,“ — рѣмжи той и поглежда Вайль, като че ли ще го изяде.

Максъ си разкопчава дрехата и вади втори вестникъ. Хель хвърля погледъ, после го разкъсва на парчета и си влиза. Вайль събира и натъкмява парчетата и ни чете новинитѣ. Ние стоимъ като пияни кокошки. Никой нищо не разбира.

— Казватъ, че искалъ да избѣгне гражданската война, — казва Вайль.

— Глупости, — вика Козоле, — ами ако и ние бѣхме рекли така тогава? Проклети да сж, затова ли търпѣхме тамъ?

— Юпъ, я ме хвани, дали съмъ още тукъ, — казва Бетке, клатейки глава. — Тогава трѣбва да е вѣрно, — продължава той. — Но все пакъ нищо не разбирамъ. Ако нѣкой отъ насъ го бѣ направилъ, щѣха да го изправятъ до нѣкоя стена.

— Не смѣя да помисля за Веслингъ и Шрьодеръ, — казва Козоле и стиска юмруци, — че ще се прѣсна на парчета. Шрьодеръ, вчерашно дете още, го насѣкоха, а онзи, за когото падна, сега бѣга! Проклятие! И той си удря токоветѣ о едно бирено буре.

Вили Хомайеръ маха съ ржка. — Я нека приказваме за друго, — предлага той, — за мене тоя човѣкъ е вече окончателно свършенъ.

Вайль разяснява, че въ различни полкове били образувани войнишки съвети. Офицеритѣ не били вече началство. На мнозина откъснали еполетитѣ.

Той иска и ние да образуваме войнишки съветъ, но срѣща малко съчувствие. Не щемъ нищо да образуваме. Искаме да си вървимъ дома. А това можемъ и така.

Най-после се избиратъ три довѣрени лица: Бетке, Вайль и Лудвигъ Брайеръ.

Вайль иска отъ Лудвигъ да си свали нашивкитѣ.

— Ето, — казва Лудвигъ уморено и се бутва по челото. Бетке бута Вайль назадъ.

— Лудвигъ е нашъ, отсича той късо.

Брайеръ дойде въ ротата ни като доброволецъ и стана подпоручикъ. Той е на ти не само съ насъ, съ Троске, Хомайеръ, Брьогеръ и съ менъ — това е естествено, защото ние сме му съученици отъ по-рано — но и съ останалитѣ, когато нѣма на близо нѣкой офицеръ. Това се цени отъ всички.

— Ами Хель? — настоява Вайль.

Това разбираме. Вайль често биваше шиканиранъ отъ Хель, — нищо чудно, че сега иска да тържествува. На насъ ни е все едно. Хель наистина бѣше строгъ, но храбъръ като Блюхеръ и все прѣвъ. Тукъ войникътъ прави разлика.

— Може да го попиташъ, казва Бетке.

— Но вземи си превързочно пакетче, вика Тяденъ следъ него.

Ала става друго. Хель излиза изъ канцеларията, тъкмо когато Вайль иска да влѣзе. Въ ржката му има нѣкакви книжа и той ги сочи.

— Вѣрно е, казва той на Максъ.

Вайль почва да говори. Когато стига до еполетитѣ, Хель прави рѣзко движение. Мислимъ, че сега ще избухне буря, обаче, за наше очудване ротниятъ казва само: — Имате право. После се обръща къмъ Лудвигъ и слага ржка на рамото му: — Не можете да разберете, Брайеръ, нали? Войнишка дреха и това е. Всичко друго е свършено!

Никой отъ насъ не продумва. Това не е вече Хель, който нощѣ отиваше съ бастунъ на патраулъ и когото крушумъ не ловѣше — това е човѣкъ, който едва стои и говори.

Вечерта, когато вече спяхъ, събужда ме нѣкакво шушукане. „Бълнувашъ,“ чувамъ Козоле. „Не, фактъ, отвърща Вили, ела самъ“!

Тѣ се надигатъ и излизатъ. Азъ ги следвамъ. Въ канцеларията свѣти. Хелъ седи предъ масата. Предъ него лежи куртката му. Еполетитѣ липсватъ. Той е облѣченъ съ войнишка куртка. Главата му е опрѣна на ржцетѣ и — но това е невъзможно, — азъ се приближавамъ до прозореца — Хелъ, Хелъ, плаче!

— Такова нѣщо, — шепне Тяденъ.

— Махай се! — казва Бетке и го ритва. Смутени се връщаме назадъ.

На следната утринa чуваме, че единъ майоръ отъ съседния полкъ се застрелялъ, като чулъ за бѣгството на кайзера.

Хелъ дохожда. Той е сивъ и не отспалъ, дава тихо нужднитѣ нареждания и пакъ си отива. Ние всички се чувствуваме отвратително. Взето ни е последното, що имахме. Изгубихме почвата подъ краката си.

— Съвсемъ като че ли сж ни предали, — казва Козоле намусено.

Съвсемъ друга отъ вчера е частъта, която сега се събира и мрачно тръгва нататкъ. Изгубена рота, напусната войска. При всѣка крачка лопаткитѣ тракатъ една монотонна мелодия — напраздно — напраздно.

Само Ледерхозе е веселъ като скворецъ. Той продава отъ американскитѣ си припаси консерви и захаръ.

* * *

На другата вечеръ достигаме Германия. Сега, когато вече не се говори френски около насъ, започваме бавно да вѣрваме действително въ мира. Но сега вече тайно очакваме нѣкоя заповѣдъ за връщане обратно въ окопитѣ, защото войникътъ е недовѣрчивъ къмъ доброто и по-добре е отъ началото да се очаква противното. Но сега у насъ постепенно се заражда нѣкаква тиха треска.

Стигаме въ едно голѣмо село. Нѣколко увѣхнали гирлянди висятъ надъ пжтя. Сигурно толкова войски сж минали, че не си струва,

да се прави нѣщо особено за последнитѣ. Така трѣбва да се задоволимъ съ избѣлѣлитѣ приветствия на нѣколко измити отъ дѣжда плакати, небрежно увити съ дѣбова шума отъ зелена хартия. Хората едва ни поглеждатъ, като минаваме, толкова сж свикнали вече. За насъ, обаче, е ново, че пристигаеме тука, ние сме гладни за една две приветливи думи и погледи, ако и да твърдимъ, че не даваме ни петъ пари. Поне момичетата да се бѣха наредили, да ни поздравятъ. Тядень и Юпъ се опитватъ да повикатъ нѣколко, но нѣматъ успѣхъ. Навѣрно изглеждаме много мръсни.

Само децата ни придружаватъ. Ние ги държимъ за ржка и тѣ вървятъ съ насъ. Подаряваме имъ отъ шоколада си, колкото можемъ да отдѣлимъ, защото една частъ трѣбва, разбира се, да занесемъ въ кѣщи.

Бетке е взелъ едно малко момиченце на рѣце. То му дърпа мустацитѣ и се смѣе, защото той прави гримаси. Малкитѣ рѣце го пляскатъ по лицето. Той улавя едната и ми показва колко е малка.

Детето почва да плаче, когато гримаситѣ спиратъ. Адолфъ се мжчи да го успокои, но то плаче още по-силно и той трѣбва да го пусне.

— Станали сме сжщински плашила за деца, мърмори Козоле.

— Страхъ ги е отъ една муцуна отъ окопитѣ, тя ги плаши, обяснява Вили.

— Меришемъ на кръвъ, това е, казва Лудвигъ Брайеръ уморено.

— Ще трѣбва да се окѣпемъ веднажъ, — казва Юпъ, — тогава може и момичетата да се покажатъ по-други.

— Да, ако зависѣше само отъ кѣпане — отговаря Лудвигъ замислено.

Ядосани вървимъ нататкъ. Другояче си бѣхме представлявали влизането въ родината следъ толкова години. Мислѣхме, че ще ни очакватъ, а сега виждаме, че тукъ всѣки е занятъ пакъ съ себе си. Всичко е отминало и отминава нататкъ, почти като че ли сме вече излишни. Това село, разбира се, не е Германия, но ядъ ни дави и една сѣнка ни докосва, и едно странно предчувствие.

Кола минаватъ, колари викатъ, хора поглеждатъ бѣгло и тичатъ пакъ следъ своитѣ мисли и грижи. Отъ черковната кула бие часовникътъ, а влажниятъ вѣтъръ ни шиба. Само една стара жена тича неуморно надлъжъ изъ редицитѣ ни и пита съ колебливъ гласъ за нѣкой си Ерхардъ Шмидъ.

Турятъ ни на квартира въ единъ голѣмъ плѣвникъ. Но макаръ че сме марширували много, никого не сдържа. Отиваме въ кръчмитѣ.

Тамъ е оживено. Има мжтно вино, тазгодишно, което е чудно на вкусъ. Веднага удря въ краката. Толкова по ни е приятно да седимъ. Кълба димъ се носятъ изъ низкото помѣщение, а виното мерише на прѣстъ и лѣто. Изваждаме консерви, слагаме кжшеи месо на резени хлѣбъ съ масло, забиваме ножоветѣ си въ широката маса предъ насъ и ядемъ. Петролната лампа свѣти като майка надъ всички ни.

Вечерта прави свѣта по-хубавъ. Не въ окопитѣ, но въ мира. Днесъ следъ обѣдъ марширувахме сърдити, но сега се оживихме. Малкиятъ оркестъръ, който свири въ жгъла, се допълва съ нашитѣ хора. Имаме не само пиянисти и виртуози на хармоника, но дори и единъ баварецъ съ цитра. На това отгоре и Вили Хомайеръ, който си е сглобилъ самъ нѣкаква цигулка и съ дървени капаци бие като на тъпанъ и удря звънчетата.

Новото, обаче, което ни зашеметява главитѣ повече отъ виното, сж момичетата. Тѣ не сж както бѣха днесъ, смѣятъ се и сж достъпни. Или сж други? Отдавна не сме виждали момичета.

Отначало сме алчни и сжщевременно смутени, не се решаваме, отвикнали сме какъ да се държимъ съ тѣхъ — после Козоле сграбчва една дебела, съ изпъчени гърди, и другитѣ го следватъ.

Сладкото, тежко вино пѣе приятно въ главата, момичетата свиркатъ съ уста, музиката свири, а ние седимъ въ кюшето около Адолфъ Бетке. „Деца, — дума той, — утре или други день сме си дома. Деца, деца, жена ми — вече има десетъ месеца“...

Азъ се навеждамъ презъ масата и говоря съ Валентинъ Лаеръ, който хладно и внимателно оглежда момичетата. До него седи една руса, но той не ѝ обръща внимание. Като се навеждамъ така, нѣщо ми убива. Бутвамъ въ джоба си. Това е часовникътъ на Хебрихъ Веслингъ. Нося го на жена му. Той падна единъ отъ последнитѣ. Колко далеко е вече всичко това...

Юпъ улови по-дебелата. Той танцува съ нея, превитъ като въпросителна. Неговата лапа лежи на хълбока на момичето и прѣститѣ

му свирятъ пияно. Тя се смѣе съ влажни уста направо въ лицето му и той става все по-бодъръ. Най-после я завърта къмъ вратата и излиза.

Следъ две-три минути излизамъ, за да потърся най-близкото кюше — но тамъ вече стои единъ запотенъ подофицеръ съ едно момиче. Азъ се мушвамъ въ градината и тъкмо искамъ да почна, нѣщо изтрещява задъ гърба ми. Обръщамъ се и виждамъ Юпъ съ дебелата, тъкмо се блъсватъ въ една градинска маса. Дебелата прѣхти, като ме вижда, и ми се изплезва. Юпъ съска. Азъ изчезвамъ бързо задъ храститѣ и стѣпвамъ на нѣкаква ржка. „Не видишъ ли, волъ проклети, кжде тѣпчешъ?“ — реве единъ басъ.

— Отде да знамъ, че тукъ си легналъ, теле, — отговарямъ ядосано и намирамъ най-после едно тихо кѣтче.

Хладенъ вѣтъръ, приятенъ следъ пушека вжтре, тъмни островърхи стрѣхи, беседки, тишина и тихо ромолене.

Албертъ дохожда и се изправя до мене. Месецьтъ свѣти. Ние пикаемъ нѣкакви сребърни струи.

— Ернстъ, какъ сме, а! — казва Албертъ.

Азъ кимвамъ утвърдително. Още малко гледаме къмъ месеца.

— Свърши се вече тая мръсотия, Албертъ, нали?

— Да, да, Ернстъ.

Задъ насъ нѣщо трещи и пука. Момичета викатъ високо и изведнѣжъ сподавено изъ храститѣ. Нощта е като буря, трескаво преситена съ буенъ животъ, който диво и бързо се възпламенява единъ отъ другъ.

Въ градината нѣкой стене. Сподавенъ смѣхъ му отвърща. Сѣнки се спущатъ отъ плѣвника. Две стоятъ на една стълба. Мжжтъ притиска главата си като бѣсенъ въ политѣ на момичето и мълви нѣщо. Тя се смѣе съ дрезгавъ гласъ, който ни драще нервитѣ като остра четка. Тръпки лаятъ по гърба ми. Колко близо е всичко едно до друго, вчера и днесъ, смъртъ и животъ.

Тяденъ се задава отъ тъмната градина. Той е облѣнъ въ потъ, а лицето му свѣти. — Деца, сега разбирамъ, че живѣя, — казва той и си закопчава куртката.

Ние обикаляме около кѣщата и се натъкваме на Вили Хомайеръ. Той е наклалъ огънь на една нива, и турилъ една-две шепи плячкосани

картофи; а сега седи мирно и мечтателно и чака да се опекаатъ. До него лежатъ нѣколко американски котлети отъ кутиитѣ. Кучето е клекнало до него и внимателно гледа.

Трептящиятъ огънь хвърля мѣдни отражения по червената му коса. Отъ ливадитѣ долу се издига мъгла. Звездитѣ блестятъ. Ние сѣдаме до него и вадимъ картофитѣ изъ огъня. Отъ вѣнъ сж почернѣли, но вжтрешността е златожълта и ухае. Сграбчваме котлетитѣ съ две ржце и ги теглимъ насамъ нататъкъ като хармоника. Приемъ и ракия съ алуминиевитѣ си чашки.

Какъ ни се услаждатъ картофитѣ! Върти ли се свѣта? Де сме? Не седимъ ли пакъ като момчета въ нивата, следъ като цѣлъ день сме вадили картофи? Нѣма ли задъ насъ червенобузи момичета въ сини, избѣлѣли рокли, съ пълни кошници? О, огньовете на младостта! Бѣли кълба димъ се носѣха надъ полето, огньоветѣ прѣщѣха, иначе бѣ съвсемъ тихо, картофитѣ бѣха последниятъ плодъ, всичко друго бѣше вече обрано — наоколо само прѣстъ, ясенъ въздухъ, лютъ бѣлъ димъ, последна есенъ. Лютъ димъ, лютъ дѣхъ на есенята, огньовете на младостта — кълба димъ се носятъ и разпрѣсватъ, лица на другари, ние сме на пжтъ, войната се свърши, всичко се слива чудновато; пакъ идатъ огньовете съ картофи, и есенята, и животътъ.

— Ахъ, Господи, Вили, Вили...

— Нали? — пита той, поглеждайки нагоре, съ ржце пълни съ месо и картофи.

— Ахъ не, глупако, съвсемъ друго искамъ да кажа!

Огънятъ изгорѣ. Вили си изтрива ржцетѣ въ панталонитѣ и затваря ножа си. Нѣколко кучета лаятъ въ селото. Иначе е тихо. Нѣма вече гранати. Нѣма тракане на пушки. Нито дори предпазливото скърцане на санитарнитѣ автомобили. Нощъ, въ която умиратъ много по-малко хора отколкото кога да е презъ последнитѣ четири години.

Пакъ отиваме въ кръчмата. Но тамъ вече нѣма нищо. Валентинъ си е съблѣкълъ куртката и се изправя на ржце. Момичетата ржкоплѣскаатъ, но той не се радва и казва ядосанъ на Козоле: — Бѣхъ нѣкога добъръ артистъ. Появяването ми бѣше номеръ! А сега не ме бива и за панаиръ. Всичко изчезна изъ коститѣ ми. Имамъ и ревматизъмъ.

— Ама, човѣче, радвай се, че въобще ти сж здрави коститѣ, — вика Козоле и удря съ ржка по масата. — Музика, Вили!

Хомайеръ започва съ готовность да бие тжпана и звънчетата. Съживяваме се. Азъ се опитвамъ да развеселя Юпъ и го питамъ за дебелията. Ала той се мръщи и маха съ ржка.

— Какъ? — казвамъ азъ смаянъ, — много бързо!

Той прави гримаса. — Азъ си мисля, че тя ме обича, разбирашъ ли? А тя, мръсницата, ми иска пари после! Пъкъ какъ си ударихъ колѣното въ проклетата маса, едва мога да вървя.

Лудвигъ Брайеръ седи мълчаливъ и бледенъ. Той отдавна трѣбваше да си легне, но не иска. Ржката му заздравява, и дизентерията му малко намалѣ. Но той е все умисленъ и тжженъ.

— Лудвигъ, казва Тяденъ съ тежъкъ гласъ, — иди малко въ градината, много е хубаво.

Лудвигъ клати глава и внезапно съвсемъ побледнява. Азъ сѣдамъ до него.

— Не се ли радвашъ никакъ, че си отивашъ дома? — питамъ азъ.

Той става и излиза. Не го разбирамъ повече. После го намирамъ съвсемъ самъ на вѣнъ. Не го питамъ нищо. Мълчаливо се връщаме.

На вратата се сблъскваме съ Ледерхозе, който тъкмо иска да излезне съ дебелията. Юпъ се хили злорадо. — Има да се чуди!

— Не, тя ще се чуди, — казва Вили, — вѣрвашъ ли, че той ще й даде стотинка?

Вино тече по масата, лампата пуши, политѣ на момичетата се мѣтатъ. Нѣкаква топла умора вѣе задъ челото ми, всичко има меки ржбове, като ракети понѣкога въ мъглата — главата бавно пада на масата.

Нощта бучи мека и чудна, като бързъ влакъ къмъ родината: скоро ще сме въ кжщи.

III

За последенъ пжть ни строяватъ въ двора на казармата. Една часть отъ ротата живѣе тукъ изъ околността и ще бжде разпусната. Останалитѣ сами трѣбва да си пробиватъ пжть нататкъ. Желѣзнопжтнитѣ съобщения сж тѣй нередовни, че не е възможно да ни превозятъ изедно. Трѣбва да се раздѣлимъ.

Широкиятъ сивъ дворъ е твърде голѣмъ за насъ. Мраченъ ноемврийски вѣтъръ, въ който има лѣхъ отъ раздѣла и смъртъ, мете по него. Ние стоимъ между лавката и караула, повече мѣсто не ни трѣбва. Голѣмата праздна площъ около насъ буди печални спомени. Тукъ стоятъ невидими много, много редици, мъртвитѣ.

Хелъ минава предъ ротата. Ала съ него върви безшумно призрачното шествие на неговитѣ предшественици. Най-близо до него, Бертинкъ съ бликнала кръвъ изъ гърлото, съ откжсната брада и тжжни очи, година и половина ротенъ командиръ, учителъ, жененъ, съ четири деца; до него съ черно-зелено лице Мьолеръ, деветнадесетгодишенъ, отровенъ отъ газъ, три дена следъ като бѣ взелъ ротата; до него Редекеръ, лесничей, следъ две седмици забитъ въ земята отъ граната; после по-бледенъ, по-далеченъ капитанъ Бютнеръ, падналъ при атака, отъ крушумъ въ сърдцето; — а като сѣнки задъ тѣхъ, почти безименни вече, толкова назадъ, другитѣ — седемъ ротни командири за две години. И повече отъ петстотинъ души. Тридесетъ и двама стоятъ сега въ двора на казармата.

* * *

Хелъ се опитва да каже нѣколко думи за сбогомъ, ала нищо не излиза и той трѣбва да спре. Никои думи на свѣта не биха могли да се удържатъ срещу този самотенъ, празенъ казарменъ дворъ съ малкото редици на уцѣлѣлитѣ, които нѣмо и мръзнейки въ своитѣ шинели и ботуши стоятъ тука и мислятъ за своитѣ другари.

Хелъ отива отъ единъ къмъ другъ и подава всѣкому ржка. Когато стигна до Максъ Вайль, казва съ стиснати, устни: — Сега почва вашето време, Вайль.

— То нѣма да е толкова кърваво, — отговаря Максъ спокойно.

— Нито толкова героично, — отвръща Хелъ.

— Това не е последното въ живота, — казва Вайль.

— Но най-доброто, — възразява Хелъ. Какво друго? — Вайль се колебае за мигъ. После казва: — Нѣщо, което днесъ звучи зле, господинъ поручикъ: добрина и любовъ. И тукъ има героизъмъ.

— Не, — отговаря Хелъ бързо, като че ли дълго бѣ размишлявалъ върху това, и гласътъ му трепва, — тамъ има само мъченичество, това е нѣщо съвсемъ друго. Героизъмътъ започва тамъ, дето разума стачкува: когато живота се презира. Той има работа съ безсмисленостъ, опиянение и рискъ, нека да го кажа. Но не и съ цель. Цель — ето вашиятъ свѣтъ. Защо, за какво — който пита така, не знае нищо повече.

Той говори разгорещено, като че ли самъ иска да се убеди. Хлътналото му лице се вълнува. За нѣколко дена само той се озлоби и остарѣ съ години. Обаче сжщо тѣй бързо се промѣни и Вайль. Той бѣше досега незначителенъ човѣкъ, когото никой наистина не разбираше напълно. А сега внезапно изпъкна и става все по-опредѣленъ. Никой не предполагаше, че той може тѣй да говори. Колкото по-нервенъ е Хелъ, толкова по-спокоенъ става Максъ. Той казва тихо и решително: — Зарадъ героизъма на нѣколцина е много скжпо бедствието на милиони.

Хелъ свива рамене. — Много скжпо, цель, да се плати — това сж вашитѣ думи. Ще видимъ до кжде ще стигнете съ тѣхъ.

Вайль поглежда войнишката куртка, която Хелъ още носи. — До кжде стигнахте вие съ вашитѣ?

Хелъ се изчервява. — До единъ споменъ, — казва той твърдо, — до единъ споменъ за нѣща, които не се купуватъ съ пари.

Вайль мълчи известно време. — До единъ споменъ — повтаря той и гледа къмъ празния дворъ и нашитѣ кжси редици — да, — и до една ужасна отговорностъ.

Ние не разбираме много нѣщо отъ всичко това. Студено ни е и смѣтаме за излишно да говоримъ. Съ приказки свѣтътъ нѣма да се промѣни.

Редицитѣ се раздвижватъ. Започватъ да си взиматъ сбогомъ. Моятъ съседъ Мюлеръ си оправя раницата на гърба, стисва пакета съ провизии подъ мишница и ми подава ржка:

— И тъй прощавай, Ернстъ.

— Прощавай, Феликсъ. — Той отива при Вили, при Албертъ, при Козоле.

Иде Герхардъ Полъ, ротниятъ пѣвецъ, който пѣеше най-високия теноръ, като марширувахме. Презъ останалото време той си почиваше, за да събира сили за двугласовитѣ мелодии. Неговото мургаво лице съ брадавичката е развълнувано; тъкмо си е взелъ сбогомъ отъ Карлъ Брьогеръ, съ когото безброй пжти сж играли на карти. Тая раздѣла му, бѣше тежка.

— До виждане, Ернстъ.

— До виждане, Герхардъ. — Той си отива.

Ведекампъ ми подава ржка. Той правѣше кръстопетѣ за убититѣ. — Съжалявамъ, Ернстъ, казва той, че не успѣхъ и на тебъ да направя. Щѣхъ да ти направя единъ отъ махагонъ. Нарочно си бѣхъ прибралъ единъ хубавъ капакъ отъ пияно за тая цель.

— Каквото не е, може още да стане, — отвърщамъ азъ, — като стане нужда, ще ти пиша едно отворено писмо.

Той се смѣе. — Дръжъ се, момче, войната още не е свършена.

После отминава съ превититѣ си рамена.

Първата група вече изчезва задъ вратата на казармата. Съ тѣхъ сж Шефлеръ, Фасбендеръ, малкиятъ Луке и Августъ Бекманъ. Други ги следватъ. Ние сме развълнувани. До сега смъртъ, нараняване или командировка можеха да отдѣлятъ нѣкого отъ ротата. А сега дойде и нѣщо друго: мирътъ.

Странно е: едвали вѣрвахме, че нѣкога ще се свърши. Досега имаше само едно: въ началото бѣ само полкътъ; дружината, ротата; въ началото бѣ войникътъ, после войната, а на края смъртъта.

Ние бѣхме отдѣлени отъ свѣта, отвждъ орждията, познавахме само сжществуването между окопитѣ и гробопетѣ. Всѣка сутринъ се чудѣхме, че още живѣемъ, че още е все така. Едничкото, що ни крепѣше, бѣше другарството, общото.

Сега внезапно стигнахме изъ свѣта на ужаса въ тихата, зелена мѣстность на мира. И сега трѣбва да се раздѣлимъ за винаги?

Просто не можемъ да разберемъ това. Нали сме свързани едни съ други? Нали трѣбва още да воюваме? Толкова сме свикнали съ окопитѣ и гранатнитѣ ями, че не вѣрваме много на тишината и мира на мѣстността, въ която навлизаме сега. Струва ни се, че тишината е само предлогъ, за да ни подмамятъ въ нѣкоя тайно минирана областъ.

А сега нашитѣ другари навлизатъ тука, безъ да се пазятъ, сами, безъ пушки, безъ ржчни бомби. Иска ни се да се впуснемъ следъ тѣхъ, да ги стигнемъ, да имъ викнемъ: — Кжде отивате, какво търсите тамъ, така сами, тукъ ви е мѣстото, при насъ, ние трѣбва да останемъ заедно, какъ можемъ да живѣемъ иначе?

Нѣкакво странно воденично колело се върти въ главитѣ ни: много дълго си билъ войникъ!

Ноемврийскиятъ вѣтъръ свири по празния казарменъ дворъ. Още другари си отиватъ. Колко ще мине още и всѣки ще е пакъ самъ.

* * *

Остатъка отъ нашата рота има сжщия пжтъ. Отиваме на гарата, за да хванемъ нѣкой влакъ. Гарата е сжщински воененъ лагеръ съ сандъци, кутии, раници и палатки.

Въ седемъ часа минаватъ два влака, като гроздове висятъ рояци хора по вратитѣ. Следъ обѣдъ си извоювахме мѣсто близо до релситѣ. Вечерта сме съвсемъ напредъ, на най-добра позиция. Ние спимъ прави.

Храна имаме за нѣколко деня, а за пиене Албертъ Троске намѣри отъ нейде една голѣма кана съ кафе. Съ цигари ще ни снабдява Ледерхозе.

Карлъ Брьогеръ и Валентинъ Лаеръ, които бѣхме изгубили, презъ нощта си пробиватъ пжтъ до насъ. Червенокосата кратуна на Вили ги бѣ напжтвала като фаръ. Спимъ както стоимъ прави.

Първиятъ влакъ дохожда рано сутринята.

Той е товаренъ влакъ съ слѣпи коне. Тѣхнитѣ извърнати очни ябълки сж бѣло-сини и кръвясали. Тѣ стоятъ съвсемъ мирно, главитѣ имъ сж протегнати напредъ и само въ душещитѣ ноздри има животъ.

Следъ обѣдъ се съобщава, че днесъ нѣма вече да трѣгва никакъвъ влакъ. Никой не мърда. Войникътъ не вѣрва на съобщения. И наистина следъ обѣдъ пристига още единъ. Първиятъ погледъ ни показва, че тоя е за насъ. Пъленъ е наполовина.

Гарата кѣнти отъ стѣпките на колонитѣ, които изкачатъ изъ чакалнитѣ и се впусчатъ напредъ. Тѣ се оплитатъ въ тѣзи, които чакатъ отъ вѣнъ.

Влакътъ се хлъзга полека. Подхвърляме Албертъ Троске, най-лекия между насъ, и той като маймуна се катери. Въ следния моментъ вратитѣ сж отрупани съ хора. Повечето прозорци сж затворени. Нѣкои ги трошатъ вече съ прикладитѣ на пушкитѣ си, защото искатъ на всѣка цена, съ раздрани рѣце и крака, да заминатъ. Хвърлятъ одеяла по счупенитѣ стѣкла и почватъ да се мѣтатъ вжтре.

Влакътъ спира. Албертъ спуща прозореца предъ насъ. Тяденъ и кучето първи се вмъкватъ, после Козоле и Бетке съ помощта на Вили. Тримата се спущатъ веднага къмъ вратитѣ, за да блокиратъ купето. После тикваме багажитѣ, Лудвигъ и Ледерхозе едновременно, после Валентинъ, азъ и Карлъ Брьогеръ, а последенъ Вили.

— Всички ли сж вжтре? — вика Козоле отъ коридора, дето владѣе ужасенъ натискъ. — Вжтре сж! — рече Вили. Веднага Бетке, Козоле и Тяденъ се дрѣпватъ и сѣдатъ и пороятъ отъ хора се излива въ купетата, заема и мрежитѣ и изпълва всѣки сантиметъръ.

Щурмуватъ локомотива. И на буферитѣ седатъ хора. Покривитѣ сж пълни. Началникътъ на влака крещи: — Долу, ще си строшите главитѣ! — Свивай си муцуната, ние ще внимаваме, — му отвръщатъ. Въ клозета сж се натѣпкали петима. На единия задникътъ се подава изъ прозорчето.

Влакътъ потегля. Нѣкои, които сж се уловили лошо, падатъ. Двама ги прегазва и повлича. Веднага се качватъ други. Стѣпалата сж пълни. Влакътъ вече вѣрви, а блѣсканицата продължава.

Единъ се държи за вратата. Тя се отваря и той увисва навѣнъ. Вили го хваща за яката и го вмъква вжтре.

* * *

Презъ нощта нашиятъ вагонъ има първитѣ загуби. Влакътъ мина презъ единъ нисъкъ тунелъ. Нѣколко души отъ покрива сж смазани и пометени надолу. Другитѣ забелязали, но отгоре нѣмали никаква възможности да спратъ влака. И онзи на прозорчето въ клозета заспалъ и падналъ.

И въ другитѣ вагони има загуби. Затова организиратъ покривитѣ съ дървета, вжжа и пушки. Освенъ това нареждатъ постова служба, да предупреждава при опасностъ.

Ние спимъ и спимъ. Прави, легнали, седнали, клекнали, свити върху раници и пакети, спимъ.

Влакътъ трака. Кжщи, дървета, градини, кимащи хора. Ние спимъ, че толкова много имаме да наваксваме. Шествия, червени знамена, постове по гаритѣ, крѣсъкъ, притурки на вестницитѣ, революция, — нека първо си отспимъ, другото може и после. Сега едва усѣщаме, колко сме се изморили презъ цѣлото това време.

* * *

Свечерява се. Една угарка свѣти. Влакътъ кара бавно и често спира поради повреда на машината. Всички наши локомотиви сж изхабени.

Раницитѣ се люшкатъ. Лулитѣ димятъ. Кучето е сито и спокойно спи на колѣнетѣ ми. Адолфъ Бетке се приближава до мене и гали козината му. — Да, Ернстъ, и ние скоро ще се раздѣлимъ, — казва той следъ малко.

Азъ кирамъ съ глава. Странно е наистина; азъ собствено не мога да си представя живота безъ Адолфъ, — безъ неговитѣ будни очи и спокоенъ гласъ. Той възпита менъ и Алберта, когато ние, безъ да имаме нѣкаква представа, дойдохме като новобранци на фронта, и азъ не вѣрвамъ, че безъ него щѣхъ да бжда още живъ.

— Ние трѣбва често да се срѣщаме, Адолфъ, — казвамъ азъ. — Непремѣнно.

Единъ токъ отъ ботушъ ме цапна въ лицето.

Надъ насъ въ мрежата седи Тяденъ и усърдно си брои паритѣ — отъ гарата той мисли да върви право да играе комаръ. За да добие

настроение той разпитва нѣколко опълченци. Никой не чувствува това като безобразие; не се говори нищо за война, затова всички слушатъ.

Единъ пионеръ, комуто сж откъснати два прѣста, разказва смутень, но гордъ, че жена му родила седмаче, което въпрѣки това тежало три кила. Ледерхозе му се смѣе — такава нѣщо не е възможно. Пионерътъ не го разбира. Той смѣта на прѣсти, колко месеца има отъ отпуска му до раждането на детето. — Седемъ, казва той — вѣрно е!

Ледерхозе се киска и подигравателно криви лимоненото си лице. — Другъ ще ти е свършилъ тая работа!

Пионерътъ го гледа очудено. — Какво, какво казвашъ? — се запъва той.

— Че, ясно е — се подсмива Артуръ.

Пионера го избива потъ. Той брои на прѣсти. Устнитѣ му треператъ. Единъ брадатъ до прозореца се превива отъ смѣхъ. — Ахъ ти говедо, глупаво говедо.

Бетке се надига. — Свивай си мордата, шишко.

— Защо! — пита брадатиятъ.

— Защото ти казвамъ да си свивашъ мордата, — казва Бетке, а и ти, Артуръ!

Пионерътъ е побледнѣлъ. — Какво да се прави? — пита той безпомощно и се държи за прозореца.

— Човѣкъ трѣбва да се жени, — казва Юпъ замисленъ, — когато децата вече почнатъ да печелятъ. Тогава не може да се случи такава нѣщо.

Навънъ е тъмно. Горитѣ лежатъ като тъмни крави на хоризонта. Нивитѣ слабо блѣстятъ въ бледата свѣтлина, която хвърля влакътъ отъ прозорцитѣ. Има само два часа до въ кѣщи. Бетке става и си стѣга раницата. Той живѣе въ едно село, нѣколко станции преди града, и трѣбва да слѣзе по-рано.

Влакътъ спира. Адолфъ ни подава ржка. Ние сме разтревожени и викаме следъ него. Той се люшка по малкия перонъ и се озърта съ погледъ, който въ една секунда поглъща цѣлата мѣстность, както суха почва дъжда. После се обръща пакъ къмъ насъ. Но той вече нищо не чува. Брайеръ стои на прозореца, макаръ че има болки. — Хайде тръгвай, Адолфъ, — казва той, — жена ти те чака.

Бетке гледа нагоре къмъ насъ и клати глава. — Не е толкова бързо, Лудвигъ. — Личи, че нѣщо съ сила го тегли назадъ, но Адолфъ си е Адолфъ — той стои до последния мигъ при насъ. Обаче като потегля влакътъ, той бързо се обръща и тръгва съ едри крачки.

— Ще ти дойдемъ скоро на гости — викамъ азъ следъ него.

Виждаме го какъ върви презъ полето. Той още дълго ни маха. Пушекъ отъ локомотива вѣе отсамъ. Надалечъ се виждатъ червени свѣтлини.

Влакътъ прави единъ голѣмъ завой. Сега Адолфъ се вижда съвсемъ малъкъ, една точка, едно малко човѣче, съвсемъ самъ всрѣдъ голѣмата тъмна равнина, надъ която стои пищното небе, мощно, ясно като предъ буря, губейки се сивожълто въ хоризонта. Незнамъ защо, но изтръпвамъ, не защото е Адолфъ, но че единъ човѣкъ сега върви подъ това небе презъ широката равнина на полята, самъ самичъкъ и въ тъмна вечеръ.

После тъмнината иде все по-близо, скоро нѣма нищо друго освенъ влака, небето и дърветата.

* * *

Въ купето е шумно. Тукъ вжтре има жгли, ржбове, миризма, топлина, пространство и граници — тукъ има мургави, ожулени лица, въ които свѣтятъ очитѣ, тукъ мерише на прѣстъ, потъ, кръвъ и униформи — вѣнъ обаче прелита и остава назадъ свѣтътъ, все подалечъ е свѣтътъ на окопитѣ и гранатнитѣ ями, на тъмотата и ужаса, само единъ вихъръ предъ прозорцитѣ, който вече не може да ни улови.

Нѣкой започва да пѣе. Други подхващатъ. Скоро всички пѣятъ, цѣлото купе, сжщо и съседното, цѣлиятъ вагонъ, цѣлиятъ влакъ. Пѣемъ все по-високо, все по-силно, челата ни се зачервяватъ, жилитѣ се издуватъ. Пѣемъ всички войнишки пѣсни, които знаемъ, при това ставаме и се гледаме, очитѣ ни блѣстятъ, колелата тракатъ ритъма, а ние пѣемъ и пѣемъ.

Азъ съмъ притиснатъ между Лудвигъ и Козоле и усѣщамъ тѣхната топлина презъ дрехата си. Движа си ржцетѣ обръщамъ главата си, мишцитѣ се разпъватъ, едно треперане се издига отъ колѣнетѣ ми къмъ стомаха, презъ коститѣ ми нѣщо трепти, подскача въ бѣлия ми

дробъ, устнитѣ ми, очитѣ ми, купето се замъглява предѣ очитѣ ми, въ мене бучи като телеграфенъ апаратъ презъ буря, звънтятъ хиляди жици, отварятъ се хиляди пжтища. Азъ слагамъ ржката си бавно върху ржката на Лудвигъ и ми се струва, че ще го изгоря; обаче когато той поглежда, бледенъ и уморенъ както винаги, не мога да изразя нищо отъ всичко това, що е въ мене, и само питамъ бавно и заеквайки: — Имашъ ли една цигара, Лудвигъ?

Той ми я дава. Тренътъ бучи и ние продължаваме да пѣемъ. Постепенно, обаче, се намѣсва нѣкакво по-тъмно ръмжене отъ тракането на колелата, и въ една пауза нѣщо силно и продължително трещи презъ равнината. Облацитѣ сж се събрали и буря се извива. Свѣткавици блѣсватъ като огънь отъ близки орждия. Козоле стои до прозореца и клати глава. — По това време буря, — мърмори той и се навежда навънъ. Изведнѣжъ той почва да вика бързо. — Скоро, скоро! Ето го!

Ние се струпваме до него. Въ блѣсъка на свѣткавицитѣ се очертаватъ на хоризонта остритѣ, стройни кули на града. Гърмейки, мракътъ ги закрива пакъ, ала при всѣка свѣткавица, тѣ сж все по-близо.

Очитѣ ни горятъ отъ възбуда. Като нѣкакво гигантско дърво израства между насъ, надъ насъ, въ насъ очакването...

Козоле си събира нѣщата. — Деца, деца, кжде ли ще седимъ следъ една година! — казва той и протѣга ржце.

— На задника си, — заявява Юпъ нервно. Но никой вече не се смѣе. Градътъ се е приближилъ до насъ, той ни тегли къмъ себе си. Ето го, почти дишащъ въ свѣтлината, широко разпрострѣнъ, той иде насамъ, а ние отиваме къмъ него, единъ влакъ войници, единъ влакъ завръщащи се изъ небитието, единъ влакъ съ огромно очакване. Все по-близо сме, ние летимъ като бѣсни къмъ него, срещу насъ се виждатъ стени, ей сега ще се сблъскаме, свѣткавици блѣскаатъ, гръмотевици тѣтнатъ, — после изпъква гарата съ шумъ и викъ отъ дветѣ страни на вагона, пороенъ дъждъ се излива, рампата блѣсти облѣна отъ вода, и ние като безумни, се хвърляме долу.

Съ менъ изкача и кучето изъ вратата. То се притиска до мене и ние заедно тичаме презъ дъжда надолу по стълбитѣ.

ВТОРА ЧАСТЬ

I

Като кофа вода, плисната по камънитѣ, ние се прѣскаме предѣ гарата на разни страни. Въ щурмова стѣпка маршируватѣ Козоле, Брьогерѣ и Троске надолу по улица Хенрихѣ. Сжщо тѣй бързо се опжтвамѣ и азѣ съ Лудвигѣ къмѣ станционната алея. Ледерхозе изхвърча като стрела, безѣ да вземе сбогомѣ, съ всичкитѣ си стоки. Тяденѣ накара Вили набързо да му опише пжтя къмѣ Пуфѣ; само Юпѣ и Валентинѣ не бързатѣ. Никой не ги очаква и тѣ бавно се отправятѣ къмѣ чакалнята, дето се надяватѣ да получатѣ храна. После ще отидатѣ въ казармата.

Отѣ дърветата на станционната алея капе вода, низки облаци минаватѣ бързо. Нѣколко войници отѣ най-младия наборѣ идатѣ насреща ни. Тѣ носятѣ червени ленти на ржкавитѣ си. „Долу еполетитѣ“, вика единѣ и се впуска върху Лудвигѣ.

— Свивай си устата, момче, казвамѣ азѣ и го тиквамѣ настрана.

Други се блѣскаатѣ насамѣ и ни ограждатѣ. Лудвигѣ спокойно поглежда първия и отминава. Онзи се дръпва назадѣ. Но тогава се явяватѣ двама моряци и се впусчатѣ къмѣ насѣ.

— Свини, не виждате ли, че е раненѣ? — рева азѣ и си свалямѣ раницата, за да ми сж по-свободни ржцетѣ. Обаче Лудвигѣ вече лежи на земята, защото съ тази рана на ржката той е съвсемѣ беззащитникѣ. Моряцитѣ дърпатѣ униформата му и го тѣпчатѣ.

— Подпоручикѣ! — крѣска единѣ женски гласѣ, — убийте го, това кръвожадно псе!

Преди да мога да му помогна, удрятѣ ме въ лицето, та залитамѣ. — Пѣкленѣ скотѣ! — пѣшкамѣ азѣ и ритвамѣ нападателя си въ корема. Той изохква и пада. Веднага трима се хвърлятѣ върху мене. Кучето залавя единия за тила. Обаче останалитѣ ме повалятѣ. — Изгасете — вади ножа, — крѣсва жената.

Между краката имѣ виждамѣ, какѣ Лудвигѣ души съ свободната си лѣвица единѣ морякѣ, когото е успѣлъ да повали, като го е ударилѣ задѣ колѣнетѣ. Той не го пуца, макарѣ че другиятѣ го блѣска силно. Единѣ ме удря по главата съ каиша си, другѣ съ юмрукѣ въ зжбитѣ.

Волфъ наистина го захвапва веднага за колѣното, но все още не можемъ да станемъ, тѣ все ни повалятъ и искатъ да ни стѣпчатъ на каша. Опитвамъ се да си докопамъ револвера. Обаче въ сѣщия моментъ единъ отъ моитѣ нападатели се сгромолясва заднешкомъ до мене на улицата. Втори трѣсъкъ — още единъ се трѣшва, веднага следъ това и трети — тукъ трѣбва да се е намѣсилъ Вили.

Той се бѣ притекълъ въ галопъ, свалилъ си още по пѣтя раницата и сега бѣснѣе надъ насъ. Сграбчва двама наведнѣжъ съ юмруцитѣ си и имъ блѣска главитѣ една о друга. Тѣ веднага загубватъ съзнание, защото когато Вили побѣснѣе, той е сѣщински желѣзенъ чукъ. Ние сме свободни, азъ скачамъ, обаче другитѣ вече бѣгатъ. Удава ми се още да бухна едного съ раницата си, после се обръщамъ къмъ Лудвигъ.

Вили вече ги преследва. Той забелязалъ, че двамата моряци биели Лудвигъ. Единиятъ лежи цѣлъ насиненъ и стене въ хендека, а кучето рѣмжи надъ него; следъ втория тича Вили и коситѣ му се развѣватъ като червенъ ураганъ.

Превръзката на Лудвигъ е стѣпкана. Презъ нея блика кръвъ. Лицето му е изцапано, челото наранено отъ единъ ритникъ. Той се изтрива и бавно става. — Много ли те удариха? — питамъ азъ. Мъртво бледенъ той клати глава.

Вили между това докопа моряка и го влачи като чувалъ насамъ. — Проклети свини, — скърца съ зѣби той, — цѣлата война си стояхте на сѣнка на корабитѣ си, не чухте пушка да пукне, а сега сте си разтворили зурлитѣ и ще нападате войницитѣ отъ фронта, а! Ще ви науча азъ васъ! На колѣни тука, етапно говедо! Моли го за прошка!

Той блѣсва войника предъ Лудвигъ и изглежда тѣй страшенъ, че човѣкъ наистина може да се уплаши. — Ще те пребия, — съска той, — на парчета ще те накѣсамъ, долу, на колѣни!

Войникътъ скимти. — Остави го, Вили, — казва Лудвигъ и си прибира вещитѣ.

— Какво? — пита този смаянъ, — полудѣлъ ли си? Я вижъ, какъ ти изтѣпкаха рѣката!

Лудвигъ вече отминава. — Ахъ, пусни го да си върви!

За мигъ Вили се чуди на Лудвигъ и нищо не разбира, после, клатейки глава, пуца моряка. — Е добре, ха бѣгай! — Но той не може да се въздържи и го ритва още веднѣжъ, тѣй че онзи два пѣти се премѣтва.

Вървимъ нататъкъ. Вили се кара, защото трѣбва да говори, когато е сърдитъ. Лудвигъ обаче мълчи.

Внезапно виждаме на жгъла на следнята улица, че пакъ се задава тълпата отъ побѣгналитѣ. Тѣ сж си докарали подкрепление. Вили си сваля пушката. — Напълни и тури предпазителя! — казва той и очитѣ му се свиватъ. Лудвигъ си изважда револвера, и азъ сжщо си приготвямъ пушката за стрелба. До сега това бѣше само нѣкаква блѣсканица, но сега става сериозно. За втори пжтъ нѣма да позволимъ да ни нападнатъ.

Прѣсваме се по улицата на по три крачки разстояние, да не образуваме затворена целъ и пристѣпваме напредъ. Кучето веднага разбира какво ще става. Рѣмжейки и то се нарежда съ насъ въ улука, защото на фронта се бѣше научило да напредва подъ прикритие.

— Като наближимъ на двадесетъ метра, стреляме, — вика Вили заканително.

Купчината предъ насъ става безпокойна. Ние продължаваме да вървимъ. Срецу насъ се издигатъ пушки. Вили дръпва предпазителя на пушката и изважда една ржчна бомба, каквито винаги има у себе си. — Ще броя до три...

Тогавя отъ групата се отдѣля единъ по-възрастенъ човѣкъ съ подофицерска куртка, на която липсватъ нашивкитѣ. Той се изтѣпва напредъ и вика: — Другари ли сме или не?

Вили трѣбва първо да си поеме дѣха, толкова е смаянъ. — Та нали това ви питаме, страхливи телета? — отговаря той възмутено, — кой почна тукъ да напада раненитѣ?

Другиятъ се сепва. — Вие ли направихте това? — пита той назадъ.

— Ама той не искаше да си свали еполетитѣ, — казва единъ отъ тълпата.

Стариятъ мжжъ прави сърдито движение. После се обръща пакъ къмъ насъ. — Това не би трѣбвало да правите, другари. Но вие, изглежда, съвсемъ не знаете, какво става тукъ. Отъ де собствено идете?

— Отъ фронта, отъ де другаде? — му се сопва Вили.

— Ами де отивате?

— Тамъ, дето вие сте били презъ цѣлата война: дома.

— Другарю, — и войникътъ издига единъ празенъ ржавъ, — това тукъ не съмъ изгубилъ въ кжщи.

— Толкозъ по-зле, — заявява Вили, безъ да се трогне, — тогава трѣбва да се срамувашъ, че си заедно съ такива янлъшъ-войници!

Подофицерътъ иде по-близо. — Има революция, — казва той спокойно, — и който не е съ насъ, е противъ насъ!

Вили се смѣе. — Хубава революция! Тръгнаха да късатъ нашивки! Ако не искате нѣщо повече... — Той презрително плюе.

— Не, — казва едноржкиятъ и бързо се приближава къмъ него, — ние искаме повече! Край на войната, край на подстрекателствата! Край на убийствата! Искате пакъ да станемъ хора, а не военни машини!

Вили отпуща ржната бомба. — Тогава много хубаво започнахте, — казва той и сочи стѣпканата превръзка на Лудвигъ. После скача къмъ купчината. — Връщайте се въ къщи, вие, кърмачета! — реве той къмъ стѣписващата се тълпа. — Хора искате да ставате, а! Вие не сте още войници! Като ви види човѣкъ, какъ си хващате пушките, може да го дострашѣе, че ще си строшите ржцетѣ!

Роякътъ се прѣска. Вили се връща и застава предъ подофицера. — Така! Сега слушай да ти кажа нѣщо! И ние се наситихме вече на тая работа и вече трѣбва да се тури край, това е ясно. Но не така! Ако направимъ нѣщо, ще го направимъ сами, но нѣма никога да позволимъ нищо да ни се предписва. А сега отвори си добре очитѣ!

Съ два замаха той си откъсва нашивките. — Това правя, защото азъ го искамъ, не, защото вие го искате! То е моя работа. Този тука — той сочи къмъ Лудвигъ, е нашъ подпоручикъ и ще си ги задържи, и горко томува, който се осмѣли да каже нѣщо.

Едноржкиятъ кима съ глава. По лицето му се чете вълнение. — И азъ бѣхъ тамъ вѣнка, човѣче, — бѣбри той, — знамъ какво е. Ето — той възбудено сочи отрѣзаната си ржка. — Двадесета пеша девизия. Предъ Вердъонъ!

— И ние бѣхме тамъ, — казва Вили лаконически, — и тъй — съ здраве.

Той си надѣва раницата и окача пушката. Маршируваме по-нататъкъ. Ала когато Лудвигъ минава край него, подофицерътъ съ червената нашивка внезапно слага ржка на фуражката, и ние разбираме какво иска: той поздравлява не униформата и не войната; — той поздравлява другаря отъ бойното поле.

Жилището на Вили е най-близо. Покъртенъ той маха съ ржка къмъ малката кжщица. — Здравей, стара колибо! Сега запасътъ има покой!

Ние искаме да се спремъ. Но Вили не дава. — Да заведемъ първо Лудвигъ, — казва той, — картофената си салата и евангелията все още навреме ще получа. Но докато отминаваме, той се завтича бързо нататъкъ, за да хвърли погледъ презъ прозорцитъ. — Въ кухнята сж, заявява той тържествуващъ, като се връща, — боядисали сж дори и прозорцитъ!

По пжтя се спираме да се поизчистимъ, за да не видятъ родителитъ ни, че сме се били. Азъ изтривамъ лицето на Лудвигъ и му развързваме превръзката, за да покриемъ кървавитъ мѣста, че майка му лесно би могла да се изплаши. Той и безъ това трѣбва да отиде после въ лазарета да го превържатъ наново.

Спокойно вървимъ нататъкъ. Лудвигъ изглежда все още много отпадналъ. — Не се тревожи, — казвамъ азъ и му подавамъ ржка. Вили слага своята на рамото му. — На всѣки може да се случи, моето момче. Да нѣмаше тая рана, ти щѣше да ги направишъ на дробъ!

Лудвигъ ни кимна и влиза. Ние гледаме следъ него, дали може да се изкачи по стълбитъ. Той е вече до половината, когато на Вили хрумва нѣщо. — Следния пжть ритай, Лудвигъ; вика той умолително, само ритай! Не ги допускай да се приближатъ до тебъ! — И доволенъ той пуца вратата.

— Бихъ искалъ да знамъ, какво му е отъ нѣколко седмици насамъ, — казвамъ азъ.

Вили се почесва по главата. — Това ще да е отъ дизентерията, — казва той, — защото Лудвигъ иначе... Спомняшъ ли си какъ се разправи самъ самичъкъ съ танка при Биксхотъ? Не бѣше малко нѣщо, драги мой.

Той си разкопчава раницата. — Хайде, прощавай, Ернстъ, — да видимъ сега, какво е правило семейството Хомайеръ отъ половинъ година насамъ. Смѣтамъ, че ще сж трогнати около единъ часъ, после ще почнатъ да ме възпитаватъ. Майка ми — ахъ, тя би станала чудесенъ фелдфебелъ! Златно сърдце има бабичката — но въ бетонена броня!

Самъ вървя нататъкъ и изведнѣжъ свѣтътъ е промѣненъ. Въ ушитъ ми шуми, като че ли рѣка тече подъ каменната настилка на

улицата; не виждамъ и не чувамъ нищо, докато не стигамъ предъ нашата кжца. Бавно се качвамъ горе. Надъ вратата виси надписъ „Добре дошълъ“, до него е затъкната китка цвѣте. Тѣ сж ме видѣли, че ида, и сж всички тукъ, най-отпредъ майка ми на стълбата, баща ми, сестритѣ ми — задъ тѣхъ се вижда стаята за живѣене, на масата ядене; всичко е тържествено. — Какви глупости правите, — казвамъ азъ, — цвѣтя и всичко това... защо... не е толкова важно — защо плачешъ, майко? Нали съмъ пакъ тукъ? И войната вече се свърши — нѣма защо да се плаче... И тогава едва забелязвамъ, че сълзитѣ ми текатъ солени въ устата.

II

Ядемъ картофени топки съ яйца и салами — чудесно ядене. Почти две години има, откакъ не съмъ виждалъ яйце; за картофени топки и да не се говори.

Сега седимъ сити и разположени около голъмата маса въ стаята за живъне и приемъ кафе отъ жельди съ нѣкаква подслада. Лампата гори, канарчето пѣе, дори печката е топла, а Волфъ лежи подъ масата и спи. Тѣй е хубаво, по-хубаво не може да бжде.

— Е, разкажи, какво си преживѣлъ, Ернстъ, — казва баща ми.

— Преживѣлъ — отвърщамъ азъ и мисля, — не съмъ преживѣлъ собствено нищо. Всичкото време имаше война, какво може да се преживѣе?

Колкото и да си блъскамъ главата, нищо не ми иде на умъ. За ония работи тамъ не може да се говори съ цивилнитѣ, а друго нищо не знамъ. — Вие сигурно сте преживели много повече, извинявамъ се азъ.

Да, така е. Сестритѣ ми разказватъ, какъ сж ходили да купуватъ контрабанда. Два пжти стражаритѣ на гарата имъ взимали всичко. На третия пжтъ тѣ зашили яйцата въ палтата си, суджука скрили въ блузитѣ си, а картофитѣ въ джобове отдолу подъ роклитѣ си. Така успѣли да се промъкнатъ.

Азъ ги слушамъ малко разсѣянъ. Тѣ сж порасли, откакто ги бѣхъ видѣлъ за последенъ пжтъ. Може би тогава не съмъ обърналъ толкова внимание, та за това сега ми прави впечатление. Илза трѣбва да е вече на седемнадесетъ години. Какъ минава времето...

Вънъ дъждътъ тропа по прозорцитѣ. Азъ повдигамъ рамене. Странно, пакъ седа въ стая! Странно, пакъ съмъ въ кжщи...

— Знаешъ ли, че съветникътъ Плайстеръ умрѣ? — пита баща ми. Азъ клатя глава. — Кога?

— Презъ юлий — къмъ двадесети.

Водата на печката пѣе. Азъ си играя съ реснитѣ на покривката. Така, презъ юлий, си мисля азъ, въ юлий, тогава, презъ последнитѣ петъ дня изгубихме тридесети и шестъ души. Но азъ си спомнямъ едва за трима, какъ се казваха, толкова много имаше още следъ това.

— Отъ какво умрѣ? — питамъ азъ малко омаянъ отъ непривичната топлина въ стаята, — парче отъ граната или крушумъ?

— Ама, Ернстъ, — отвръща баща ми очуденъ, — че той не бѣше войникъ! Отъ възпаление на бѣлитѣ дробове!

— Ахъ да, вѣрно, — казвамъ азъ и се изправямъ на стола си, — има и такива болести.

После тѣ разказватъ, какво се е случило отъ последната ми отпуска насамъ. Касапинътъ на кюшето билъ пребитъ отъ гладни жени. Веднѣжъ, въ края на августъ, дали на всѣко семейство по половинъ кило месо. Кучето на докторъ Кнотъ било уловено и навѣрно сварено на сапунъ. Госпожица Ментрупъ родила дете. Картофитѣ пакъ поскъпнали. Идущата седмица ще има, може би, въ салханата кокали за проданъ. Втората дъщеря на леля Грета се оженила миналия месецъ за единъ ротмистъръ. Внѣ дѣждѣтъ удря по стѣклата. Азъ дигамъ рамене. Странно, да седишъ пакъ въ стая. Странно, пакъ въ къщи.

Сестра ми се спира. — Ти хичъ и не слушашъ, Ернстъ — казва тя очудена.

— Не, не, слушамъ, — увѣрявамъ азъ и се съвземамъ, — ротмистъръ, оженила се за ротмистъръ.

— Да, представи си, какво щастие, — продължава усърдно сестра ми, при това лицето ѝ е пълно съ луни. — Какво ще кажешъ на това?

Какво да кажа, когато ротмистѣра го улучи шрапнель въ мозѣка, и съ него е свършено както и съ другитѣ хора.

Тѣ говорятъ още, но азъ не мога да събера мислитѣ си, които все се отвличатъ.

Ставамъ и гледамъ изъ прозореца. Нѣколко чифта гащи висятъ на вжето. Тѣ се развѣватъ лениво въ дрезгавината. Несигурниятъ полумракъ на пералнята блѣсва отъ време на време, — и внезапно задъ него се издига, далечна и като сѣнка, друга картина: — развѣващи се прани дрехи, самотна хармоника по вечеря, маршируващи части въ дрезгавината... и много мъртви негри въ избѣлѣли, сини шинели, съ напукани устни и кървави очи, — газъ. Тая картина е за мигъ съвсемъ ясна, после почва да трепти и изчезва, гацитѣ пакъ се развѣватъ насамъ нататкъ, пералнята е пакъ тука, и азъ пакъ чувствувамъ задъ себе си стаята съ родителитѣ ми, топла и скѣтана. Премина, мисля си облекченъ, и бързо се обръщамъ.

— Защо толкова мърдашъ, Ернстъ, — пита баща ми, — нито четвъртъ часъ не можешъ мирно да стоишъ.

— Може да е преуморенъ, — казва майка ми.

— Не, — отговарямъ азъ малко забърканъ и се замислямъ, — не е това. Но струва ми се, че не мога вече да седа тъй дълго на столъ. На фронта нѣмахме столове, все лежахме, както дойде. Не съмъ наученъ.

— Смѣшно, — казва баща ми.

Азъ свивамъ рамене. Майка ми се усмихва. — Ходи ли въ стаята си?

— Не, още не съмъ, — отговарямъ азъ и ставамъ. Сърдцето ми тупа, като отварямъ вратата и въ тъмнината усѣщамъ меризмата на книгитѣ. Съ трескава бързина завъртамъ електричеството. После се озъртамъ. — Всичко си остана точно така, — казва сестра ми задъ мене.

— Да, да, — отговарямъ, сякашъ отблъсвайки я, защото сега бихъ искалъ да съмъ самъ. Но и другитѣ вече идатъ. Тѣ се спиратъ на вратата и ме гледатъ окуражително. Азъ сѣдамъ на креслото и слагамъ ржце на масата, която е гладка и хладна на пипане. Да, всичко си е останало така. Ето дори и пресата отъ кафянь мраморъ, която ми бѣ подарилъ Карлъ Фостъ. Тя си е пакъ на сжщото мѣсто както по-рано, до компаса и мастилницата. Ала Карлъ Фостъ падна при Кемелъ.

— Не ти ли харесва вече стаята? — пита сестра ми.

— Не, харесва ми, — казвамъ азъ колебливо, но е много малка.

Баща ми се смѣе. — Че и по-рано си бѣше точно такава.

— Да, — съгласявамъ се азъ, — но си мислѣхъ, че е много по-голъма.

— Толкова дълго не си билъ тука, Ернстъ, — казва майка ми.

Азъ кимвамъ съ глава. — Сега ще облѣчемъ леглото, продължава тя. — Не гледай насамъ.

Азъ пипамъ по джоба си. Адолфъ Бетке ми подари за сбогомъ пакетче пури. Трѣбва да изпуша сега една. Всичко около мене е тъй халтаво, като че ли ми се вие свѣтъ. Всмуквамъ дима дълбоко въ дробоветѣ си и чувствувамъ, че ми става по-добре.

— Пури ли пушишъ? — пита баща ми изненадано и почти укорително.

Азъ го поглеждамъ очуденъ. — Разбира се, — отвръщамъ. — Тѣ спадатъ на война къмъ прехраната. Всѣки день ни се полагаха по три-

четири. Искашъ ли една?

Той я взима, клатейки глава. — По-рано ти въобще не пушеше.

— Да, по-рано — казвамъ азъ и неволно се усмихвамъ, че прави такъвъ въпросъ отъ цѣлата работа. По-рано наистина не бихъ направилъ това. Обаче свѣнътъ предъ по-стари хора се изгуби въ окопитѣ. Тамъ всички бѣхме равни.

Крадешкомъ поглеждамъ къмъ часовника. Отъ нѣколко часа едвамъ съмъ тука, но сякашъ сж нѣколко седмици, отъ какъ не съмъ видѣлъ Вили и Лудвигъ. Много ми се иска бързо да се завтека пакъ при тѣхъ, защото още не мога да си представя, какъ ще остана за винаги въ семейството си; още имамъ чувството, че утре, други день, нѣкога, пакъ ще маршируваме, рамо до рамо, псувайки, примирени, но близо единъ до другъ.

Най-после ставамъ и си взирамъ шинела отъ коридора.

— Нѣма ли да останешъ тая вечеръ при насъ? — пита майка ми.

— Трѣбва да се обадя, — лъжа азъ, защото не искамъ да ѝ кажа истината.

Тя върви съ менъ до стълбата. — Чакай, — казва тя, — тъмно е, ще ти свѣтна.

Изненаданъ се спирамъ. Да ми свѣтне? За две-три стжпала? Господи, презъ колко затинени ями, презъ колко разорани пжтища е трѣбвало да се оправямъ години наредъ, безъ свѣтлина, ноце, при най-усиленъ огънь; — а сега за една стълба да ми свѣтятъ? Ахъ, майко! Но азъ чакамъ търпеливо, докато тя дойде и ми свѣти и ми се чини, сякашъ ме гали въ тъмното.

— Внимавай, Ернстъ, да не ти се случи нѣщо вѣнка, — вика тя по менъ.

— Какво ще ми се случи тукъ въ родината, тукъ въ мира, майко? — казвамъ усмихнатъ и гледамъ нагоре къмъ нея. Тя се навежда надъ перилата. Нейното малко избраздено лице е златно засѣнчено отъ абажура на лампата. Призрачно се мѣркатъ сѣнкитѣ и свѣтлинитѣ задъ нея презъ коридора. И внезапно нѣщо се разклаща въ мене, странно вълнение ме обхваща, почти като болка — като че ли нѣма нищо на свѣта като това лице, като че ли пакъ съмъ дете, на което трѣбва да свѣтятъ по стълбата, момче, на което може да се случи нѣщо по улицата, а всичко друго помежду е било само призракъ и сънь.

Обаче свѣтлината на лампата за мигъ хвърля отражение на токата на колана ми. Секундата отлита, не съмъ дете, нося униформа. Бързо скачамъ надолу по стълбата, все по три стъпала наведнѣжъ, и блъсвамъ вратата, жаденъ да отида при другаритѣ си.

Най-напредъ посещавамъ Албертъ Троске. Майка му е съ зачервени очи, но днесъ така е редътъ и въ това нѣма нищо лошо. Но и Албертъ не е сжщиятъ, той седи свитъ като мокро куче до масата. До него седи по-голѣмиятъ му братъ. Отдавна не съмъ го виждалъ и знамъ само, че е лежалъ въ болницата. Той е надебелѣлъ и има хубави, червени бузи.

— Добъръ день, Хансъ, оздравѣ ли? — казвамъ азъ весело. — Какъ си, какъ стои работата? На два крака най-добре, нали?

Той мърмори нѣщо неразбрано. Госпожа Троске хълца и излиза. Албертъ ми прави знакъ съ очи. Азъ не разбирамъ нищо и се озъртамъ. Тогава забелѣзвамъ до стола на Хансъ патерици. — Още ли не е всичко наредъ? — питамъ азъ.

— Не, — казва той, — миналата седмица ме изписаха отъ болницата. — Той посѣга къмъ патерицитѣ, подпира се и се мѣта съ два скока къмъ печката. И двата му крака липсватъ. Отъ дѣсно има желѣзна протеза, отъ лѣво изкуственъ кракъ съ обувка.

Азъ се засрамвамъ за глупавата си приказка. — Не знаехъ, Хансъ, — казвамъ.

Той кимва съ глава. Краката му били измръзнали въ Карпатитѣ, после се явила гангрена и най-после трѣбвало да ги отрѣжатъ.

— Слава Богу, само стъпалата! — госпожа Троске донася възглавничка и я пхва подъ протезата. — Не се бой, Хансъ, ти пакъ ще се научишъ да ходишъ. — Тя сѣда до него и му гали ржцетѣ.

— Да, — казвамъ азъ, само за да кажа нѣщо, — краката ти нагоре сж поне цѣли!

— Стига ми и толкова, — отговаря той.

Азъ му давамъ цигара. Какво да се прави въ такива минути — всичко е грубо, колкото и добри намѣрения да имашъ. Говоримъ наистина за нѣщо, съ мжка и запъвайки се, но щомъ нѣкой отъ насъ стане, Албертъ или азъ, и направи една-две крачки, забелѣзваме, какъ ни гледа Хансъ краката, съ тъменъ, измжченъ погледъ, какъ очитѣ на

майка му търсятъ сжщия пжтъ — все къмъ краката — насамъ-нататъкъ — вие имате крака, а азъ нѣмамъ.

За сега той още не може да мисли нищо друго; а майка му се грижи само за него и не вижда, че Албертъ страда отъ това. Въ нѣколкото часа той бѣ станалъ съвсемъ боязливъ.

— Да, трѣбва да се обадимъ, — му казвамъ азъ, за да посочимъ причина, че трѣбва да излѣземъ.

— Да, — казва той бързо.

Вънъ си отдъхваме. Вечерята се оглежда меко по мократа настилка на улицитѣ. Фенеритѣ трептятъ отъ вѣтъра. Албертъ гледа втренчено все направо. — Не мога нищо да сторя, Ернстъ, — казва той, запъвайки се, — обаче като седа тамъ и го гледамъ, него и майка си, почвамъ да мисля, че съмъ виновенъ и ме е срамъ, че имамъ два крака. Струва ми се подло, че съмъ здравъ. Да имахъ поне нѣкаква рана като Лудвигъ, тогава нѣмаше да ги дразня...

Опитвамъ се да го утеша. Ала той гледа на страна. Това, що казвамъ, не го убеждава, но на менъ ми олеква. Така е всѣкога съ утѣхата.

Отиваме при Вили. Въ стаята му е ужасно разхвърляно. Леглото стои разглобено до стената. То трѣбва да се продължи, защото презъ войната Вили порастна и вече не се събира въ него. Наоколо лежатъ дъски, чукове и триони. На единъ столъ грамадно блюдо съ картофена салата. Него самия го нѣма. Майка му разказва, че отъ единъ часъ насамъ се миелъ и търкалъ въ пералнята. Ние чакаме.

Госпожа Хомайеръ колѣнички предъ раницата му и рови вжтре. Клатейки глава тя вади нѣколко мръсни дрипи, които нѣкога сж били чорапи. — Само дупки, — мърмори тя и гледа Алберта и менъ неудобрително.

— Военна стока, — думамъ азъ и свивамъ рамене.

— Тѣй, военна стока! — отговаря тя ядосано, — много знаете вие! Най-хубава вълна бѣше това; осемъ дена обикаляхъ докато я получихъ. А сега на парцалъ. Нови нѣма никжде. — Угрижена тя гледа останкитѣ. — Толкова време все ще сте имали тамъ, да си обувате веднѣжъ въ недѣлята чисти чорапи! Четири чифта взе последния пжтъ, а само два връща. И то на тоя редъ! — Тя бута дупкитѣ.

Тъкмо искамъ да защита Вили и ето го, че иде; тържествуващъ и съ силенъ ревъ се втурва той вжтре. — Това ще рече късметъ! Кандидатъ за тенджерата! Тая вечеръ ще има пакъ пилешко печено!

Въ ржка той държи като знаме единъ едъръ пѣтель. Зеленозлатнитѣ пера на опашката блестятъ, пурпурно лъщи гребена, на човката има нѣколко капки кръвъ. Макаръ, че бѣхъ ялъ добре, лигитѣ ми протичатъ.

Вили размахва блажено птицата насамъ-нататъкъ. Госпожа Хомайеръ се изправя и надава викъ. — Вили! Отъ де си го взель?

Вили гордо разказва, че тъкмо го билъ съгледалъ задъ бараката, уловилъ го и го заклалъ, — всичко за две минути. Той тупа майка си по гърба. — Това научихме тамъ. Не напразно е билъ Вили замѣстникъ кашаваръ.

Тя го гледа, сякашъ е глътнала бомба. После вика мъжа си и стене сломена. — Оскаръ, гледай тука — заклалъ пѣтела на Биндингъ!

— Какъ на Биндингъ? — пита Вили.

— Пѣтельтъ е на Биндингъ, млѣкаря, тука до насъ! О, Господи, какъ можа да направишъ това? — госпожа Хомайеръ пада на единъ столъ.

— Нѣма да оставя да ми побѣгне такова печено, — казва Вили очудено. — Така сме научени!

Госпожа Хомайеръ не може да се успокои. — Какво ли ще излѣзе сега? Тоя Биндингъ е проклетъ човѣкъ!

— За какво собствено ме смѣташъ? — пита Вили, сега сериозно докаченъ. — Мислишъ ли, че само мишки съмъ ималъ насреща си. Не съмъ начинающъ! Тоя е точно десетиятъ, който съмъ хваналъ. Юбилеенъ пѣтель! Ще си го изядемъ спокойно, Биндингъ нѣма хаберъ за това. — Той нѣжно го друса. — Охъ, какъ ще те хапна! Да го варимъ ли или да го печемъ?

— Мислишъ ли, че ще хапна, — вика госпожа Хомайеръ извънъ себе си, — веднага да го занесешъ обратно!

— Да не съмъ полудѣлъ? — заявява Вили.

— Открадналъ си го! — вика тя отчаяно.

— Открадналъ? — Вили се изсмива. — Хубава работа! Той е реквизиранъ! Доставенъ! Намѣренъ! Откраднатъ? Ако взема пари, може да се говори за кражба, обаче не, като грабна нѣщо за ядене. Тогава много ще сме крали, а, Ернстъ?

— Разбира се, — казвамъ азъ. — Пѣтелтътъ самъ ти е дошълъ, Вили. Точно както онзи на батареиния командиръ въ Щаденъ. Помнишь ли, какъ направи за цѣлата рота пилешки котлета тогава? Едно къмъ едно — едно пиле на единъ конь!

Вили се хили поласканъ и тупа съ ржка по печката. — Студена, — казва той разочарованъ и се обръща къмъ майка си. — Нѣмате ли вжглища?

На госпожа Хомайеръ отъ тревога се е сковаль езика. Тя само поклаща глава. Вили кима. — Утре ще доставя. За сега можемъ да вземемъ тоя столъ, той е и безъ това съвсемъ разглобенъ и нищо не струва.

Госпожа Хомайеръ пакъ поглежда сина си, като че ли съвсемъ нищо не му разбира. После дръпва стола и пѣтела и се запжтва къмъ млѣкаря Биндингъ.

Вили е искрено възмутенъ. — Ето го, че си отива и не пѣе вече — казва той тжжно. — Разбирашъ ли това, Ернстъ?

Че не можемъ да вземемъ стола, макаръ че на фронта веднѣжъ изгорихме цѣло пияно, за да си стоплимъ една баница, това още какъ да е разбирамъ. И че тукъ, въ кжци, не бива да се водимъ по неволното трепване на ржцетѣ си, макаръ че тамъ всичко за ядене бѣше работа на щастиято, а не на морала, и това още, може би, разбирамъ. Но да се върне пѣтела, който е вече тѣй и тѣй мъртавъ, когато и единъ новобранець знае, че това би докарало само безполезни главоболия, това намирамъ вече съвсемъ глупаво.

— Ако стане това мода, ще умремъ тука отъ гладъ, само гледай! — твърди Вили съкрушенъ. — За половинъ часъ щѣхме да имаме тука най-хубавото печено, ако бѣхме...

Погледътъ му блуждае между вратата и печката. — Най-добре да се измъкнемъ, — предлагамъ азъ, — тукъ не е съвсемъ сигурно!

Но госпожа Хомайеръ вече се връща. — Нѣмаше го въ кжци — казва тя запѣхтѣна и иска да продължи, но забелязва, че Вили се е облѣкълъ. Тогава тя забравя всичко. — Ще излизашъ ли вече?

— Малко на патрауль, майко, — смѣе се той.

Тя почва да плаче. Вили смутенъ я тупа по рамото. — Пакъ ще се върна. Сега все ще се връщаме. Само гледай, по-често отколкото мислишь.

Единъ до другъ, съ едри крачки, съ ржце въ джобоветѣ вървимъ надолу. — Да викаме ли и Лудвигъ? — питамъ азъ.

Вили клати глава. — По-добре да го оставимъ да спи. За него е по-добре.

Градътъ е безпокоенъ. Товарни автомобили и моряци прелитатъ по улицитѣ. Червени знамена се вѣятъ.

Предъ общината разтоварватъ и раздаватъ купове хвърчащи листа. Хората ги дърпатъ отъ ржцетѣ на моряцитѣ и ги гълтатъ жадно. Очитѣ имъ блестятъ. Вѣтърътъ духва куповетѣ и ги разпилява като роякъ бѣли гължби. Тѣ се заплитатъ въ клонитѣ на дърветата и шумолятъ въ тѣхъ.

— Другари, — казва единъ старъ човѣкъ въ походенъ сивъ шинелъ, — другари, сега ще стане по-добре. — Устата му треперятъ.

— Дяволъ да го вземе, тука става нѣщо, — казвамъ азъ.

Ние удвояваме нашитѣ крачки. Колкото по приближаваме двора на катедралата, толкова по се усилва блъсканицата. Площадътъ е пъленъ съ хора. На стѣпалата предъ театъра стои единъ войникъ и говори. Тебеширно бѣлата свѣтлина на една карбитна лампа свѣти надъ лицето му.

Не можемъ точно да разберемъ какво говори, защото вѣтърътъ шиба съ дълги неправилни удари по площада и всѣки пжтъ донася по една вълна музика отъ органъ отъ катедралата, въ която вълна тънкиятъ, пресеченъ гласъ на войника почти заглъхва.

Едно възбудено, несигурно напрежение се разстила надъ площада. Тълпата стои като стена. Всички почти — войници. Много съ женитѣ си. Мълчаливитѣ затворени лица иматъ сжщия изразъ както на бой, когато подъ стоманенитѣ каски следѣха врага. Обаче въ погледитѣ лежи сега още нѣщо друго: предчувствието за едно бждеще и непонятното очакване на нѣкакъвъ другъ животъ.

Отъ театъра се зачуватъ викове. Глухо бучение отговаря. — Деца, сега се почва! — казва Вили въодушевенъ. Ржце се издигатъ. Единъ тласкъ минава презъ тълпата. Редицитѣ се раздвижватъ. Образува се шествие. Крѣсъци се разнасятъ: — Напредъ, другари! — Като мощно подухване кѣнтятъ стѣпкитѣ по каменната настилка. Безъ да се опомнимъ, ние се присъединяваме.

Надѣсно отъ насъ върви единъ артилеристъ. Предъ насъ единъ пионеръ. Групи следъ групи се прибавятъ. Само малцина се познаватъ. Въпрѣки това сме веднага близки едни съ други. За войниците не е нужно много да се познаватъ. Тѣ сж другари и това стига. — Хайде, Ото, тръгвай съ насъ! — вика пионерътъ предъ насъ на единъ, който се е спрѣлъ.

Този се колебае. Жена му е съ него. Тя си пѣхва ржката въ неговата и го гледа. Той се усмихва смутено. — После, Францъ!

Вили прави една гримаса. — Като се намѣсятъ и фусты, то другарството отива по дяволитѣ. Само гледайте!

— Ахъ, глупости, — отговаря пионерътъ и му дава цигара. — Женитѣ сж половината животъ. Но всичко на времето си!

Неволно попадаме въ сжщата стѣпка. Другояче се марширува тукъ. Улицата кѣнти, и като свѣткавица прелита надъ колонитѣ буйна, сподавена надежда: сега се отива сякашъ въ единъ животъ на свобода и справедливостъ.

Обаче следъ сто метра шествието вече спира. То е предъ кжщата на кмета. Нѣколко работници блъскатъ вратата. Всичко е тихо, обаче, задъ затворенитѣ прозорци се вижда за мигъ бледното лице на една жена. Блъскането се засилва и единъ камъкъ полита къмъ прозореца. Следва втори. Съ трѣсъкъ стѣклата падатъ въ градинката отпредъ.

Сега се явява кметътъ на прозореца на първия етажъ. Къмъ него се отправятъ викове. Той се опитва да увѣрява нѣщо, ала никой не го слуша. — Хайде! Тръгвай съ насъ! — крѣска единъ.

Кметътъ свива рамене и кима съ глава. Следъ нѣколко минути той марширува на чело на шествието.

Следниятъ, когото вземаме, е началникътъ на службата по прехраната. После единъ смутенъ съ плешива глава, който билъ правилъ сдѣлки съ масло. Единъ търговецъ на жито не успѣваме да докопаме — офейкалъ, като чулъ, че идемъ.

Шествието марширува къмъ дворцовия площадъ и се струпва предъ входа на околийското комендантство. Единъ войникъ се изкачва бързо по стѣлбата и влиза вжтре.

Ние чакаме. Всички прозорци сж освѣтени.

Вратата се отваря. Ние протѣгаме глави. Единъ човѣкъ съ папка излиза. Той вади листове изъ папката и почва да чете съ равномеренъ гласъ речъ. Ние се силимъ да слушаеме. Вили държи ржце до голѣмитѣ

си уши. Понеже е цѣла глава по-високъ отъ другитѣ, той по-добре разбира изреченията и ги повтаря. Обаче думитѣ пляска въ насъ. Тѣ звучатъ и замиратъ, ала не ни докосватъ, не ни разтърсватъ, тѣ само пляска въ насъ и пляска въ насъ.

Ние ставаме безпокойни. Не разбираме това. Научени сме да действуваме. Нали е революция! Трѣбва да стане нѣщо! Ала човѣкъ тамъ горе говори и говори. Той подканва къмъ спокойствие и благоразумие. А при това никой още не е билъ неблагоразуменъ.

Най-после той се дрѣпва. — Кой бѣше този? — питамъ азъ разочарованъ.

Артилеристътъ до мене е уведоменъ. — Председателътъ на работническия и войнишки съветъ. По-рано билъ, струва ми се, зжболѣкаръ.

— Аха, — рѣмжи Вили, и върти недоволено червената си глава — такава глупост! Азъ мислѣхъ, че отиваме веднага на гарата и отъ тамъ право въ Берлинъ.

Отъ тѣлпата се зачуватъ викове и се предаватъ нататъкъ. Кметътъ да говори. Бутатъ го нагоре по стълбата.

Съ спокоенъ гласъ той заявява, че всичко точно ще се разследва. До него стоятъ треперейки двамата гешефтари и се потятъ отъ страхъ. А нищо нѣма да имъ сторятъ. Подвикватъ имъ, наистина, но всѣки се стеснява да дигне ржка срещу тѣхъ.

— Все пакъ, — признава Вили, — кметътъ има поне куражъ.

— Ахъ, той е свикналъ, — казва артилеристътъ — презъ день-два го извличатъ.

Ние го гледаме очудено. — Често ли става такава нѣщо? — пита Албертъ.

Другиятъ клюма съ глава. — Все нови части се връщатъ и мислятъ, че трѣбва да разчистятъ. И така си остава после...

— Човѣче, това не разбирамъ, — казва Вили.

— И азъ не, — заявява артилеристътъ и се прозява отъ сърдце. — Другояче си го представлявахъ. Хайде сбогомъ! Да си вървя въ бълхарника. Това е по-разумно.

Други го следватъ. Площадътъ бързо се изпразва. Сега говори втори делегатъ. И той приканва къмъ спокойствие. Водачитѣ щѣли да се грижатъ за всичко. Тѣ вече се били заловили на работа. Той сочи

освѣтенитѣ прозорци. Най-добре ще е, да си идемъ въ кжци. „Дяволъ да го вземе, това ли е всичко?“ — казвамъ азъ ядосанъ.

Ние се намираме почти смѣшни, за дето сме тръгнали съ тѣхъ: Какво искахме по-рано? Свиваме рамене и бавно си отиваме.

Завеждамъ Албертъ до дома му и се връщамъ назадъ. Но страшно е: сега, когато другаритѣ ми не сж при мене, всичко наоколо ми почва леко да се люлѣе и да става недействително. Тѣкмо сега бѣше още тѣй естествено и здраво, а сега внезапно се отдѣля и е така ново и непривично, че почти не знамъ вече, дали не сънувамъ всичко това. Тукъ ли съмъ? Действително ли съмъ тукъ?

Ето улицитѣ, каменни и сигурни, съ гладки, блестящи стрѣхи, нийде не зѣятъ ями и гранатни пукнатини, непожтнати стърчатъ зидаветѣ въ синята нощъ, тъмно се открояватъ силуетитѣ на балконитѣ и куличкитѣ, нищо не е разядено отъ зжбитѣ на войната, стъклата на прозорцитѣ сж всички здрави и задъ свѣтлитѣ облаци на тѣхнитѣ завеси живѣе единъ укротенъ свѣтъ, различенъ отъ тоя на вой и смъртъ, въ който до сега кжщухахъ.

Спирамъ предъ една кжца, въ която свѣтятъ долнитѣ прозорци. Музика звучи тихо навънъ. Пердетата сж наполовина спустнати. Може да се погледне вжтре.

Една жена седи предъ пианото и свири. Тя е сама. Само свѣтлината на една стояща лампа пада върху бѣлитѣ нотни листове. Останалата стая се губи въ пѣстъръ полумракъ. Едно канапе и нѣколко меки стола внасятъ въ тая дрезгавина нѣкакво настроение на миръ и сигурностъ. Куче лежи на едно кресло и спи.

Азъ се втрещвамъ като омагьосанъ въ тая картина. Едва когато жената става и безшумно, съ меки стѣпки отива къмъ масата, азъ се дръпвамъ бързо. Сърдцето ми бие. Въ свѣтлината на сигналнитѣ ракети и подъ развалинитѣ на разрушенитѣ села на фронта, бѣхъ почти забравилъ, че има още и такова нѣщо: тоя миръ, ограденъ далечъ отъ улицитѣ съ килими, топлота и жени. Искаше ми се да отворя вратата и да влѣза въ стаята, да се свия въ креслото, да си държа ржцетѣ срещу топлината и да се оставя да ме облѣе цѣлъ; искаше ми се да говоря, да се стопи подъ тихитѣ очи на тая жена всичко твърдо, буйно, да остане задъ мене, да го сваля отъ себе си като нѣкаква мръсна дреха.

Свѣтлината въ стаята загасна. Отминавамъ. Обаче нощта изведнѣжъ е пълна съ тъмни викове и неясни гласове, пълна съ образи

и минало, пълна съ въпроси и отговори.

Излизамъ далеко навънъ. Горе на хълма спирамъ. Градътъ лежи сребъренъ предъ мене. Луната се отражава въ рѣката. Кулитъ треперятъ. Тѣй непонятно тихо е.

Постоявамъ малко време и тръгвамъ тогава назадъ, пакъ къмъ улицитъ и жилищата. Въ кѣщи полека пѣпля по стълбитъ нагоре. Родителитъ ми вече спятъ. Чувамъ ги какъ дишатъ, — майка ми тихо, а баща ми високо и тежко, и се срамувамъ, че се връщамъ тѣй късно.

Въ стаята си запалвамъ лампата. Въ кюшето стои леглото, бѣло облѣчено, съ отмѣтната назадъ завивка. Сѣдамъ на него и стоя известно време замисленъ. После се усѣщамъ уморенъ. Механически се простирамъ и искамъ да дръпна завивката отгоре си. Ала внезапно пакъ се издигамъ, защото бѣхъ забравилъ да се съблѣка. Вѣнка спѣхме все съ дрехитъ си. Бавно си свалямъ униформата и слагамъ ботушитъ си въ жгъла. Виждамъ на леглото една нощница. Едва познавамъ, какво е. Обличамъ я. Изведнѣжъ, като я нахлувамъ голъ и помръзналъ, ме надвива едно чувство, азъ пипамъ завивкитъ, ровя се въ възглавницитъ, притискамъ ги до себе си, заравямъ се въ тѣхъ, въ съня и пакъ въ живота и чувствувамъ само това едничко и нищо друго: тукъ съмъ — да, азъ съмъ тукъ!

III

Седа съ Албертъ до единъ отъ прозорцитѣ на кафене „Маеръ“. Предъ насъ на кръглата мраморна маса ни чакатъ две чаши изстинало кафе. Отъ три часа насамъ сме тукъ, обаче не сме се решили още да изпиемъ тази горчива течность. Макаръ, че на фронта бѣхме свикнали на всичко, но това кафе тукъ не е освенъ сварени каменни вжглица.

Заети сж само три отъ маситѣ на кафенето. На една отъ тѣхъ гешефтари водятъ преговори за нѣкакъвъ вагонъ хранителни продукти; — на другата седатъ двама съпрузи, заети съ четене на вестници; — а на третата ние двамата съ Албертъ сме се разположили удобно на червения канапета.

Пердетата сж мръсни, келнерката се прозява, задушно е — и изглежда, че кафенето не се посещава добре; за насъ, обаче, то е все пакъ доста интересно. Чувствуваме се добре, имаме много свободно време, оркестърътъ свири, а ние зяпаме презъ прозореца.

И затова оставаме въ кафенето, докато музикантитѣ си прибератъ инструментитѣ. Келнерката се приближава до насъ, заплащаме се. Излизаме и започваме да скитаме изъ улицитѣ.

Великолепно е да се спирашъ предъ всѣка витрина, да нѣмашъ никакви грижи и да се чувствувашъ напълно свободенъ.

Спираме се въ Щубенщрасе. — Да влѣземъ у Бекеръ, казвамъ азъ.

— Наистина, — съгласява се Албертъ, — да влѣземъ. Той има да се чуди.

Въ магазина на Бекеръ сме прекарали голѣма частъ отъ ученическитѣ си години. Въ него можеше да се купи всичко, каквото човѣкъ пожелае: тетрадки, принадлежности за рисуване, мрежи за ловене на пеперуди, аквариуми, сбирки отъ пощенски марки, антикварни книги и книжки съ решения на алгебрични задачи. По цѣли часове стояхме у Бекеръ, — тамъ пушехме тайно цигари и уреждахме

първитѣ си тайни срещи съ ученичкитѣ отъ гимназията. Бекеръ бѣ нашето най-довѣрено лице.

Влизаме въ магазина. Нѣколко ученика скриватъ набързо въ ржката си запаленитѣ цигари. Ние се усмихваме и важно пристѣпваме. Една отъ продавачкитѣ ни запитва, какво желаемъ.

— Бихме желали да поговоримъ съ самия господинъ Бекеръ — казвамъ.

Продавачката се колебае за мигъ и казва: — Не бихъ ли могла азъ да Ви услужа?

— Не, госпожице, — отговарямъ. — Кажете на Господинъ Бекеръ, че го търсимъ.

Продавачката отива да съобщи на шефа си. Споглеждаме се и пѣхваме рѣце въ джобоветѣ си. Какъ ли ще се зарадва стариятъ Бекеръ!

Прозвучава добре познатото ни звънтене на вратата, водеща къмъ кантората. Ето че се задава и Бекеръ, дребенъ, побѣлѣлъ и сбрѣчканъ — такъвъ, какъвто го бѣхме оставили. Той се вира въ насъ за мигъ и веднага ни познава.

— Я вижъ, Баркхолцъ и Троске, — казва той, — значи завърнали сте се!

— Да, — отговаряме и двамата и съ нетърпение очакваме изблика на възторга му.

— Е, добре дошли! Какво желаете? — запитва той. — Цигари ли?

Смаяни сме отъ държането му. Въ сжщностъ нѣмахме намѣрение да купуваме нищо — не бѣхме и помислили за това. — Да, моля, десетъ цигари — казвамъ смутено.

Той ни подава цигаритѣ. — Е, хайде, довиждане! — казва и се измѣква. Ние се бавимъ още въ магазина. — Може би, желаете още нѣщо? — се провиква той отъ стѣлбичката, водеща къмъ кантората.

— Не, не, — отговаряме и си трѣгваме.

— Е? — казвамъ на Албертъ, когато сме вече на улицата.

— Ти се чудишъ? — Той маха ядосано съ ржка. — Оня, обаче, въ магазина никакъ не се чуди.

Продължаваме да скитаме изъ улицитѣ.

Късно вечерята и Вили се присъединява къмъ насъ, и заедно потегляме къмъ казармата.

По пжтя Вили внезапно отскача на страна. Уплашвамъ се и азъ. Ясно разпознаващо се свирене на граната изпищява край насъ, споглеждаме се слисани и се изсмиваме. Било изсвирването на електрически трамвай.

Юпъ и Валентинъ седатъ самотни въ една голѣма и праздна подофицерска стая. Тяденъ не се е още завърналъ. Той все още мърсува.

Двамата ни посрѣщатъ радостни, защото сега могатъ да заиграятъ на карти.

Юпъ е успѣлъ въ кжсо време да влѣзе въ войнишкия съветъ. Чисто и просто самъ се е произвелъ въ този чинъ и го заема още, понеже въ казармата царува такава бъркотия, че никой не може да се оправи. Съ това той за сега е осигуренъ, тъй като е изгубилъ вече цивилната си служба.

Неговиятъ Кьолнски адвокатъ му писалъ, че женитѣ — помощници успѣли вече да свикнатъ съ работата и при това тѣхниятъ трудъ билъ и по-евтинъ; а Юпъ навѣрно е отвикналъ на бойното поле отъ работа въ бюрото. Искрено съжалявалъ, но времената били тежки и т.н. На края най-добри пожелания за въ бждеще.

— Уредихме я! — казва Юпъ меланхолично.

— Презъ цѣлата война да имашъ само едно единствено желание: да се махнешъ отъ прусацитѣ, а сега да се радвашъ, че можешъ да останешъ при тѣхъ. Е, какво да се прави, и така лошо и инакъ лошо — залагамъ осемнадесетъ.

Вили държи най-силната карта въ ржка. — Двадесетъ, — отговарямъ заради него, — а ти, Валентинъ?

Последниятъ вдига рамене: — Двадесетъ и четири.

Когато Юпъ пасува на четиридесетъ, идва Карлъ Брьогеръ. — Искахъ да видя, какво правите, — казва той.

— И ни потърси веднага тукъ, нали? — ухилва се Вили и се разполага по-удобно на стола си. — Е, що да се прави, пакъ казармата си остава истинската родина за войника. Четиридесетъ и едно!

— Четиридесетъ и шестъ, извиква Валентинъ предизвикателно.

— Четиридесетъ и осемъ, отвърща Вили.

Дяволъ да го вземе, играта стана сериозна. Приближаваме се. Доволень, Вили се облѣга на шкафа и ни показва единъ огроменъ попъ. Валентинъ, обаче, се озѣбва застрашително и хвърля една още по-силна карта.

Чудно уютно е сега въ малката стаичка. На масата блещука угарка свѣщъ. Леглата едва се бѣлѣятъ въ полумрака. Лапаме голѣми парчета сирене, за които Юпъ се е погрижилъ. Той отрѣзва всѣкому порцията съ ножа на пушката си.

— Петдесетъ — бѣснѣе Валентинъ.

Въ този моментъ се отваря бързо и Тяденъ връхлетява въ стаята. — Зе — Зе — заеква той и отъ вълнение започва да хълца ужасно. Развеждаме го изъ стаята съ вдигнати рѣце. — Да не сж ти обрали развратниците паритѣ? — го запитва Вили състрадателно.

Той поклаща глава. — Зе-Зе...

— Мирно! — изкомандува Вили.

Тяденъ се стресва. Хълцането му престава.

— Зеелигъ — намѣрихъ Зеелигъ — ликува той.

— Човѣче — изревава Вили, — ако лѣжешъ ще те хвърля презъ прозореца!

Зеелигъ бѣше ротниятъ ни фелдфебелъ, първостепенно говедо; за съжаление два месеца преди революцията го премѣстиха, така че не можяхме да го уловимъ до сега. Тяденъ разправа, че Зеелигъ билъ сега притежателъ на кръчмата „Кьонигъ Вилхелмъ“ и че ималъ отлична бира.

— Да вървимъ! — извиквамъ азъ, и за мигъ всички сме на улицата.

— Но не безъ Фердинандъ, — казва Вили. Той има да си разчиства смѣтките съ Зеелигъ още заради Шрьодеръ.

Започваме да свиркаме и шумимъ предъ кжщата на Козоле, докато той разсърденъ се явява на прозореца по риза. — Що за лудории посрѣдъ нощъ, — мърмори той. — Не знаете ли, че съмъ женень?

— Има време за това, — крещи Вили, — слизай по-скоро, открийме Зеелигъ!

Фердинандъ се оживява. — Наистина ли? — пита той.

— Наистина! — изкрещява Тяденъ.

— Добре, ида! — отговаря той, — обаче тежко ви, ако сте ме излъгали.

Следъ петъ минути той е вече при насъ и иска да му докладваме подробно за Зеелигъ.

Хукваме напредъ.

Когато завиваме въ една улица, Вили въ бързината си събаря единъ минувачъ. „Носорогъ!“ изревава падналиятъ подире му.

Вили се връща бърже и застава заплашително предъ него. „Моля, казахте ли нѣщо?“ пита той и козирува. Другиятъ скача правъ и го поглежда: — Не си спомнямъ, — отговаря той навжсено.

— Имате късметъ, — казва Вили, — понеже за да можете да ругаете нѣмате нуждното тѣлосложение.

Преминаваме малката градинка и се спираме предъ кръчмата „Кьонигъ Вилхелмъ“. Фирмата е вече пребоядисана. Кръчмата сега се нарича „Еделвайсъ“. Вили улавя дрѣжката на вратата.

— Почакай малко! — Козоле му дръпва ржката. — Вили, — казва той умолително, — ако дойде работата до бой, ще бия азъ! Обещай ми!

— Съгласенъ съмъ! — го успокоява Вили и отваря бързо вратата.

Шумъ, димъ и свѣтлина ни посрѣщатъ. Чаши звѣнтятъ. Грамофонъ свири марша отъ „Веселата вдовица“. Крановетѣ на тезгяха блестятъ. Смѣхове се чуватъ около омивалника на тезгяха, гдето две момичета изплакватъ измърсенитѣ съ пѣна чаши. Нѣколцина мъже се въртятъ около тѣхъ. Шеги се подхвърлятъ. Водата прелива. Лицата се оглеждатъ разкривени въ нея. Единъ артилеристъ поржчва ракия за всички и ощипва едното момиче по задника. „Това е още мирновременна стока, Лина,“ извиква той въодушевенъ.

Пробиваме си пѣтъ. „Наистина, ето го“, казва Вили.

Съ запретнати ржкави и разкопчана риза, изпотенъ; съ мокъръ зачервенъ вратъ кръчмарьтъ точи бира задъ тезгяха. Кафявозлатисти струи се лѣятъ изподъ дебелитъ му ржце и изпълватъ чашитѣ. Той повдига глава. Широка усмивка се разлива по лицето му.

— Добре дошли! А, вие ли сте? Какво обичате, свѣтла или черна бира?

— Свѣтла, господинъ фелдфебель! — отвръща Тяденъ нахално. Кръчмарьтъ ни преброява съ очи.

— Седемъ, — казва Вили.

— Седемъ, — повтаря кръчмарьтъ, като поглежда Фердинандъ, — шестъ — а, и Козоле билъ тукъ — значи седемъ!

Фердинандъ се промъква до тезгяха и се обляга съ лакти на него. — Зеелингъ, имашъ ли и ромъ?

Кръчмарьтъ се суети задъ своитѣ никелови кранове.

— Разбира се, имамъ.

Козоле го поглежда изподъ вежди.

— И ти навѣрно го смучишъ съ удоволствие, нали?

Кръчмарьтъ напълва нѣколко конячени чашки.

— Разбира се, че охотно го смуча.

— Спомняшъ ли си, кога си пилъ за последенъ пжтъ ромъ?

— Не.

— Азъ обаче си спомнямъ много добре, — изревава Козоле и застава предъ тезгяха като бикъ предъ нѣкой плетъ.

— Известно ли ти е името Шрьодеръ?

— Има много Шрьодеровци, — казва кръчмарьтъ разсѣяно.

Това изважда Козоле отъ търпение. Той е вече готовъ да се нахвърли върху кръчмаря. Вили го сграбчва и го бутва на единъ столъ. — Най-напредъ да приемъ! Седемъ свѣтли! — извиква той къмъ тезгяха.

Козоле млъква. Сѣдаме на една маса. Кръчмарьтъ ни подава самъ халбитѣ.

— Наздраве — казва той.

— Наздраве, — отговаря Тяденъ и всички приемъ. Тогава последниятъ се обляга самодоволно на стола си. — Е, казахъ ли ви?

Фердинандъ следи съ погледъ кръчмаря, който се отправя отново къмъ тезгяха. — Като си помисля само, скръцва той съ зжби — какъ това магаре вонѣше на ромъ, когато погребвахме Шрьодеръ.

Той не довършва мисълта си.

— Само не се разнѣжвай, казва Тяденъ.

Но като че ли думитѣ на Козоле бѣха отдръпнали една завеса, която презъ цѣлото време се бѣ развѣвала тихо — и така изглеждаше

като да се вселява въ кръчмата сива, призрачна пустота. Прозорцитѣ изчезватъ, сѣнки изкачатъ изъ цепнатинитѣ на пода и спомени изпълватъ опушената стая.

Козоле и Зеелигъ никога не можеха да се понасятъ. Обаче тѣ станаха смъртни врагове едва презъ августъ 1918 година. По това време ние лежахме въ единъ разрушенъ отъ снаряди окопъ задъ фронта и трѣбваше да работимъ цѣла нощъ, за да изкопаемъ единъ общъ гробъ. Не можехме да го направимъ много дълбокъ, защото скоро се появи подпочвена вода. Къмъ края трѣбваше да работимъ затънали въ тиня.

Бетке, Веслингъ и Козоле изравняваха стенитѣ. Останалитѣ събирахме труповетѣ предъ гроба и ги нареждаме единъ до другъ въ дълга редица, докато бжде готовъ гробътъ. Албертъ Троске, подофицерътъ на нашата рота, имъ сваляше разпознавателнитѣ знаци и войнишкитѣ книжки, доколкото имаха такива.

Нѣкои отъ мъртавитѣ имаха вече черни, нагнили лица, понеже разлагането напредваше бързо презъ влажнитѣ месеци. Затова пъкъ сега не меришеха така силно, както презъ лѣтото. Нѣкой бѣха мокри и подути отъ водата като гъби. Намѣрихме единъ проснатъ на земята съ разперени ръце. Като го повдигнахме, видѣхме, че това, що лежеше на земята, бѣха останки отъ униформа — толкова разкъсанъ бѣ трупътъ. И разпознавателниятъ знакъ липсваше. Най-сетне познахме по една кръпка на панталонитѣ ефрейтора Глазеръ. Той бѣше съвсемъ лекъ, тъй като липсваше половината отъ тѣлото.

Ръце, крака и глави, които бѣха намѣрени разпръснати, събрахме отдѣлно въ едно платнище. Когато донесохме Глазеръ, Бетке каза: „Стига вече. Нѣма мѣсто за повече“.

Донесохме нѣколко чувала пълни съ варъ. Юпъ разпръсна варята съ плоска лопата върху изровената яма. Скоро следъ това дойде Максъ Вайль, който бѣ донесълъ кръстове отъ тила. За всеобщо очудване въ тъмнината изплува и Зеелигъ. Разбрахме, че му било поръчано да прочете една молитва, понеже наблизко нѣмаше пасторъ, а двамата ни офицери бѣха болни. И той бѣ въ лошо настроение, тъй като макаръ и дебелъ, не можеше да гледа кръвь. А при това нощно време не можеше нищо да вижда. Това го правѣше така нервенъ, че не забеляза перваза

на ямата и падна вжтре. Тяденъ се изсмѣ силно и каза съ низъкъ гласъ: „Заровете го — заровете го“.

Не щещъ ли Козоле работѣше тъкмо на това мѣсто въ ямата. Зеелигъ се струполи върху главата му; нѣщо около 100 клг. жива тежестъ. Фердинандъ започна да ругае ужасно. Той после позна фелдфебела, но понеже бѣ старъ фронтвъ плѣхъ, това не го принуди да си затвори устата. Защото все пакъ бѣ 1918 година. Зеелигъ скочи на крака, видѣ стария си противникъ Козоле, разгнѣви се и го изруга. Фердинандъ му отвърна. Бетке, който се намираше сжщо въ ямата, се опита да ги разтърве. Обаче фелдфебелтътъ плюеше отъ гнѣвъ, а пкъ Козоле, съзнавайки, че му причиняватъ тежка неправда, не оставаше длъженъ. И Вили скочи вжтре, за да помага на Козоле. Ужасенъ ревъ се издигаше отъ гроба.

— Тишина, — каза нѣкой внезапно и при все че гласътъ бѣ слабъ, шумътъ престана веднага. Зеелигъ се изкатери прѣхтейки. Униформата му бѣ побѣлѣла отъ варята, и той изглеждаше като тржбящъ ангелъ съ захарна глазура. Козоле и Бетке излѣзоха сжщо навънъ отъ гроба. Предъ тѣхъ стоеше опрянъ на бастуна си Лудвигъ Браеръ. Той бѣ лежалъ до сега предъ окопа, покритъ съ два шинела, защото отъ две седмици бѣ боленъ отъ дизентерия.

— Какво има? — попита той. Трима души изведнѣжъ пожелаха да му обяснятъ, въ какво се състои работата. Лудвигъ махна уморено съ ржка и каза: „безразлично е“.

Зеелигъ твърдѣше, че Козоле го е блъсналъ въ гърдитѣ. Козоле се разбѣснѣ отново.

— Тишина, — каза Лудвигъ още веднѣжъ. Всичко затихна. — Намѣри ли всички разпознавателни знаци, Албертъ? — запита той.

— Да, — отговори Троске и прибави тихо, за да не чуе Козоле: — Шрьодеръ е сжщо между мъртвитѣ.

Двамата се погледнаха за мигъ. Тогава Лудвигъ каза: — Значи не е плененъ? Кжде е?

Албертъ го поведе покрай редицата мъртавци. Брьогеръ и азъ ги следвахме. Шрьодеръ бѣ нашъ съученикъ. Троске се спрѣ предъ единъ трупъ, чиято глава бѣ покрита съ чувалъ за пѣсъкъ. Браеръ се наведе, Албертъ го дръпна назадъ. — Не повдигай чувала, Лудвигъ, — го помоли той. Браеръ се извърна — Не, Албертъ, ще го повдигна, — каза той спокойно.

Отъ горната частъ на Шрьодеровото тѣло не можеше да се различи вече нищо. Тя бѣше съвсемъ сплесната. Лицето представляваше нѣщо като дѣска, всрѣдъ която една черна крива дупка съ вѣнци отъ жби означаваше устата.

Браеръ закри мълчаливо трупа. — Знае ли? — попита той и погледна по посока, гдето работѣше Козоле. Албертъ поклати отрицателно глава. — Трѣбва да се погрижимъ, тоя идиотъ Зеелигъ да се махне отъ тукъ, — каза той, иначе ще се случи нѣщо лошо.

Шрьодеръ бѣ приятелъ на Козоле. Наистина, че никога не можехме да разберемъ това приятелство, понеже Шрьодеръ бѣше нѣженъ и болезненъ, сжщинско дете, и пълна противоположностъ на Фердинандъ; обаче последниятъ го бѣ закрилялъ като родна майка.

Задъ насъ изсумтѣ нѣкой. Зеелигъ ни бѣ последвалъ и стоеше като вкамененъ съ широко разтворени очи — Никога не съмъ виждалъ подобно нѣщо, каза той заеквайки. — Какъ се е случило?

Никой не му отговори — защото въ сжщностъ Шрьодеръ трѣбваше още преди една седмица да замине въ отпускъ, обаче Зеелигъ му бѣ попречилъ, тѣй като не можеше да търпи ни него ни Козоле. Сега Шрьодеръ бѣ вече мъртавъ.

Дръпнахме се на страна. Въ този моментъ не можахме да понасяме присжтствието на Зеелигъ. Лудвигъ се заврѣ отново подъ шинелитѣ. Само Албертъ остана. Зеелигъ гледаше втренчено трупа. Луната се подаде изподъ единъ обликъ и го огрѣ. Дебелиятъ фелдфебелъ стоеше наведенъ напредъ и гледаше бледитѣ лица, въ които непожтнатиятъ изразъ на ужаса се бѣ превърналъ въ голѣмо спокойствие.

Албертъ му каза студено: — Най-добре би било да прочетете една молитва и да се махнете.

Фелдфебелтъ си избърса челото. „Не мога“, прошепна той. Бѣ го обхваналъ фронтовиятъ ужасъ. Всички познавахме това състояние.

По цѣли седмици не усѣцахме нищо и внезапно тоя ужасъ ни обхващаше при нѣкой непредвиденъ случай.

Клатушкайки се Зеелигъ се отдалечи съ позеленѣло лице.

— Той сигурно е предполагалъ, че тукъ хората се биятъ съ бонбони, — каза Тяденъ сухо.

Започна да вали по-силно, и ние изгубихме търпение. Фелдфебелтъ все още не идѣше. Най-сетне измъкнахме Лудвигъ

Браеръ изподъ шинелитѣ му. Той прочете съ тихъ гласъ „Отче нашъ“.

Започнахме да спускаме мъртавцитѣ въ гроба. Вайлъ ни помагаше. Забелязахъ, какъ ржцетѣ му треперѣха. Той прошепна почти безгласно: — За васъ ще бжде отмъстено. — И постоянно повтаряше тия думи. Погледнахъ го очудено.

— Какво ти е, за Бога? — попитахъ азъ. — Та това първитѣ мъртавци ли сж, които виждашъ! За много ще трѣбва да отмъщавашъ. — Тогава той престана да шепне.

Следъ като положихме първитѣ редове, дойдоха Валентинъ и Юпъ, влачейки едно платнище.

— Този е още живъ, — каза Юпъ и разтвори платнището.

Козоле хвърли погледъ къмъ него: — Обаче не за дълго, — каза той. — Можемъ да го дочакаме.

Човѣкътъ въ платнището хъркаше пресѣчено. При всѣко вдишане му течеше кръвъ по брадата.

— Да го отнесемъ ли? — попита Юпъ.

— Въ такъвъ случай той ще умре веднага, — каза Албертъ и показа кръвта.

Сложихме го на страна. Максъ Вайлъ остана да се грижи за него, а ние продължихме работата си. Сега Валентинъ ми помагаше. Спуснахме Глазеръ.

— Ахъ, горката му жена, — промълви Валентинъ.

— Внимание, сега иде Шрьодеръ, — извика Юпъ къмъ гроба и плъзна платнището надолу.

— Млъкни, — изсъска Брьогеръ.

Козоле държеше трупа още въ ржцетѣ си.

— Кой е? — запити той безъ да е разбралъ.

— Шрьодеръ, — отвърна Юпъ, който мислѣше, че Фердинандъ знае вече.

— Не дрѣнкай глупости, той е плененъ, — извика Козоле гнѣвно.

— Вѣрно е, Фердинандъ, — каза Албертъ Троске, който стоеше до него.

Всички сдържахме дѣха си. Козоле безъ да каже ни дума вдигна трупа и го сложи на земята, а после се изкатери самъ навънъ отъ гроба. Тогава го освѣти съ джебната си лампа и се наведе съвсемъ близко до останкитѣ отъ лицето, мжчейки се да открие чертитѣ му.

— Слава Богу, че онова магаре не е тукъ, — прошепна Карлъ.

Всички очаквахме вцепенени, какво ще стане. Козоле се изправи. — Дайте ми лопатата, — каза набързо той. Подадохме му я, очаквайки нѣщо страшно. Обаче Козоле започна да копае. Той приготвяше за Шрьодеръ отдѣленъ гробъ и не позволи никому да му помага. И самъ го положи въ гроба. Бѣше така потърсенъ отъ смъртта на приятеля си, че за Зеелигъ и не помисли.

На разсъмване двата гроба бѣха готови. Между това ранениятъ бѣше умрѣлъ, и можахме да го положимъ веднага при другитѣ. Когато прѣстѣта бѣ добре изровена, поставихме кръстовеѣ. Козоле написа съ химически моливъ името на Шрьодеръ върху единъ отъ кръстовеѣ, който бѣ още свободенъ и окачи на него една стоманена каска.

Лудвигъ дойде още веднѣжъ. Всички свалихме каскитеѣ си. Той прочете за втори пѣтъ „Отче нашъ“. Албертъ стоеше бледенъ до него. Шрьодеръ бѣ неговъ съседъ по чинъ въ училището. Най-зле, обаче, изглеждаше Козоле — лицето му имаше землистъ цвѣтъ и той не каза ни дума вече.

Постояхме още малко надъ гроба.

Продължаваше да вали. Донесоха ни яденето и започнахме да ядемъ.

На сутриньта Зеелигъ изкочи внезапно отъ единъ близъкъ окопъ. Ние мислѣхме, че отдавна е отишълъ по дяволитѣ. Вонѣше отъ километри на ромъ и едва сега пожела да иде въ тила. Козоле изрева, като го видѣ. За щастие Вили бѣ наблизо. Последниятъ се хвърли веднага върху, Фердинандъ и го хвана здраво. Обаче четирима души трѣбваше да положатъ всичкитеѣ си усилия, за да не се отскубне Фердинандъ отъ ржцетѣ имъ и да удуши фелдфебела. Козоле се вразуми едва следъ единъ часъ и разбра, че би се чувствувалъ само по-нешастенъ, ако продължи да преследва фелдфебела.

Но той се заклѣ надъ гроба на Шрьодеръ, че кога и да е ще си разчисти смѣткитеѣ съ Зеелигъ.

И сега Зеелигъ е задъ тезгяха. Козоле е седналъ на петъ метра разстояние отъ него; и двамата не сж вече войници.

Оркестърътъ загърмява за трети пѣтъ марша отъ „Веселата вдовица“.

— Кръчмарю, още по една чашка ракия, — извиква Тяденъ съ блѣснали мазни очи. — Веднага, — отговаря Зеелигъ и донася чашитѣ. — Наздраве, другари!

Козоле го поглежда изподъ вежди. — Ти не си нашъ другаръ, — изръмжава той. Зеелигъ взима шишето подъ мишница. „Е, добре, не съмъ“, — отвръща той и се връща къмъ тезгяха.

Валентинъ глътва ракията наведнѣжъ. — Пий, Фердинандъ, това е единствената истина, — казва той.

Сега Вили поржчва. Тяденъ е вече полупиянъ.

— Е, Зеелигъ, стари ротни плъхо, — изкрещява той, — сега вече нѣма да се караме, нали?

— Пийни и ти една чашка съ насъ — и той потупва бившия си началникъ по рамото така, че последния се задавя. За подобна простѣпка преди една година би билъ изправенъ предъ военния съдъ, или би се озовалъ въ лудницата.

Погледа на Козоле блуждае отъ тезгяха до чашата и обратно къмъ тезгяха и къмъ услужливия дебелакъ при биренитѣ кранове. И той поклаща глава. — Това е съвсемъ другъ човѣкъ, Ернстъ, — ми казва той. — Сжщо и азъ не мога вече да позная Зеелигъ. Той изглеждаше така прегърбенъ въ униформата си и съ бележника въ ржка, че едва можехъ да си го представя по риза, а камо ли като кръчмаръ. А сега, ето че той си донася чаша и позволява на Тяденъ, който по-преди бѣше нищожество предъ него, да му говори на ти и да го тупа по рамото. Дяволъ да го вземе, какъ се е преобърналъ свѣта!

Вили мушва Козоле поощрително въ ребрата. — Е?

— Не знамъ, Вили, — казва Фердинандъ смутено, — трѣбва ли да избия жбитѣ на оногова тамъ или не? Азъ не си представяхъ работата така. Погледни го, какъ се овърта този подлизурко. Човѣкъ губи всѣко желание да се занимава съ него.

Тяденъ поржчва и все поржчва. Прави му страшно голѣмо удоволствие да гледа какъ началството му подскача около него.

И Зеелигъ се е вече понатрѣскалъ. Неговиятъ лобъ на булдогъ гори, отчасти отъ алкохола, отчасти отъ радостъ за добрата консумация.

— Да се помиримъ, — предлага той, — сега пъкъ азъ ще ви почерпя съ мирновремененъ ромъ.

— Какво? — казва Козоле и става.

— Ще ви почерпя съ ромъ. Имамъ още едно шише, останало въ долапа — казва Зеелигъ добродушно и отива да донесе шишето. Козоле е като ударенъ въ главата и гледа втренчено следъ него.

— Той не помни вече нищо, Фердинандъ, — казва Вили — иначе не би рискувалъ да стори това.

Зеелигъ се връща и налива ромъ въ чашкитѣ. Козоле изсъсква на среща му.

— Не си ли спомняшъ, какъ отъ страхъ се бѣ натрѣскалъ тогава съ ромъ? Можешъ да си дадешъ кандидатурата за нощенъ пазачъ въ моргата, чувашъ ли!

Зеелигъ прави примирително движение съ ржка. — Отдавна бѣше всичко това, — казва той като че ли не е било.

Фердинандъ млъква. Ако Зеелигъ бѣ отговорилъ остро поне веднажъ, то боятъ би избухналъ веднага. Обаче тази несвойствена нему отстъпчивостъ смайва Козоле и го прави нерешителенъ.

Тяденъ души, и ние сжщо повдигаме носове. Ромътъ е наистина добъръ.

Козоле обръща чашата си съ дъното нагоре. — Не искамъ да ме черпятъ.

— Човѣче — извиква Тяденъ — тогава можеше да ми отстъпишъ своя дѣлъ! — Той се опитва да спаси съ пръсти, което може още да се спаси. Но това, което спасява е много малко.

Локалтъ се изпразва постепенно — Прекратяване на работата — извиква Зеелигъ и спуска кепенцитѣ. Всички ставаме.

— Е, Фердинандъ? — запитвамъ азъ. Той поклаща глава. Той не може да се владѣе вече. Този келнеръ тамъ не е вече истинскиятъ Зеелигъ.

Кръчмарътъ ни отваря вратата. — Довиждане, господа, приятна почивка.

— Господа, — се кикоти Тяденъ, — *господа* — по-рано той казваше — *свине*.

Козоле е вече вънъ на улицата, когато случайно хвърля погледъ къмъ пода и вижда краката на Зеелигъ, които сж обути все още въ добре познатитѣ на всички ни гамаши. И панталонитѣ му иматъ още кантове и военна кройка. Горе той е кръчмаръ, надолу обаче е още фелдфебелъ. Това е отъ решающо значение.

Изведнѣжъ Фердинандъ се обръща. Зеелигъ отстъпва назадъ. Козоле го последва. — Чакай малко, изрѣмжава той. — Шрьодеръ! Шрьодеръ! Шрьодеръ! Познавашъ ли го, куче проклето? На̀ ти една за Шрьодеръ! Сърдеченъ поздравъ отъ братската могила. — И заудря, гдето завърне. Кръчмарьтъ се прекатурва, скача задъ тезгяха и сграбчва единъ дървенъ чукъ. Той улучва Козоле по рамото и въ лицето. Обаче Фердинандъ и не мисли да се отдрѣпне, толкова е побѣснѣлъ изведнѣжъ. Той блѣсва Зеелигъ и му притиска главата о тезгяха така, че всичко започва да звѣнти; а следъ това пуска всички кранове. — На, лочи, пърчо недни! Дано се удавишъ въ помиитѣ си! — скърца съ зжби той.

Бирата тече въ врата на Зеелигъ и протича отъ ризата въ панталонитѣ му, които се надуватъ като балонъ. Той реве отъ яростъ, защото въ днешно време е мжчно да се намѣри пакъ такава добра бира. Най-сетне му се отдава да се изправи и да улови една чаша. Той я тласка отдолу право въ брадата на Козоле.

— Лошъ ударъ, — казва Вили, който следи съ интересъ борбата, — той би трѣбвало да го тласне съ глава, а сетне да го повали на колѣне.

Никой отъ насъ не се намѣсва. Това е частна работа на Козоле. Даже и да бѣше пребитъ, не би трѣбвало да му помагаме. Ние сме тукъ, само за да задържимъ другитѣ, ако биха искали да помогнатъ на Зеелигъ. Обаче, никой нѣма желание да му помага, понеже Тяденъ имъ обясни накжсо цѣлата работа.

Отъ лицето на Фердинандъ шурти буйна кръвь. Сега, едва той се разярява, както трѣбва, и бърже си вижда смѣткитѣ съ Зеелигъ. Съ единъ ударъ въ грѣкляна той го поваля, прескача го и до насита блѣска черепа му о пода.

Най-сетне си трѣгваме. Лина стои бледа като платно предъ хъркация си господарь. — Най-добре ще бжде да го занесете въ болницата, — извиква Вили, — ще му мине за две-три седмици. Не е страшно!

На улицата Козоле се усмихва, облекченъ като дете, понеже Шрьодеръ е вече отмъстенъ. — Хубавичко бѣше, — казва той и си отрива кръвьта. После ни подава ржка. — Сега трѣбва да се върна, обаче, бързо при жена си, иначе тя ще си помисли, че съмъ попадналъ въ истински бой.

* * *

Раздѣляме се на площада. Юпъ и Валентинъ потеглятъ къмъ казармата. Ботушитѣ имъ тропатъ по огрѣния отъ луната тротуаръ.

— Какъ ми се ще и азъ да ида съ тѣхъ, — казва изведнѣжъ Албертъ.

— Разбирамъ те много добре, — потвърждава Вили, който мисли все още за пѣтела си. — Малко дребнави сж тукъ хората, нали?

Азъ кимвамъ съ глава. — Ето на, скоро ще трѣбва да се върнемъ въ училище...

Спираме се и се хилимъ. Тяденъ не може да се съвземе, толкова се развеселява при тая мисълъ. После изтичва, смѣйки се следъ Валентинъ и Юпъ.

Вили се почесва задъ ухото. — Мислите ли, че ония тамъ ще ни се радватъ? Много удобни не ще имъ бждемъ вече.

— Като герои и по възможность по-далечъ имъ бѣхме сигурно по-мили, казва Карлъ.

— Любопитенъ съмъ, каква ли комедия ще бжде, — допълва Вили, — както сме оформени сега — калени въ стоманената баня.

Той повдига крака си и пуска една силна прѣдня. „Тридесетсантиметрово орждие“, констатира задоволенъ.

IV

Когато разпустнаха нашата рота, трѣбваше да вземемъ оржжието съ насъ си. Имахме заповѣдь да го предадемъ едва въ родното си мѣсто. И ето ни въ казармата, гдето предаваме пушкитѣ си. Сжщевременно получаваме еднократното възнаграждение. Петдесетъ марки уволнително възнаграждение и петнадесетъ марки пжтни пари на лице. Освенъ това имаме право на единъ шинелъ, чифтъ обуца, долни дрехи и една униформа.

Изкатерваме се въ таванския етажъ, за да получимъ вещитѣ. Артелчикътъ прави небрежно движение съ ржка: „Изберете си нѣщо“.

Вили обикаля и бързо души окачениитѣ предмети. — Я слушай, — казва той бащински, — това можешъ да си позволишъ съ новобранци. Тия вехтории сж още отъ дѣдо Адама. Я ни покажи нѣщо ново.

— Нѣмамъ — отвърща артелчикътъ навжсено.

— Така ли! — казва Вили и го поглежда за моментъ. Следъ това измъква една алуминиева кутийка. — Пушишъ ли?

Другиятъ поклаща голата си глава.

— Добре, тогава навѣрно дѣвчишъ тютюнъ? — и Вили брѣква въ джоба на шинела си.

— Не.

— Добре, тогава поне пиешъ, нали? — Вили е предвидилъ всичко; той напипва една издутина на куртката си.

— И това не правя — казва артелчикътъ бавно.

— Тогава не ми остава нищо друго, освенъ да те наплескамъ хубавичко, — му заявява Вили любезно. — Не си отиваме безъ нови, безукоризнени дрехи.

За щастие въ този моментъ пристига Юпъ, който сега като войнишки съветникъ е голѣма птица. Той смигва на артелчика. — Съграждани, Хайнрихъ! Стари ботушковци. Покажи имъ салона!

Артелчикътъ се развеселява. — Да бѣхте ми казали веднага!

Отиваме съ него къмъ задната частъ на етажа. Тамъ висятъ новитѣ нѣща. Бърже хвърляме настрана старитѣ си дрипи и се

преобличае. Вили заявява, че се нуждае отъ два шинела, понеже биль станалъ малокръвенъ при прусацитѣ. Артелчикътъ се колебае. Юпъ го дръпва на страна и започва да му говори по прехраната. Когато се връщатъ, артелчикътъ е вече по-спокоенъ. Той поглежда изподъ вежди Тяденъ и Вили, които сж станали значително по-дебели. — Е, нищо, — измърморва той, — все ми е едно. Нѣкой пъкъ не идватъ да си взематъ дрехитѣ. Навѣрно иматъ достатъчно. Важното е, наличността ми да е въ редъ.

Разписваме се, че сме получили всичко въ исправность. — Не каза ли преди малко нѣщо за пушене? — пита артелчикътъ Вили.

Последниятъ изважда своята кутийка, хилейки се очудено.

— И нѣщо за дѣвчене? — продължава другиятъ. Вили бръква въ джоба на шинела си. — Обаче ти не пиешъ, нали? — се осведомява той.

— О, защо не, — казва спокойно артелчикътъ, — пиенето ми е даже предписано отъ лѣкаря. И азъ съмъ малокръвенъ. Дай тукъ шишето.

— Почакай малко! — Вили си срѣбва хубавичко, за да спаси поне нѣщо. И после подава на очудения артелчикъ шишето, което преди малко бѣше пълно, а сега е вече на половина изпразднено.

* * *

Юпъ ни придружава до вратата на казармата.

— Знаете ли, кой е сжщо тукъ? — запитва той. Максъ Вайль! Въ войнишкия съветъ!

— Тъкмо на мѣстото си е тамъ, — заявява Козоле. — Хубавичко топло мѣстище, нали?

— Отчасти, да, — казва Юпъ. — За сега ние държимъ службата, Валентинъ и азъ. Ако нѣкога се нуждаете отъ нѣщо, като безплатни пжтни билети или нѣщо подобно, — азъ съмъ на извора.

— Я ми дай единъ билетъ, — казвамъ азъ, тогава ще мога утре да посетя Адолфъ.

Той измѣква единъ кочанъ и откъсва билета.

— Попълни го самъ. Ти ще пжтувашъ естествено втора класа.

— Разбира се.

Навънъ Вили разкопчава шинела си. Отдолу има втори. — По-добре азъ да го взема, отколкото да го забутатъ после нѣкжде, — казва той доволно. — Прусацитъ могатъ да ми го дадатъ прибавка заради половината дузина гранатни парчета, които мъкна съ себе си.

Вървиме изъ улицата. Козоле разказва, че ще поправи днесъ следъ обѣдъ гължбарника си. Той ималъ преди войната разплодъ на пощенски гължби и на черно-бѣли „таклачи“. Сега иска да започне отново да ги развъжда. Тамъ на фронта винаги мечтаеше за това.

— А иначе какъ си, Фердинандъ? — го запитвамъ.

— Ще търся работа, — казва накжсо той, нали съмъ жененъ, човѣче. Сега трѣбва да си блъскамъ ангелитѣ.

Отъ къмъ черквата се чуватъ внезапно нѣколко вистрела. Вслушваме се.

— Армейски револверъ и пушка 98, — обяснява Вили вещо. — Като че ли сж два револвера.

— Е, нека да сж два, — се смѣ Тяденъ и размахва obuцата си съ връзки, — все пакъ е дяволски тихо въ сравнение съ Фландрия.

Вили се спира предъ магазинъ за мъжки принадлежности. Въ витрината е изложенъ костюмъ отъ хартия и копринени влакна. Но този костюмъ малко го интересува. Той гледа занесенъ редица избѣлѣли модни плакати, които сж окачени задъ костюма. Възбуденъ ни показва образа на единъ елегантенъ господинъ съ остра брадичка, който е въ вѣченъ разговоръ съ единъ ловець. — Знаете ли, какво е това?

— Пушка, казва Козоле, — подразбирайки ловеца.

— Глупости, — го прекъсва Вили нетърпеливо, — това е жакетъ! Лястовича опашка, разбирашъ ли? Най-модерното за сега! И знаете ли, какво ми хрумна? Ще поржчамъ да ми направятъ единъ жакетъ отъ ей тоя шинелъ. Ще се разпори, ще се боядиса черно, ще се преработи, ще се махнатъ фитилитѣ — чудо ви казвамъ!

Той бързо се влюбва въ идеята си. Обаче Карлъ потушава малко възторга му. — Имашъ ли панталони на рѣзки за жакета? — запитва той важно.

Вили се сбърква за моментъ. — Тѣхъ ще открадна отъ гардероба на стария, — решава той. А сжщо и бѣлата му сватбена жилетка — какъ мислите ще изглежда Вили тогава! — Сияющъ отъ радостъ той ни

изглежда единъ по единъ. — По дяволитѣ, момчета, сега ще се живѣе, нали?

* * *

Връщамъ се въ кѣщи и давамъ половината отъ уволнителното възнаграждение на майка си. — Лудвигъ Брайеръ е тукъ, казва тя, — чака те въ стаята ти.

— Той е вече подпоручикъ, — прибавя баща ми.

— Да, — отвърщамъ азъ, — не знаеше ли това?

Лудвигъ има малко по-свежъ видъ. Дизентерията му намалѣла. Той ми се усмихва. — Искамъ да взема нѣколко книги отъ тебе, Ернстъ.

— Избери си, каквото искашъ, Лудвигъ, — му казвамъ.

— Не се ли нуждаешъ отъ тѣхъ ти самия? — запитва той.

Поклащамъ глава. — За сега не. Вчера се опитахъ да почета малко. Обаче комично е — не мога да си събера мислитѣ както трѣбва. Следъ като прочета нѣколко страници, мисля вече за съвсемъ други неща. Като че ли съмъ ударенъ въ главата. — Романи ли искашъ?

— Не, — казва той и си избира нѣколко книги. Поглеждамъ заглавията. — Такива тежки нѣща, Лудвигъ? — го запитвамъ азъ, — какво ще правишъ съ тѣхъ?

Той се усмихва смутено. После казва колебливо: — Тамъ на фронта ми минаваха много мисли презъ главата, Ернстъ, и никога не можехъ да ги свържа една съ друга. Сега обаче искамъ да узная много нѣща; що сж хората? Знаешъ, може да се случи нѣщо подобно, и какъ става всичко това. Има много въпроси. Па и у насъ самитѣ. Преди мислѣхме съвсемъ другояче върху живота. Много нѣща бихъ желалъ да зная, Ернстъ.

Азъ соча книгитѣ. — Вѣрвашъ ли, че ще намѣришъ, всичко това тукъ?

— На всѣки случай ще се опитамъ. Азъ чета сега отъ сутринъ до вечеръ.

Той се сбогува. Оставамъ въ стаята си замисленъ. Що съмъ направилъ въ това време азъ? Засраменъ грабвамъ една книга. Скоро обаче я изпускамъ и се втречвамъ въ прозореца. Това мога да правя по

цѣли часове — да гледамъ втречено въ далечината. Преди бѣше съвсемъ друго, тогава винаги знаехъ, какво да правя.

Майка ми идва въ стаята. — Ернстъ, нали ще идешъ тази вечеръ у чичо Карлъ?

— Да, щомъ като трѣбва — да ида, — отговарямъ азъ недоволенъ.

— Той ни пращаше често хранителни продукти, — казва тя предпазливо.

Кимвамъ съ глава. Навънъ започва да се здрачава. Синкави сѣнки се промъкватъ измежду клонетѣ на кестенитѣ. Обръщамъ се. — Разхождахте ли се лѣтосъ често по тополената алея, мамо? — запитвамъ азъ. — Трѣбва да е било много хубаво.

— Не, Ернстъ, — нито веднѣжъ презъ цѣлата година.

— Но защо, мамо? — питамъ очуденъ. — По-рано всѣка недѣля ходѣхте тамъ.

— Не ходѣхме вече на разходка, — отговаря тя тихо, — защото винаги огладнявахме много. А пъкъ нѣмахме нищо за ядене.

— А, така ли! — казвамъ бавно, — обаче чичо Карлъ имаше достатъчно, нали?

— Той често ни пращаше по нѣщо, Ернстъ.

Внезапно се разтѣжжамъ. — Защо бѣше въ сжщностъ всичко това, майко? — казвамъ азъ.

Тя ме милва по ржката. — Все ще е било за нѣщо, Ернстъ. Господъ навѣрно знае защо.

Чичо Карлъ е гордостъта на нашия родъ. Той има вила и бѣ презъ войната главенъ ковчежникъ.

Волфъ ме придружава до вилата, обаче трѣбва да остане вънъ, защото леля ми не обича кучета. Звъня.

Мжжъ въ фракъ ми отваря. Смаянъ поздравлявамъ. Тогава чакъ ми хрумна, че това ще е навѣрно слугата. Съвсемъ съмъ забравилъ тия работи презъ войниклъка.

Той ме разглежда, като че ли е подполковникъ въ цивилни дрехи. Усмиввамъ се, той обаче не ми отговаря. Като си събличамъ шинела, вдига ржка, като че ли иска да ми помогне. — Е, — казвамъ азъ, за да

спечеля благоволенieto му, — като старъ редникъ ще мога да свърша самъ тая работа. — И окачвамъ вещитѣ си на една закачалка.

Той обаче ги сваля мълчаливо и ги окачва съ надмененъ изразъ на лицето си на друга закачалка. — Идиотъ, — си помислямъ азъ, и влизамъ вжтре.

Чичо Карлъ ме посреща звънтейки съ шпоритѣ си. Той ме поздравлява снизходително, защото съмъ само простъ войникъ. Зачуденъ наблюдавамъ блестящата му гала — униформа. — Да нѣма у васъ конско печено? — се осведомявамъ азъ.

— Защо? — пита той очуденъ.

— Защото си се приготвилъ да ядешъ съ шпори, — отговарямъ азъ смѣйки се.

Той ме поглежда ядосано. Безъ да искамъ, изглежда, че съмъ засегналъ нѣкое негово болно мѣсто. Тѣзи военни бюрократи сж особено мераклии за сабя и шпори.

Преди да мога да му обясня, че не съмъ искалъ да го обидя, се приближава леля ми. Тя е все още плоска като дъска за гладене и малкитѣ ѝ черни очи блестятъ като лъснати войнишки копчета. Докато ме обсипва съ роякъ думи, тя хвърля непрекъснато пронизателни погледи на всички страни.

Чувствувамъ се стѣсненъ. Премного хора, намирамъ, премного дами и преди всичко, премного свѣтлина. Най-много, което имахме на фронта, бѣ газена лампа. Обаче тѣзи полюлеи тукъ сж неумолими като сждебни пристави. Нищо не може да се скрие отъ тѣхъ. Почесвамъ се неволно по гърба.

— Какво правишъ? — пита леля ми и престава да говори.

— Навѣрно ще да е нѣкоя въшка, която се е спасила, — казвамъ откровено, — имахме ги толкова много тамъ, трѣбва да мине поне една седмица, докато се отървемъ напълно отъ тѣхъ.

Ужасена тя отстъпва назадъ. — Не се страхувай, — я успокоявамъ, — тя не скача. Въшкитѣ не сж бълхи.

— За Бога! — Тя слага прѣстъ на устата си и прави гримаса, като че ли съмъ казалъ Богъ знае каква мръсотия. Но такива сж всички тукъ. Искатъ да бждемъ герои, но за въшки не щатъ и да чуятъ.

Трѣбва да се ржкувамъ съ безброй хора и почвамъ да се потя. Хората тукъ сж съвсемъ други. Чини ми се, че съмъ въ сравнение съ тѣхъ недодѣланъ като танкъ. А тѣ тукъ се държатъ, като да сж

изложени въ нѣкоя витрина, и говорятъ като че ли сж на сцена. Предпазливо се опитвамъ да скрия ржцетѣ си, защото окопната калъ се е впила въ тѣхъ като отрова. Крадешкомъ ги бърша о панталонитѣ си, въпрѣки това тѣ сж все още влажни тѣкмо тогава, когато трѣбва да ги подамъ на нѣкоя дама.

Обикалямъ и попадамъ въ една група, въ която има думата единъ финансовъ съветникъ. — Представете си, — се горещи той, — седларь! Седларь като председател на Райха. Помислете си само: гала-приемъ въ двореца и седларь, който дава ауденции. Да си умрешъ отъ смѣхъ!

Той се закашля отъ възбуждение. — Какво ще кажете за това, млади воино? — крещи той и ме потупва по рамото.

Нѣмалъ съмъ още време да размисля върху всичко това. Повдигамъ смутено рамене. — Може би той разбира нѣщо.

Финансовиятъ съветникъ ме поглежда втренчено. После се превива отъ удоволствие — Много добре, — грачи той, — може би разбира нѣщо! Не, мили ми, тия работи сж вродени! Седларь! Защо не и нѣкой шивачъ или пѣкъ даже обуцарь?

И той се обръща отново къмъ другитѣ си събеседници. Дрънканицитѣ му ме ядосватъ, особено ме дразни това, че говори така пренебрежително за обуцаритѣ. И тѣ бѣха сжщо така войници както и по-издигнатитѣ хора. И Адолфъ Бетке бѣше обуцарь, а пѣкъ разбираше отъ война повече отъ много майори. На фронта се гледаше човѣка, а не професията.

* * *

Радвамъ се, че най-сетне сѣдаме на масата. До мене седи младо момиче съ лебедова боа около врата. Момичето ми се хареса, но не зная, какъ да го занимавамъ. Като войници малко сме говорили, а съ дами никакъ. Другитѣ се разговарятъ оживено. Опитвамъ се да следя разговора имъ, за да имамъ поне нѣкаква полза.

На другия край на масата седи финансовиятъ съветникъ и тѣкмо обяснява, че — ако сме били издържали още два месеца, войната щѣла

да бжде спечелена. Едва не ми припада отъ тия праздни думи, понеже всѣки войникъ знае, че нѣмахме вече нито муниции, нито хора. Срещу него една дама разказва за загиналия си мжжъ, и си дава при това такава важность, като че ли тя е паднала на бойното поле, а не той. По-надолу говорятъ за акции и за условията на мира, и всички мислятъ, че разбиратъ тия нѣща по-добре, отколкото хората, които се занимаватъ специално съ тѣхъ. Единъ мжжъ съ гърбавъ носъ разправя съ такава лицемѣрно състрадание една историйка за жената на приятеля си, че човѣкъ би желалъ да му запрати една чаша въ муцуната заради зле прикритото му злорадство.

Главата ми съвсемъ затжпява отъ всички тия глупости, и вече не мога да следя добре разговора. Момичето съ лебедовата боа ме пита подигравателно, дали не съмъ онѣмѣлъ на фронта.

— Не — отговарямъ и мисля: Козоле и Тяденъ трѣбваше да сж тукъ, тѣ биха се хубавичко смѣли надъ всички тия шеги, които вие пускате и съ които се още и гордѣете. Обаче досадно ми е, че не мога да изкажа съ една сполучлива забележка това, което мисля. За Козоле разбира се не би било мжчно да си отвори устата. Той би знаялъ и какво да каже. И това, което би казалъ, би било кратко и ясно.

* * *

За щастие въ тоя моментъ се появяватъ на масата котлети. Започвамъ да душа. Това сж истински свински котлети, пържени въ истинска масъ. Видътъ имъ ме кара да забравя всичко. Вземамъ си едно хубавичко парче и започвамъ да дъвча съ голѣма наслада. Великолепенъ вкусъ. Толкова отдавна е, откогато не съмъ ялъ прѣсни котлети. Въ Фландрия за последенъ пжтъ — бѣхме уловили две прасенца — огризахме ги чакъ до коститѣ презъ една чудна лѣтна нощъ — тогава Катчински бѣ още живъ, — ахъ Катъ — и Хайе Вестхаусъ, това бѣха други хора, не като тия тукъ въ родината — облѣгамъ си лактитѣ на масата и забравямъ всичко наоколо си, толкова близко ги виждамъ предъ себе си. — Животинчетата бѣха крѣхки — като гарнитура бѣхме изпържили картофени кюфтета — и Лаерь бѣ тамъ и Паулъ Боймеръ — да, Паулъ — не чувамъ и не виждамъ вече нищо, загубвамъ се цѣлъ въ споменитѣ.

Кикотене ме стрѣсва. Около масата всичко стихнало. Леля Лина изглежда като шише сѣрна киселина. Момичето до мене едва сдържа смѣха си. Всички гледатъ къмъ мене.

Едри капки потъ ме избиватъ. Ето ме че седа, както тогава въ Фландрия, съ лакти облежати въ самозабрава, съ кокала въ дветѣ рѣце, прѣститѣ цѣли измазани, и огризвамъ остатъка отъ котлета. Другитѣ обаче ядатъ чистичко съ ножъ и вилица.

Почервенѣлъ като божуръ гледамъ втренчено предъ себе си и оставамъ кокала. Какъ можахъ да се забравя така? Но не мога вече другояче да ямъ. На бойното поле ядѣхме все така, най-много имахме лъжица или вилица, но чиния никога.

Къмъ позора ми се примѣсва и гнѣвъ. Гнѣвъ къмъ този чичо Карлъ, който започва да говори натъртено за военни заеми, гнѣвъ къмъ всички тия хора, които се правятъ на толкова важни съ мѣдритѣ си думи; — яростъ къмъ цѣлия този свѣтъ тукъ, който живѣе така увѣрено съ своитѣ дреболии, като че ли не сж били преживявани никога чудовищнитѣ години, презъ които имаше само едно нѣщо: смъртъ или животъ, и нищо друго.

Мълчаливо и упорито се тѣпча, колкото мога; желая поне да се наситя добре. При първа възможность, се измъквамъ.

Въ гардеробната стои слугата въ фрака. Сграбчвамъ нѣщата си и изсѣскамъ: — Трѣбваше да бждешъ съ насъ на бойното поле, лакирана маймуно! Ти и цѣлата банда тукъ! — После трѣшвамъ вратата следъ себе си.

Волфъ ме чака предъ кѣщата. Той се хвърля върху ми отъ радостъ. — Ела, Волфъ, — казвамъ, и изведнѣжъ съзнавамъ, че не бѣше нещастieto съ котлета, което ме ожесточи така, но този вмирисалъ се и самодоволенъ духъ отъ преди войната, който все още се шири и важничи. — Ела, Волфъ, — повтарямъ, — това не сж хора за насъ! Съ всѣки английски войникъ, съ всѣка французка окопна свиня бихме се разбрали по-добре! Ела, да идемъ при нашитѣ другари! Тамъ е по-добре, макаръ че тѣ ядатъ съ рѣце и се уригватъ! Ела!

Хукуваме, кучето и азъ, тичаме, колкото ни държатъ краката, все по-бърже и по-бърже, запѣхтявайки се, лаейки, тичаме като луди, съ искрящи очи — по дяволитѣ всичко, ние сме живи, нали Волфъ; ние сме живи!

V

Лудвигъ Брайеръ, Албертъ Троске и азъ сме се запжтили за училище. Занятията пакъ ще почнатъ. Ние бѣхме въ педагогическата семинария и затова за насъ нѣма изпити съ облекчение. Гимназиститѣ участвували въ войната бѣха по-добре. Мнозина отъ тѣхъ можаха да държатъ такъвъ изпитъ или преди да ги взематъ войници или презъ отпуска си. Останалитѣ или ония, които не бѣха сторили това, трѣбва, разбира се, да се върнатъ пакъ въ класоветѣ. Къмъ тѣхъ спада и Карлъ Брьогеръ.

Минаваме край катедралата. Зеленитѣ мѣдни плочи на кулитѣ сж свалени и замѣнени съ сива покривна мукава. Тѣ изглеждатъ плесенясали и разядени и поради това черквата изглежда почти като фабрика. Мѣднитѣ плочи били стопени за гранати. — И дѣдо Господъ сигурно не е сънувалъ това — казва Албертъ.

Отъ западната страна на катедралата, въ една крива уличка стои двуетажната семинария. Напрѣко срещу нея — гимназията. Задъ нея рѣката и насипа съ липитѣ. Преди да станемъ войници, тия сгради обгръщаха нашиятъ свѣтъ. После ги замѣстиха окопитѣ. Сега сме пакъ тука. Но това не е вече нашиятъ свѣтъ. Окопитѣ бѣха по-силни.

* * *

Предъ гимназията срѣщаме нашиятъ другаръ по игра Георгъ Рае. Той бѣше подпоручикъ и ротенъ, обаче презъ отпуска си само се излежавалъ и смукалъ и не мислилъ за матурата си. Затова сега трѣбва да постъпи пакъ въ шести класъ, който бѣ повтарялъ два пжти.

— Вѣрно ли е, Георгъ — питамъ азъ — че презъ войната си се билъ изтъщилъ въ латинския?

Той се смѣе и крачи съ дългитѣ си крака нататкъ къмъ гимназията.

— Я внимавай, да не ти пишатъ укорно поведение — вика той следъ мене.

Презъ последнитѣ шесть месеца той бѣше летець. Свалиль четирима англичани, но не вѣрвамъ, че още може да докаже Питагоровата теорема.

Отиваме нататъкъ къмъ семинарията. Улицата гъмжи отъ униформи. Изпъкватъ лица, които почти сме забравили, имена, които съ години не сме чували. Насамъ куцука Хансъ Валдорфъ, когото презъ ноемврий седемнадесета година извлякохме съ раздробено колѣно. Кракътъ му е отрѣзанъ до горе; той има сега тежъкъ изкуственъ кракъ съ панти и го влачи, като ходи. Куртъ Лайполдъ се явява и се представя засмѣнъ: Гьоць фонъ Берлихингенъ съ желѣзната ржка. Дѣсната му ржка е изкуствена. После иде още единъ и казва съ задавенъ гласъ: — Мене не ме познавате, нали?

Азъ гледамъ това лице, доколкото то е още лице. Надъ челото минава широкъ, червенъ белегъ. Той свършва чакъ въ лѣвото око. Тамъ е нарасло месо, тѣй че окото лежи малко по-дълбоко. Обаче то е все пакъ тука. Дѣсното е неподвижно, отъ стъкло. Носа го нѣма, черно парцалче закрива мѣстото му. Белегътъ, който се подава подъ него, два пжти разцепва устата. Тѣ сж подути и сраснали накриво, поради това е неразбрания говоръ. Зжбитѣ сж изкуствени. Вижда се една скоба. Азъ го гледамъ нерешително. Сподавениятъ гласъ казва:

— Паулъ Радемахеръ.

Сега го познахъ. Ето сивиятъ му костюмъ на рѣзки.

— Добъръ день, Паулъ — казвамъ — какво правишь?

— Нали виждашь — той се мжчи да си изкриви устнитѣ. — Два удара съ мотика. И това, и то остана тамъ. — Той издига ржката си, на която липсватъ три прѣста. Едното му око тжжно премигва. Другото гледа втречено и безучастно направо. — Да знаехъ само, дали ще мога да стана учителъ. Много зле приказвамъ. Можешъ ли да ме разбирашь?

— Напълно — отговарямъ азъ. — То още ще се оправи. Сигурно ще може да се направи операция.

Той свива рамене и мълчи. Като че ли нѣма много надежда. Ако бѣше възможно, сигурно биха го направили по-рано.

Вили ни настига, за да ни разкаже последнитѣ събития. Узнаваме, че Боркманъ умрѣлъ отъ раната си въ бѣлия дробъ. Обърнало го на бързотечна охтика. Хенце се застрелялъ, като разбралъ, че поради раната си въ грѣбнака, ще може да се движи само на столъ-

количка. Всички разбираме това: той бѣше най-добриятъ ни играчъ на футболъ. Майеръ падналъ убитъ презъ септемврий, Лихтенфелдъ презъ юний. Лихтенфелдъ бѣше стоялъ на фронта само два дена.

Изведнѣжъ се сепваме. Една малка превита фигура стои предъ насъ.

— Какво, Вестерхолтъ? — пита Вили, невѣрващъ очитѣ си.

— Да, азъ съмъ, хапльо — отговаря този.

Вили е смаянъ. — Мислѣхъ, че си умрѣлъ.

— Още не — отвръща Вестерхолтъ спокойно.

— Но имаше въ вестника!

— Погрѣшно съобщение ще да е било — подсмива се онзи.

— На нищо вече не може да се вѣрва — казва Вили, клатейки глава. — Мислѣхъ, че отдавна сж те изяли червеитѣ.

— Следъ тебе, Вили — отговаря Вестерхолтъ самодоволно. — Първо ще дойде твоятъ редъ. Червенокоси не живѣятъ много.

* * *

Влизаме вжтре. Дворътъ, дето въ десетъ часа си ядѣхме намазанитѣ съ масло рѣзени хлѣбъ, класнитѣ стаи съ чернитѣ дѣски и чинове, коридоритѣ съ редицитѣ закачалки за фуражкитѣ ни — тѣ сж пакъ точно както по-рано, ала на насъ се струватъ сякашъ отъ другъ свѣтъ. Само мириса на полутъмнитѣ помѣщения разпознаваме пакъ; той не е така силенъ, но подобенъ на тоя на казармата.

Въ аулата блести съ своитѣ стотина тржби органътъ. Надѣсно отъ него стоятъ група учители. На директорската катедра има две саксии съ нѣкакви листа като отъ кожа. Отпредъ е окаченъ лавровъ вѣнецъ съ лента. Директорътъ е съ рединготъ. Значи ще има нѣкакво тържество.

Ние се струпваме на купъ. Никой нѣма желание да стои въ първата редица. Само Вили се изстѣпва тамъ безъ да се смущава. Кратуната му свѣти въ полумрака на помѣщението като червениятъ фенеръ на нѣкой бордей.

Разглеждамъ групата учители. По-рано тѣ значеха за насъ нѣщо повече отъ другитѣ хора; — не само защото бѣха наше началство, но защото вѣрвахме въ тѣхъ, дори и когато имъ се присмивахме. Днесъ тѣ

сж за насъ само нѣкакви по-възрастни хора, които добродушно презираме.

И сега тѣ стоятъ пакъ тука и искатъ пакъ да ни поучаватъ. Личи, че сж готови да пожертвуватъ по нѣщо отъ своето достоинство. Обаче какво могатъ да ни учатъ? Ние сега познаваме живота по-добре отъ тѣхъ, придобили сме друго едно познание, сурово, кърваво, жестоко и неумолимо. Днесъ ние бихме могли да ги учимъ, но кой ще приеме това! Ако сега последва нѣкое ненадейно нападение върху аулата, тѣ биха подскачали само като страхливи и безпомощни зайчета, отъ насъ обаче никой не би загубилъ ума и дума. Спокойно и решително ние бихме направили веднага най-целесъобразното, а именно, да ги затворимъ, за да не ни прѣчатъ, и да почнемъ да се отбраняваме.

* * *

Директорътъ се окашля и почва приветствената речъ. Думитѣ скачатъ гладки и кржгли изъ устата му, трѣбва да се признае, че той е превъзходенъ ораторъ. Той говори за героичната борба на войскитѣ, за боеве, победа и храбростъ. Обаче въпрѣки всички хубави думи чувствувамъ, че боде нѣщо като трънъ, може би, тъкмо поради хубавитѣ му думи. Не бѣше така гладко и кржгло онова тамъ. Азъ поглеждамъ Лудвигъ, и той ме поглежда. Албертъ, Валдорфъ, Вестерхолтъ, Райнереманъ, никому не се харесва.

Директорътъ се увлича. Той чувствува сега не само героизма на фронта, но и по-тихия дома. — И ние тукъ въ родината си изпълнихме изцѣло дълга, и ние се ограничавахме и гладувахме за нашитѣ войници, тръпнахме и треперахме, а това бѣ тежко и често бѣ почти по-тежко за насъ да изтраемъ, отколкото за нашитѣ храбри войници тамъ...

— Полека! — казва Вестерхолтъ. Нѣщо почватъ да мърморатъ. Директорътъ ни поглежда накриво и продължава: — Обаче съвсемъ не можемъ да съпоставяме тия работи. Вие гледахте безстрашно въ стоманеното лице на смъртта и изпълнихте вашиятъ великъ дългъ, и макаръ че на нашето оржие не се падна крайната победа, то ние сега толкова повече ще се сплотимъ съ гореща обичъ около нашето измжчено отечество, ще градимъ пакъ въпрѣки всички враждебни

сили, въ духа на нашия учитель Гьоте, който изъ вѣковетѣ напомня съ крепки думи на нашето смутно време: На пукъ на всички сили да се съхранимъ!

Гласътъ спада съ терца. Той е сега примреженъ и облѣнъ съ миро. Черната купчина учители трепва, по лицата имъ се чете съсрѣдоточеностъ и сериозностъ. — Най-вече да си спомнимъ за падналитѣ възпитаници на нашето заведение, които се впуснаха съ радостъ, за да бранятъ родината, и останаха на полето на честъта. Двадесетъ и единъ отъ другаритѣ ви не сж вече между насъ — двадесетъ и единъ борци умрѣха славната смъртъ на оржжието; двадесетъ и единъ герои почиватъ отъ звъntenето на боя въ чужда земя и спятъ вѣчния си сънь подъ зелена морава.

Въ този мигъ избухва кжсъ, гръмливъ смѣхъ. Директорътъ се прекжсва смутенъ. Смѣхътъ иде отъ Вили, който стои изпжчено като нѣкакъвъ дулапъ. Лицето му е червено, той е разяренъ.

— Зелена морава... зелена морава... — се запъва той. — Вѣченъ сънь? Въ калъта на гранатнитѣ ями лежатъ тѣ, надупчени, разкжсани, сплути въ тинята... зелена морава! Да не е тука часъ по пѣние? — Той маха съ ржце като нѣкаква вѣтърна воденица при буря. — Геройска смъртъ! Какъ си представлявате това? Искате ли да знаете, какъ умрѣ малкиятъ Хойеръ? Цѣлъ день лежа въ теленитѣ мрежи и вика, а червата му висѣха като макарони навънъ отъ корема му. После парче граната му откжсна прѣститѣ, а следъ два часа и кжсъ отъ крака, но той все още живѣеше и се мжчеше да си натжпче съ другата ржка червата, и едва вечерътъ свърши. Като се приближихме презъ ноцъта, бѣше надупченъ като стъргало. Ако имате куражъ, разкажете на майка му, какъ е умрѣлъ той!

Директорътъ побледнѣ. Той се колебае, дали да пази дисциплината или да успокоява. Но не успѣва да стори нито едното, нито другото.

— Господинъ директоре, — започва Албертъ Троске, — ние не сме тука, да слушаеме отъ васъ, че сме извършили добре нашата работа, макаръ че за жалостъ не можахме да победимъ. Плюемъ на това!...

Директорътъ трепва, съ него цѣлото учителско тѣло, аулата се разклаща, органа трепери. — Моля, поне въ изразитѣ... — се опитва той възмутенъ.

— Лайна, лайна и пакъ лайна! — повтаря Албертъ, — години наредъ това ни бѣ втората дума, чувате ли? Когато тамъ бивахме съвсемъ зле и вече бѣхме изпозабравили всичкитѣ ваши брѣтвежи, стисвахме зѣби и си казвахме тая дума и всичко пакъ се оправяше. Вие като че ли не разбирате, какво има. Тука не идатъ добри възпитаници, мили ученици, тукъ идатъ войници!

— Обаче, господа, — вика стариятъ почти умолително, — недоразумение — едно неприятно недоразумение!...

Той не може да довърши. Прекъсва го Хелмутъ Райнереманъ, който на Изеръ извлѣче при най-силенъ огънь тежко ранения си братъ, за да го предаде вече мъртавъ на превързочния пунктъ.

— Паднали ли? — казва той буйно, — тѣ сж паднали за да се държатъ речи! Тѣ сж наши другари и свършено! Не искаме да се дрънка за това!

Произлиза страшна бъркотия. Директорътъ стои ужасенъ и съвсемъ забърканъ. Учителитѣ приличатъ на ято подплашени пилци. Само двама сж спокойни. Тѣ сж били войници.

Стариятъ се опитва да ни укроти. Ние сме твърде много, а Вили стои като мощенъ трѣбачъ предъ него. Па и кой знае, какво още може да се очаква отъ тия буйни, загубѣли дангалаци, може би, тѣ ей сега ще извадятъ рѣчни бомби изъ джобоветѣ си. Той маха съ рѣце, като нѣкакъвъ архангелъ съ крилата си. Ала никой не го слуша.

Но изведнѣжъ шумътъ се уталожва. Лудвигъ Брайеръ е излѣзълъ напредъ. Всичко стихва. — Господинъ директоре — казва Лудвигъ съ своя ясенъ гласъ. — Вие по вашему сте видѣли войната. Съ развѣни знамена, съ възторгъ, музика и маршове. Обаче вие сте я видѣли само до гарата, отъ която ние потеглихме. Нѣма да ви укоряваме зарадъ това. Нали и ние мислѣхме тогава като васъ? Обаче после познахме и другата страна. Патосътъ отъ 1914 год. се разпилѣ предъ нея и стана на нищо. Въпрѣки това, ние издържахме. Защото нѣщо по-дълбоко ни свързваше, нѣщо, което се появи едва тамъ, една отговорностъ, за която вие не знаете нищо и за която не може да се говори.

Лудвигъ гледа единъ мигъ предъ себе си. После поглажда съ рѣка по челото си и продължава да говори. — Не искаме смѣтка отъ васъ; — това би било глупаво, защото никой не знаеше, какво иде. Обаче изискваме отъ васъ да не ни предписвате пакъ, какъ да мислимъ за тия работи. Ние потеглихме въодушевени, думата отечество бѣ въ

устата ни; — върнахме се стихнали, обаче съ понятието отечество въ сърдцето. За това ви молимъ сега да мълчите. Оставете голѣмитѣ думи. Тѣ вече не подхождатъ за насъ. Тѣ не подхождатъ и за нашитѣ мъртви другари. Видѣхме ги да умиратъ. Споменѣтъ за това е още тѣй близъкъ, че не можемъ да понасяме да се говори за тѣхъ тѣй, както правите вие. Тѣ умрѣха за нѣщо повече отъ това.

Бѣ станало съвсемъ тихо. Директорѣтъ си притиска рѣцетѣ една о друга. — Но, но... Брайеръ, — казва той полека, — това... това не искахме да кажемъ...

Лудвигъ мълчи.

Следъ малко директорѣтъ продължава. — Тогава кажете ми сами, какво искате.

Ние се споглеждаме. Какво искаме? Да, ако можеше да се изкаже тѣй просто, въ едно изречение! Нѣкакво силно чувство смѣтно кипи въ насъ, — обаче думи? Думи за това още нѣмаме. Може би ще ги имаме нѣкога по-после!

* * *

Следъ една минута мълчание обаче, Вестерхолтъ се промѣква и застава предъ директора. — Да поговоримъ за практическата страна, — казва той, — че това е сега най-нуждното. Как сте си мислили вие тая работа? Тука стоятъ 70 войника, които трѣбва да се върнатъ пакъ на училищната пейка. Казвамъ ви още сега: ние не знаемъ вече почти нищо отъ вашия учебенъ материалъ, па нѣмаме и желание да седимъ още много време тукъ.

Директорѣтъ се съвзема. Той заявява, че за тия работи още нѣма никакво упжтване отъ властитѣ. За това ще трѣбва за сега да се разпредѣлимъ въ сжщитѣ класове, отъ които сме излѣзли. После щѣли да видятъ, какво може да се направи.

Мърморане и смѣхъ му отвърщатъ.

— И вие самъ не вѣрвате, — казва Вили ядосано, — че ще седимъ на чиноветѣ наредъ съ деца, които не сж били войници, и ще дигаме примѣрно прѣстъ, когато знаемъ нѣщо! Ние ще си останемъ заедно!

Сега едва виждаме ясно, колко смѣшно е всичко това. Цѣли години можехме да стреляме, да мушимъ и убиваме; а сега най-важното било дали сме излѣзли за тамъ отъ втори или трети класъ. Единъ билъ смѣталъ съ две, другъ съ едно неизвестно. Тая разлика се признава тука.

Директорътъ обещава, че ще направи предложение да се уредятъ отдѣлни курсове за войници.

— Не можемъ да чакаме толкова, — казва кжсо Албертъ Троске, — по-добре е сами да уредимъ това.

Директорътъ не отвърща нищо и тръгва мълчаливо къмъ вратата.

Учителитѣ го следватъ. Ние сжщо се измъкваме навънъ. Преди всичко обаче, Вили, споредъ когото всичко мина много тихо, взима дветѣ саксии отъ катедрата и ги тръшва на земята. — Тия зарзавати и така и така не мога да търпя, — казва той разяренъ. Лавровия вѣнецъ той нахлува на главата на Вестерхолтъ. — Да си сваришъ чорба отъ него!...

* * *

Пури и лули димятъ. Ние седимъ съ войниците отъ гимназията и се съвещаваме. Повече отъ сто души войници, осемнадесетъ подпоручици, тридесетъ фелдфебели и подофицери.

Вестерхолтъ е донесълъ единъ старъ училищенъ правилникъ и ни го чете на гласъ. Това върви бавно, защото следъ всѣки параграфъ избухва смѣхъ. Не можемъ да разберемъ, че нѣкога това се е отнасяло до насъ.

Вестерхолтъ се смѣе най-много, дето преди войната не ни било позволено да сме следъ седемъ часа на улицата безъ разрешение на класния учителъ. Ала Вили го обуздава. — Я стой миренъ, Алвинъ — му вика той, — че ти повече изложи своя класенъ, отколкото кой да е отъ насъ! Съобщава се, че си убитъ, трогнатиятъ директоръ ти държи речъ, въ която те чествуватъ като герой и примѣренъ ученикъ, а следъ всичко това ти имашъ безсрамието да се върнешъ като живъ! Старикътъ е сега въ ужасно затруднение. Трѣбва да вземе сега обратно всичко, що ти бѣ отдалъ като на трупъ — защото по алгебра и нѣмски си сигурно тѣй слабъ както по-рано.

Избираме ученически съветъ, защото учителитѣ можеха да сж годни да ни втълпятъ една-две работи за изпитъ, обаче не даваме да ни управляватъ по-нататкъ. За насъ избираме Лудвигъ Брайеръ, Хелмутъ Райнерсманъ и Албертъ Троске; — за гимназията Георгъ Рае и Карлъ Брьогеръ.

После опредѣляме трима представители, които утре ще заминатъ да се явятъ предъ мѣстнитѣ власти и министерството, за да прокаратъ нашитѣ искания за учебното време и изпита. Избираме Вили, Вестерхолтъ и Албертъ. Лудвигъ не може да отиде, защото още не е съвсемъ здравъ.

Тримата се снабдяватъ съ войнишки удостоверения и безплатни билети за пътуване, каквито имаме цѣли кочани. Подпоручици и членове на войнишки съвети, за да подпишатъ, имаме сжщо достатъчно.

Хелмутъ Райнерсманъ се грижи, щото цѣлата работа и външно да добие истински ликъ. Той кара Вили да си остави дома новата куртка, която този бѣ докопалъ въ склада, и облѣче една кърпена, надупчена отъ крушуми.

— Защо? — пита Вили въ недоумение.

— На канцеларски плъхове такава нѣщо действува по-добре отъ хиляди доводи, — обяснява Хелмутъ.

Вили не е съгласенъ, защото се гордѣе съ куртката си и би искалъ да парадира съ нея изъ кафенетата на голѣмия градъ. — Като тропна въ министерството съ юмрукъ по масата, ще подействува пакъ така, — казва той.

Но Хелмутъ не иска да чуе. — Не можемъ да направимъ всичко на пухъ и прахъ, Вили, — казва той, — тѣзи хора ни трѣбватъ и свършено. Ако се явишъ предъ тѣхъ въ закърпена куртка и ударишъ съ юмрукъ по масата, ще спечелишъ за всички ни много повече, отколкото ако си съ нова дреха. Такива сж тия приятели, вѣрвай!

Вили отстъпва. Хелмутъ се обръща сега къмъ Алвинъ Вестерхолтъ и го разглежда. Намира го много голъ. Затова му закача ордена на Лудвигъ Брайеръ. — Така си по-убедителенъ предъ голѣмцитѣ, — прибавя той.

За Албертъ това не е нужно, на неговитѣ гърди и безъ това висятъ много дрънкулки. Тримата сж вече готови и Хелмутъ преглежда още веднѣжъ своето дѣло. — Великолепно, — казва той, — а сега хайде! Покажете на ония свини тамъ, какво е истинското фронтово гребло.

— Можешъ да бждешъ напълно спокоень, — заявява Вили, който между това се бѣше съвзель.

Пуритѣ и лулитѣ димятъ. Желания, мисли и планове кипятъ едни презъ други. Кой знае, какво ще излѣзе отъ тѣхъ. Сто души млади войници, осемнадесетъ подпоручици, тридесетъ фелдфебели и подофицери седатъ тука и искатъ да почнатъ да живѣятъ. Всѣки отъ тѣхъ може да преведе цѣла рота презъ най-мжчень за нападение терень съ най-нищожни загуби презъ огъня, никой отъ тѣхъ не би замедлилъ да направи нуждното, когато въ неговия окопъ се разнесе ревьтъ: Идатъ! Всѣки отъ тѣхъ е билъ кованъ съ чукъ въ безкрайно жестоки дни, всѣки отъ тѣхъ е съвършенъ войникъ, ни повече, ни помалко.

Обаче за мира? Годни ли сме тука? Годни ли сме въобще за нѣщо друго, освень за войници?

ТРЕТА ЧАСТЪ

I

Отивамъ да посетя Адолфъ Бетке. Къщата му разпознавамъ веднага; нали той толкова често ми я бѣше описвалъ на фронта?

Градина съ овощни дървета. Не сж обрани всичкитѣ ябълки. Много лежатъ още въ тревата подѣ дърветата. На открито предѣ вратата стои грамаденъ кестенъ. Почвата подѣ него е пълна съ червено-кафяви листа; тѣ покриватъ и каменната маса и пейката подѣ него. Измежду лъщятъ бѣло червеникавитѣ разпукнати, бодливи черупки и блестящо кафенитѣ плодове, изпаднали отѣ тѣхъ. Азъ взимамъ нѣколко и разглеждамъ лакираната черупка, която е сякашъ отѣ махагонъ и която прорѣзватъ жилки, съ по-свѣтлото петно на ядката подѣ нея. — Че има нѣщо такова, — си мисля азъ и се озъртамъ, — че въобще има още всичко това: тия пѣстри дървета, гори обвити въ синкава омара — гори, а не пѣница разядени отѣ гранати; — вѣтъръ презъ нивитѣ безъ барутенъ димъ и задушлива миризма на газъ, тая разровена, тлъста, лъскава прѣстъ съ нейното силно ухание; коне предѣ плуговетѣ, не вече предѣ колони съ муниции, а задѣ тѣхъ, вече завърнали се дома, орачи, орачи въ войнишки униформи, безъ пушки.

Слънцето е скрито задѣ облаци надѣ една горичка, обаче снопове сребристи лъчи проникватъ насамъ, високо по небето се издигатъ пѣстритѣ хвърчила на децата, дробоветѣ дишатъ, хладенъ влиза и излиза изѣ тѣхъ въздухъ, нѣма вече орджия, нѣма мини, раници не притискатъ вече гърдитѣ, коженъ коланъ не тегне надѣ стомаха, нѣма вече върху тила тягостното чувство на предпазливостъ, на дебнене, пълзенето, което въ следнята секунда може да се превърне въ падане, лежане, ужасъ и смъртъ — свободенъ и изправенъ, съ безгрижни плещи вървя азъ и чувствувамъ силата на тоя мигъ: че ме има и че отивамъ да посетя другаря си Адолфъ.

* * *

Къщната врата е полуотворена. Отдѣсно е кухнята. Потропвамъ. Никой не отговаря. Казвамъ високо добъръ день. Нищо не мръдва. Отивамъ по-нататкъ и отварямъ още една врата. Нѣкой седи самъ на масата; — сега дига очи. Стара униформа, единъ дивъ подплашенъ погледъ: Бетке.

— Адолфъ — викамъ зарадванъ — не ме ли чу? Сигурно спѣше, а?

Той остава въ сѣщото положение и ми подава ржка.

— Исканъ да те посетя, Адолфъ.

— Много хубаво отъ твоя страна, Ернстъ — казва той тжжно.

— Какво има, Адолфъ? — питамъ азъ очуденъ.

— Ахъ остави, Ернстъ...

Сѣдамъ до него. — Човѣче, Адолфъ, какво ти е?

Той маха съ ржка. — Нищо, Ернстъ, остави! Добре, виждашъ ли, много добре е, че дойде нѣкой отъ васъ. Той става. — Човѣкъ може да полудѣе, така самъ...

Азъ се озъртамъ. Жена му не се вижда нийде.

Той мълчи известно време, после казва пакъ. — Добре, че дойде! — следъ това търси ракия и цигари. Приемъ по една ракия изъ дебели чаши, които долу иматъ розови подложки. Предъ прозорцитѣ лежи градината и пжтя съ овощнитѣ дървета. Подухва вѣтъръ. Градинската врата трака. Въ жгъла бие единъ голѣмъ стененъ часовникъ отъ тъмно дърво съ топузи.

— Наздраве, Адолфъ! — Наздраве, Ернстъ!

Котка минава презъ стаята. Тя скача на шевната машина и мърка. Следъ малко Адолфъ почва да говори. — Идате и приказватъ, родителитѣ ми, дѣдо ми, тѣща ми, но нито тѣ ме разбиратъ, нито азъ тѣхъ. Сякашъ не сме вече сѣщитѣ хора! — Той си подпира главата. — Ти ме разбирашъ, Ернстъ, и азъ тебе — обаче ония тамъ — като че ли има нѣкаква стена помежду ни.

Най-после узнавамъ всичко.

* * *

Бетке се връща дома, съ раница на гърба, съ цѣла торба продукти, кафе, шоколадъ, дори и коприненъ платъ носи за цѣла рокля.

Иска да влѣзе съвсемъ тихичко, да изненада жена си, обаче кучето джавка лудо и едвали не събаря колибата си. Тогава и него вече не го сдържа — той тича по пѣтя между ябълковитѣ дървета — неговиятъ пѣтъ е това, неговитѣ дървета, неговата кѣща, неговата жена — сърдцето му бие като чукъ чакъ горе въ гърлото; той отваря вратата, диша дълбоко, вече е вѣтре... Мария!...

Той я съглежда, веднага погледѣтъ му я обхваща, като че ли нѣкаква вълна го залива — полумракъ, родина, часовникѣтъ цѣка, масата, креслото, жена му той се упѣтва къмъ нея. Обаче тя се стѣписва назадъ и го гледа втрѣчено като сѣнка.

Той още нищо не разбира. — Толкова ли се уплаши? — пита той засмѣнъ.

— Да, казва тя страховито.

— Ще ти мине, Мария — отговаря той, треперейки отъ вълнение. Сега, когато е въ стаята, всичко по него трепери. Толкова отдавна е било...

— Не знаехъ, че вече се връщашъ, Адолфъ — казва жената. Тя се е дръпнала назадъ до дулапа и го гледа съ широко разтворени очи. Нѣщо студено го обхваща за мигъ и му притиска гърдитѣ. — Никакъ ли не се радвашъ? — пита той забърканъ.

— Не, радвамъ се, Адолфъ...

— Да не би да се е случило нѣщо? — пита той и все още държи вещитѣ си въ рѣжа.

Тогава тя захваща да плаче, захлюпва глава на масата и хѣлца. Защо да не узнае веднага, нали другитѣ ще му кажатъ, че тя е имала работа съ едного? Тя никакъ не бѣ искала, всичкото време била мислила само за него, но така се случило... нека я убие сега...

Адолфъ стои и стои и забелязва най-после, че раницата е още на гърба му. Той я откопчава, развързва я, вади това, онова... Той трепери и постоянно мисли: не може да бѣде вѣрно, не може да бѣде вѣрно — и продължава да вади изъ раницата, само да не стои безъ работа; коприната скърца въ рѣцетѣ му. — Това ти носѣхъ... — и продължава да мисли: не може да бѣде вѣрно, не може... — Той държи червената коприна безпомощно, а въ черепа му още не е влѣзло нищо, нищо отъ всичко това...

Тя обаче плаче и не иска да чуе нищо. Той сѣда и мисли, мисли, и изведнѣжъ усѣща ужасенъ гладъ. Ето тамъ ябълки отъ дърветата

вънка, хубави есенни ябълки. Той взима и яде, защото трѣбва да прави нѣщо. Ала после рѣцетѣ му се отпусчатъ, — той вече разбира. Бѣсна яростъ кипи въ него и прелива; той иска да смаже нѣщо и изтичва навънъ да търси оногова.

* * *

Не го намира. Тогава отива въ кръчмата. Тамъ го поздравяватъ; обаче всички сж като на тръни, не смѣятъ да го погледнатъ въ очитѣ и се пазятъ като говорятъ, значи знаятъ вече. Той наистина се преструва, като че нѣма нищо, но кой може да издържи това? Той изпива ракията на една глътка и си трѣгва, когато единъ запитва: — Ходи ли си въ кжци? — Цари тишина, когато той напуца кръчмата. Той обикаля нагоре надолу. Става късно. Пакъ е предъ кжщата си. Какво да прави, той влиза. Лампата гори, на масата е сложено кафе, въ тиганя на огнището има пържени картофи. Болезнено го поразява чувството, колко хубаво щѣше да е, ако всички си бѣха въ редъ... Дори бѣла покривка има на масата! Но това е само още по-лошо.

Жена му е тука и вече не плаче. Когато той сѣда, тя му налива кафе, слага картофитѣ и салата, но за себе си не слага чиния.

Той я поглежда. Тя е бледа и слаба. Всичко пакъ потѣва въ безсмислена печаль. Той не ще да чуе повече за това, ще се заключи, ще си легне, ще се превърне на камъкъ. Кафето изпуца пара, той го отблъсва назадъ, сжщо и сжда картофитѣ. Жената се уплашва. Тя знае, какво иде сега.

Адолфъ не става, той не може да стори това, клати само глава и казва: — Върви си, Мария!

Тя не отвърща ни дума, намѣта си шала на плещитѣ, бутва пакъ картофитѣ малко напредъ, къмъ него, казва съ страхливъ гласъ: — Яжъ поне, Адолфъ — и излиза. Тя върви, върви съ тихи крачки, безшумно, вратата се затваря, вънъ изджавква кучето, вѣтърътъ фучи предъ прозорцитѣ, Бетке е самъ.

А после нощта...

Нѣколко такива дни въ самота съсипватъ човѣка, който е дошълъ отъ окопитѣ.

Адолфъ се мжчи да докопа оногова и да го смаже отъ бой, но той на време усѣтиль, какво има, и офейкаль. Адолфъ го дебне и търси навсѣкжде, но не може да го хване и това го съкрушава.

После дохождатъ дѣдо му и тъща му и му говорятъ, да разсѣди добре; жена му отдавна се била вразумила, пѣкъ, и четири години самота не сж малко нѣщо; онзи билъ виновенъ, а презъ войната какви ли още работи не били ставали...

— Какво да се прави сега, Ернстъ? — Адолфъ става.

— Дяволъ да го вземе, — казвамъ азъ. — Такава мръсотия.

— Да се върнешъ за това дома, Ернстъ!

Азъ наливамъ и ние приемъ. Понеже въ кжщи нѣма вече цигари и той не иска да отиде въ кръчмата, отивамъ азъ да купя. Адолфъ пуши много и ще му е по-леко, ако има цигари. Затова купувамъ цѣла голѣма кутия „Горски миръ“, дебели, кафяни пури, които напълно отговарятъ на това име. Тѣ сж отъ чиста букова шума. Но все пакъ по-добри отъ никакви.

Като се връщамъ, виждамъ, че нѣкой е дошълъ. Жената. Тя се държи права, но раменетѣ й сж превити. Плещитѣ на една жена сж нѣщо трогателно, има нѣщо детско въ тѣхъ и човѣкъ не може да имъ се сърди. Изключение сж, разбира се, дебелитѣ, които иматъ катове сланина на врата.

Казвамъ „добъръ день“ и слагамъ фуражката си. Жената не отговаря. Слагамъ пуритѣ предъ Адолфъ, но той не взима. Часовникътъ цѣка. Предъ прозореца вѣтърътъ върти листата на кестена, понѣкога нѣкой се удря о прозореца, вѣтърътъ го прилепя до стъклото. Петътѣ кафяни пръстени листа, съединени на една дръжка, сочатъ тогава заканително като протегнати посѣгащи ржце отъ вѣнь къмъ стаята навътре, кафяни мъртвешки ржце на есенята.

Най-после Адолфъ се размърдва и казва съ гласъ, който азъ не познавамъ: — Върви си, Мария!

Тя се издига послушно като дете, поглежда предъ себе си и тръгва. Меката линия на тила, тѣснитѣ рамена, какъ е възможно всичко това?

— Така дохожда всѣки день, и седи, и не казва нищо и чака, и ме гледа, — казва Адолфъ печално. Жалъ ми е за него, но сега ми е жалъ и

за жена му. — Ела съ мене въ града, Адолфъ, безцелно е да стоишъ тука, — казвамъ азъ.

Той не иска. Вънъ залайва кучето. Сега жената излиза презъ градинската врата и се връща при родителитѣ си.

— Искат ли да се върне тука? — питамъ азъ. Той кима. Не питамъ по-нататъкъ. Той самъ трѣбва да уреди това. — Добре би било да дойдешъ съ мене, — се опитвамъ пакъ.

— По-после, Ернстъ.

— Запали си поне една пура. — Тиквамъ кутията къмъ него и чакамъ, докато вземе. После му подавамъ ржка.

— Пакъ ще дойда, Адолфъ!

Той ме придружава до пжтната врата. Следъ малко се обръщамъ и кирамъ. Той стои все тамъ до стобора, а задъ него е пакъ вечерниятъ мракъ както тогава, като слѣзе и се отдѣли отъ насъ. Трѣбваше да си остане при насъ. Сега е самъ и нещастенъ, и ние не можемъ да му помогнемъ, колкото и да искаме. Ахъ, тамъ на войната това бѣше по-просто: само като си живъ — всичко бѣше добре.

II

Лежа на канапето, съ протегнати крака, глава на облѣгалката и затворени очи. Въ полусънъ мислитѣ ми странно бродятъ една презъ друга. Съзнанието се замѣглява между будностъ и сънъ, като сѣнка минава умората презъ главата ми. Задъ умората неясно се носи далеченъ шумъ отъ орждия, леко пицятъ гранати, приближава тенекиениятъ звѣнъ, който ни обажда, че ще има газова атака; — но преди да си напипамъ маската, тъмнината се дръпва безшумно, земята, къмъ която съмъ се притисналъ, се разпилява предъ нѣкакво топло, поясно чувство; тя пакъ става плюша на канапето, о който се притиска бузата ми, неясно и дълбоко азъ чувствавамъ: дома — и газовото звѣнтене на окопитѣ се стопява въ тихото подрѣнкване на сѣждоветѣ, които майка ми предпазливо слага на масата.

После тъмнината пакъ прелетява по-отблизо и съ нея рѣмжението на артилерията. Само отъ далечъ, сякашъ презъ гори и морета, чувамъ да капятъ думи, които малко по малко се свързватъ въ нѣщо цѣло, смислено и проникватъ до менъ. — Суджуцитѣ сж отъ чичо Карлъ, — казва майка ми въ лекия екотъ на орждията.

Думитѣ ме застигатъ тъкмо на края на ямата, въ която се спущамъ. Съ тѣхъ минава предъ менъ и едно сито, самодоволно лице. — Ахъ, той ли, — казвамъ ядосано, и гласътъ ми звучи, сѣкашъ устата ми сж пълни съ памукъ, така се люлѣе като вълни умората около мене, — това... мръсно... говедо... — После падамъ, падамъ, падамъ, и сѣнкитѣ скачатъ къмъ мене и ме заливатъ въ дълги вълни, все по-тъмно и по-тъмно...

Обаче не заспивамъ. Липсва нѣщо, което по-рано бѣ тукъ — равномѣрното, тихо, металическо звѣнтене. Бавно се връщамъ къмъ мисленето и отварямъ очи. Майка ми стои предъ менъ съ бледо, ужасено лице и ме гледа втренчено.

— Какво ти е? — викамъ азъ уплашенъ и скачамъ. — Болна ли си?

Тя прави отрицателно движение. — Не, не... но че можешъ да кажешъ такава нѣщо...

Азъ помислямъ, — какво ли съмъ казалъ? Ахъ да, за чичо Карлъ... — Ехъ, майко, не бжди толкова чувствителна, — се смѣя азъ облекченъ, — чичо Карлъ е наистина спекулантъ, ти сама знаешъ.

— Не искамъ да кажа това, — отговаря тя, — но че ти употрѣблявашъ такива изрази...

Изведнѣжъ ми хрумва, какво бѣхъ казалъ въ полусънъ. Срамувамъ се, че такава нѣщо е станало предъ майка ми тъкмо. — Така ми се изплъзна, — извинявамъ се азъ, — трѣбва сега да се приучвамъ, че не съмъ вече на война. Тамъ царѣше единъ суровъ тонъ, майко. Суровъ, но сърдеченъ.

Оправямъ си коситѣ и закопчавамъ куртката. После търся цигари. При това виждамъ, че майка ми все ме гледа и ржцетѣ й треператъ.

Изненаданъ азъ се спирамъ. — Майко, — казвамъ азъ очудено и обгръщамъ раменетѣ й съ ржка, — не е чакъ толкова лошо, както мислишъ. Войниците сж такива.

— Да, да, знамъ, — отвърща тя, — и че и ти... и ти...

Азъ се смѣя. Разбира се, че и азъ, искамъ да извикамъ, но внезапно млъквамъ и я пушамъ като че ли нѣщо ме блъсва. Сѣдамъ на канапето, за да се опомня.

Предъ мене стои старата жена съ кахърно, угрижено лице. Тя е склопила ржцетѣ си, уморени, съсипани ржце съ мека, сбръчкана кожа, по която изпъкватъ синкави жили, ржце, които сж станали такива зарадъ мене. По-рано не бѣхъ видѣлъ това никога; по-рано въобще не бѣхъ видѣлъ много работи, защото бѣхъ още много младъ. Ала сега разбирамъ, защо съмъ за тази слаба, съсипана женица нѣщо друго, отколкото всички войници на свѣта; — азъ съмъ нейно дете.

И като войникъ азъ съмъ останалъ за винаги нейно дете. Въ войната тя виждаше само глутница опасни звѣрове, които се бѣха впуснали да грабнатъ живота на нейното застрашено дете. Ала никога не й бѣ хрумвало, че това застрашено дете бѣ сжщо тѣй опасенъ звѣръ за децата на други майки.

Свеждамъ погледъ отъ нейнитѣ ржце върху моитѣ собствени. Съ тѣхъ презъ май 1917 год. промушихъ единъ французинъ. Кръвта му течеше противно топла по прѣститѣ ми, докато азъ, обезпаметенъ отъ страхъ и яростъ, все мушѣхъ и мушѣхъ. Следъ това повръщахъ и цѣлата нощъ плакахъ. Едва на сутринята Адолфъ Бетке можа да ме

успокои; бѣхъ тогава тъкмо на осемнадесетъ години и това бѣше първата атака, въ която участвувахъ.

Бавно извърщамъ ржцетѣ си навънъ. При голѣмия опитъ за пробивъ въ началото на юний азъ застреляхъ съ тѣхъ трима души. Тѣ останаха цѣлия день увиснали въ телената мрежа, отпуснатитѣ имъ ржце се люшкаха отъ натиска на въздуха при пукането на гранатитѣ; понѣкога изглеждаше като че ли се заканватъ, а понѣкога като че ли молятъ за помощъ. По-късно веднѣжъ хвърлихъ отъ двадесетъ метра една ржчна бомба, която откъсна краката на единъ английски капитанъ. Той изкрещѣ страшно, протегна глава нагоре съ широко разтворени уста, съ опрѣни ржце и изпжчено тѣло като нѣкакъв тюлень; после обаче кръвта му бързо изтече.

А сега седа тука предъ майка си и тя плаче почти, защото не може да проумѣе, че съмъ станалъ толкова грубъ, та си служи съ единъ неприличенъ изразъ.

— Ернстъ, — казва тя тихо, — все искахъ да ти кажа: много си се промѣнилъ. Станалъ си такъвъ безпокоенъ.

Да, мисля си азъ горчиво, много съмъ се промѣнилъ. Какво знаешъ ти още за менъ, майко? То е само споменъ, нищо освенъ споменъ за едно мечтателно, тихо момче отъ нѣкога. Никога, никога не бива да узнаешъ, какво е било действително и какво е станало отъ мене. Стотната частъ отъ това би ти сломила сърдцето, на тебъ, която вече треперишъ и се засрамвашъ отъ една единствена дума, само защото тя разклаща твоята представа за мене. — До нѣкога всичко ще се поправи, — казвамъ азъ доста смутено и се мжча самъ да се успокоя съ това.

Тя сѣда до менъ и ми гали ржцетѣ. Азъ ги дръпвамъ. Тя ме гледа угрижено. — Понѣкога ми си съвсемъ чуждъ, Ернстъ; тогава имашъ лице, което азъ съвсемъ не познавамъ.

— Трѣбва първо да свикна, — казвамъ азъ, — чувствувамъ се все така, като че ли съмъ тукъ само на гости...

Здрачъ пада въ стаята. Отъ коридора влиза кучето ми и лѣга при мене на пода. Очитѣ му блестятъ като поглежда нагоре къмъ мене. И то е още безпокойно и още не е привикнало.

Майка ми се облѣга назадъ. — Нали се върна, Ернстъ...

— Да, това е главното, — казвамъ азъ и ставамъ.

Тя остава седнала въ своето кюше, една дребна фигура въ дрезгавината, и азъ усѣщамъ странно трогнатъ, какъ внезапно ролитѣ се размѣниха. Сега тя стана дете.

Азъ я обичамъ, ахъ, кога съмъ я обичалъ повече отъ сега, когато знамъ: никога не мога да дойда при нея, да бжда при нея, да ѝ кажа всичко и може би, да се успокоя. Не съмъ ли я загубилъ? Изведнѣжъ чувствувамъ колко съмъ собствено чуждъ и самотень.

Тя бѣ затворила очитѣ си. — Сега ще се облѣка и ще излѣза за малко, — шепна азъ, за да не я безпокоя. Тя кимва съ глава. — Да, моето момче, — казва тя, а следъ малко съвсемъ тихо, — моето добро момче.

Като че ли нѣщо ме пронизва. Тихичко притварямъ вратата.

III

Ливадитѣ сж мокри, а отъ пжтищата тече вода. Азъ нося малка стъкленица за сладко въ джоба на шинела си и вървя надлъжъ по канала съ тополитѣ. Тука като момче съмъ ловилъ риби и пеперуди, а подъ дърветата съмъ лежалъ и блѣнувалъ.

Пролѣтно време каналътъ биваше пълень съ жабешки яйца и ями. Свѣтли, зелени шубраци отъ водна шума се люшкатъ въ малкитѣ бистри вълни, дългокраки черни брѣмбари криволятъ между стѣблата на тръстикитѣ, рояци рибки хвърлятъ на слънце своитѣ бързи, тънки сѣнки върху златнопетнистия пѣсъкъ.

Студено е и влажно. Въ дълга редица стоятъ тополитѣ до канала. Клонетѣ имъ сж голи, но ги обвива нѣкаква лека синина. Единъ день тѣ пакъ ще се раззеленятъ и ще зашумятъ, а слънцето ще грѣе пакъ топло и блажено надъ тоя кжтъ, който обхваща толкова много спомени отъ моята младостъ.

Тжпча по стръмния насипъ на брѣга. Долу минаватъ бързо нѣколко риби. Тогава немога повече да се сдържа. Тамъ, дето каналътъ е по-тѣсенъ, та мога да стоя разкраченъ надъ него, азъ се навеждамъ и дебна, докато уловя съ ржка две кждринки. Изсипвамъ ги въ стъкленицата и ги разглеждамъ.

Тѣ шаватъ насамъ нататъкъ, съ своитѣ три бодли на гърба, съ стройното си кафяно тѣло и съ трепкащи грѣдни перки. Водата е бистра като кристалъ. Въ нея се отражаватъ рефлекситѣ на стъклото. Изведнѣжъ дѣха ми спира, тѣй силно чувствувамъ, колко е хубаво всичко това, тая вода въ стъклото съ свѣтлинитѣ и отраженията.

Предпазливо вземамъ стъклото въ ржка и отивамъ нататъкъ; държа го внимателно и понѣкога поглеждамъ вжтре съ разтупано сърдце, сякашъ съмъ уловилъ въ него младостъта си и я нося съ себе си до дома. Клѣкамъ до края на локвитѣ, по които плуватъ дебели слоеве водна леща, гледамъ синьо напѣстренитѣ дѣждовници, които се надигатъ като малки хвърчащи мини, за да черпятъ въздухъ. Личинки отъ водни мухи пълзятъ бавно презъ тинята, едно водолюбче гребе лениво по дѣното, а подъ единъ загнилъ корень ме гледатъ очуденитѣ

очи на една неподвижна блатна жаба. Азъ гледамъ всичко и тукъ има нѣщо повече отколкото може да се види; — тукъ има и спомени, и копнежъ, тукъ е и щастието на миналото.

Предпазливо хващамъ стъклото и вървя нататъкъ, търсейки, надѣвайки се... Вѣтърътъ вѣе и сини лежатъ планинитѣ на хоризонта.

Обаче внезапно ме пронизва единъ бѣсенъ страхъ... долу, долу, прикритие, ти стоишъ съвсемъ открито въ зрителното поле!... Азъ трепвамъ въ безуменъ страхъ, разпервамъ ржце, за да се хвърля напредъ задъ едно дърво, трепера и пѣхтя, после си отдъхвамъ... отмина... озъртамъ се плахо... никой не ме видѣ... Минава време, докато се успокоя. После се навеждамъ за стъклото, което ми бѣ паднало изъ ржката. Водата се е разсипала, но рибитѣ още шаватъ вжтре. Навеждамъ се къмъ канала и го пълня съ прѣсна вода.

Бавно отминавамъ нататъкъ, следвайки мислитѣ си. Гората се приближава. Котка броди презъ пжтя. Желѣзнопжтниятъ насипъ пресича полето до горичката. Тукъ би могло да се построятъ прикрити окопи, си мисля азъ, доста дълбоки и съ бетонни покриви, после да се тегли линията на окопитѣ на лѣво съ странични ходове и слухови постове, а отгоре нѣколко картечници — не, само две, другитѣ до гората, така почти цѣлата мѣстность ще е подъ кръстосанъ огънь... тополитѣ ще се отсѣкатъ, за да не маркиратъ цѣлѣта за неприятелската артилерия... а отзадъ на хълма нѣколко минохвъргачки... па тогава нека дойдатъ...

Единъ влакъ изсвирва. Азъ дигамъ очи. Какво правя тука? Дойдохъ, за да намѣря пакъ мѣстността на моята младостъ... а сега прокарвамъ презъ нея окопи!... Навикътъ е, мисля си азъ, ние виждаме навсѣкжде само теренъ — теренъ за нападение, за отбраняване — старата воденица на хълма не е воденица... тя е опоренъ пунктъ... гората не е гора... артилерийско прикритие... все това ми се върти изъ главата...

Азъ се мжча да го отърся отъ себе си и да мисля за по-рано. Ала не ми се удава. Не съмъ вече и така веселъ както преди и не ми се иска да вървя нататъкъ. Обръщамъ се назадъ.

Отъ далечъ виждамъ една самотна фигура. Тя иде насреща ми. Георгъ Рае.

— Какво правишъ тукъ? — пита той очуденъ.

— А ти?

— Нищо — казва той.

— И азъ нищо — отговарямъ.

— Ами това стъкло тука? — пита той и ме гледа малко насмѣшливо.

Азъ се изчервявамъ.

— Нѣма защо да се срамувашъ — казва той — искалъ си пакъ да ловишъ риба, а?

Азъ кимвамъ съ глава. — Е? — пита той.

Азъ клатя глава.

— Да, не върви съ униформата — казва той замислено.

Сѣдаме на единъ купъ дърва и пушимъ. Рае си сваля фуражката. — Помнишъ ли, какъ си размѣняхме тука пощенски марки?

Да, помня. Сѣчищата меришеха на слънце много силно на смола и катранъ, тополитѣ блестяха и хладно повѣваше вѣтъра отъ водата — помня всичко — какъ търсѣхме зелени жаби, какъ четѣхме книги, какъ говорѣхме за бждещето и за живота, който чакаше задъ синия хоризонтъ, привлекателенъ като нѣкаква тиха музика.

— Нѣщо е станало друго, Ернстъ, нали? — казва Рае и се усмихва, съ тази малко горчива, малко уморена усмивка, която ние всички имаме. — На фронта и рибитѣ другояче ловѣхме. Една ржчна бомба въ водата и тѣ изкачаха на повърхността съ пукнати плавателни мѣхури и съ бѣли кореми. По-практично бѣше. — Кажи ми, Георгъ, какво е станало — казвамъ азъ, че седимъ тука и не знаемъ, какво да почнемъ?

— Липсва нѣщо, Ернстъ, нали?

Азъ кимвамъ утвърдително. Той ме чука по гърдитѣ. — Ще ти кажа, Ернстъ... мислилъ съмъ вече за това... Това тукъ — той сочи ливадитѣ предъ насъ — това бѣше живота, той цвѣтѣше и разтѣше и ние разтѣхме съ него; А това задъ насъ... — той сочи съ глава назадъ къмъ далечината — то бѣше смъртта, то умрѣ и разруши, и насъ също разруши до нейде. — Той пакъ се усмихва. — Малко се нуждаемъ отъ поправка, моето момче.

— Може би, щѣше да е по-добре, ако бѣше лѣто — казвамъ азъ. — Лѣте всичко е по-леко.

— Не е това — отговаря той и духа дима предъ себе си, — мисля, че е нѣщо съвсемъ друго.

— Какво? — питамъ азъ.

Той дига рамене и става. — Да си вървимъ, Ернстъ. — Да ти разправя ли, какво съмъ си намислилъ? — Той се навежда къмъ мене. — Навѣрно пакъ ще стана войникъ.

— Ти си лудъ — казвамъ азъ смутенъ.

— Съвсемъ не — отвърща той и е за мигъ много сериозенъ — може би, само последователенъ.

Азъ се спирамъ. — Но човѣче, Георгъ...

Той върви нататкъ. — Па азъ съмъ и нѣколко седмици по-дълго отъ тебе тукъ — казва той и почва да говори за други работи.

Когато се подаватъ първитѣ кѣщи, взимамъ стъклото съ рибкитѣ и го изливамъ въ канала. Рибкитѣ бързо отплуватъ нататкъ. А стъклото оставямъ на брѣга.

* * *

Взимамъ си сбогомъ съ Георгъ. Той бавно отминава по улицата. Азъ се спирамъ предъ нашата кѣща и гледамъ следъ него. Думитѣ му странно ме разтревожиха. Нѣщо неопредѣлено дебне около мене, то се дрѣпва, когато посегна да го уловя, то се разнася, като се упѣтя къмъ него, обаче после пакъ пълзи следъ мене и ме дебне.

Небето е надвиснало като олово надъ нискитѣ храсти на площада, дърветата сж голи, единъ отворенъ прозорецъ се блѣска отъ вѣтъра, а въ раздърпанитѣ бжзови храсти на градинитѣ предъ кѣщитѣ се гнѣзди дрезгавината, влажна и тжжна.

Поглеждамъ къмъ всичко това и изведнѣжъ ми се струва, като че ли го виждамъ за първи пѣтъ. Всичко ми е изведнѣжъ тѣй малко свое, че почти не мога да го разпозная. Нима това мокро, мръсно парче морава предъ мене наистина е обхващало годинитѣ на моето детинство, които стоятъ тѣй окрилени и лжчезарни въ моитѣ спомени? Нима тоя празенъ, голъ площадъ съ фабриката напредъ действително е билъ тихото кѣтче свѣтъ, което наричахме родина и което едничко всрѣдъ морето отъ ужаси тамъ вънъ значеше надежда и спасение предъ удавянето? Не бѣше ли друга, а не тази сива улица съ грознитѣ кѣщи, чийто образъ се издигаше въ оскѣднитѣ паузи между смъртъ и смъртъ надъ гранатнитѣ ями като нѣкакъвъ буенъ, тжженъ сънъ? Не бѣше ли тя много по-хубава и блѣснала, по-широка и по-изпълнена въ моитѣ

мисли? Не е ли вече истина всичко това, лъгала ли ме е моята кръв, мамило ли ме е моето възпоменание?

Студени тръпки ме побиватъ. Всичко е станало друго безъ да се е промѣнило. Все още върви часовникътъ на фабриката и бие часоветъ точно тъй както тогава, когато зяпахме по цифреника, за да наблюдаваме, какъ се мѣстятъ стрелкитъ, все още седи арапинътъ съ гипсовата лула въ съседната тютюнопродавница, дето Георгъ Рае ни купи първитъ цигари; — все още стоятъ въ бакалницата отсреща рекламитъ за сапунъ, на които Карлъ Фостъ и азъ въ слънчеви дни подпалвахме очитъ съ стъкла отъ часовници. Надничамъ презъ витрината — обгоренитъ петна още се виждатъ. Ала помежду е войната, а Карлъ Фостъ отдавна бѣ падналъ при Кемелъ.

Не разбирамъ, защо стоя тука и не усѣщамъ сжщото както тогава въ ямитъ и баракитъ. Де е останало онова изобилие, трепета, свѣтлото, блѣсъкътъ, онова, що не може да се назове? Споменътъ ми ли бѣше по-живъ отъ действителността? Или той стана действителностъ, докато тази се дръпна назадъ и сбръчка, та нищо вече не остана отъ нея освенъ една гола скеля, по която нѣкога се развѣваха пѣстри знамена. Бѣше ли се отдѣлилъ отъ нея, а сега се носи само като тежъкъ облакъ надъ нея? Гординитъ тамъ на фронта ли бѣха изгорили моста къмъ по-раншното?

Въпроси, въпроси — но никакъвъ отговоръ...

IV

Нарежданията за учебния планъ на участвувалитѣ въ войната се получиха. Нашитѣ представители постигнаха това, което искахме. Съкратено учебно време, отдѣлни курсове за войници и облекчение при изпита.

Не бѣ лесно да се прокара това, макаръ че имаше революция; — защото цѣлиятъ тоя превратъ е до нейде само буря на повърхността и не прониква до долу. Каква полза, ако нѣколко важни поста се заематъ отъ други хора? Всѣки войникъ знае, че единъ ротенъ може да има най-добритѣ намѣрения, но когато подофицеритѣ не искатъ, той е съвсемъ безсиленъ. Така и най-напредничавиятъ министъръ ще се провали, ако срещу себе си има единъ реакционенъ блокъ отъ тайни съветници. А тайнитѣ съветници въ Германия останаха на поста си. Тия канцеларски Наполеоновци сж несъкрушими.

* * *

Първиятъ учебенъ часъ. Ние сме насѣдали по чиноветѣ. Почти всички въ униформа. Трима съ голѣми бради. Единъ жененъ.

На мѣстото си откривамъ една рѣзба съ моето име, чисто изработена съ ножче и ошарена съ мастило. Спомнямъ си, че я бѣхъ направилъ веднѣжъ въ часъ по история, при все това обаче струва ми се, че е било преди стотина години, така странно ми е, че пакъ седа тука. Войната сега става минало и кржгътъ отново се затваря. Обаче ние не сме вече вжтре.

Дохажда нашиятъ учителъ по нѣмски, Холерманъ, и урежда най-напредъ най-необходимото: раздава ни нашитѣ вещи, които отъ по-рано сж останали тукъ. Това навѣрно отдавна е тежало на неговата редовна даскалска душа. Той отваря дулапа въ класната стая и вади нѣщата: триножници за рисуване, рисувателни дъски, купове сини тетрадки — съчинения, диктовки, класни работи. Тѣ сж струпани на високъ купъ на катедрата предъ него. Той извиква имената, ние се

обаждаме и си получаваме тетраджитѣ. Вили ни ги прехвърля, а попивателнитѣ хвърчатѣ.

— Брайерѣ! — Тукѣ!

— Бюкерѣ! — Тукѣ!

— Детлефсѣ!...

Мълчание. — Мъртавъ! — вика Вили. Детлефсѣ, дребенѣ, русѣ, сѣ криви крака, бѣ повтарялѣ единѣ класѣ. Ефрейторѣ, падналѣ въ 1917 г. при Кемелбергѣ. Тетраджката се слага на дѣсно на катедрата.

— Диркерѣ! — Тукѣ!

— Дирксманѣ! — Мъртавъ.

Дирксманѣ, селянче, голѣмѣ картоиграчѣ, лошѣ пѣвецѣ, падналѣ при Инернѣ. Тетраджката отива на дѣсно.

— Екерсѣ!...

— Още го нѣма — вика Вили. Лудвигѣ допълня: — Раненѣ въ бѣлия дробѣ, лежи въ резервната болница въ Дортмундѣ, а после ще го пратятѣ за три месеца въ Лимшпринге.

— Фридрихсѣ! — Тукѣ!

— Гизеке! — Изчезналѣ!

— Не е вѣрно — заявява Вестерхолтѣ.

— Съобщенѣ е като изчезналѣ — казва Райнерсманѣ.

— Да — отвръща Вестерхолтѣ — обаче отѣ три седмици е тука въ лудницата. Азѣ самѣ го видѣхѣ.

— Герингѣ I! — Мъртавъ!

Герингѣ I; първиятѣ ученикѣ; пишеше стихотворения, даваше частни уроци и сѣ паритѣ си купуваше книги. Падналѣ при Суасонѣ, заедно сѣ брата си.

— Герингѣ II — мълви учителѣтѣ и безѣ да чака, слага тетраджката при другитѣ на дѣсно.

— Пишеше наистина хубави съчинения — казва той замислено и прелиства още веднѣжѣ тетраджката на Герингѣ I.

Още много тетраджи отиватѣ на дѣсно и когато бѣха извикани всички, голѣмѣ купѣ отѣ останали работи лежи на катедрата. Учителѣтѣ ги гледа нерешително. Неговото чувство за редѣ се бунтува, защото той не знае какво да прави сѣ тѣхѣ. Най-после намира изходѣ. Тетраджитѣ може да се изпатятѣ на родителитѣ на умрѣлитѣ.

Обаче Вили не е съгласенѣ на това. — Мислите ли, че родителитѣ ще се зарадватѣ, като видятѣ такава една тетраджка пълна сѣ

слаби и тройки? — пита той. — Я оставете!

Холерманъ го гледа опуленъ. — Да, но какво да ги правя?

— Оставете ги тукъ — казва Албертъ.

Холерманъ е малко възмутенъ. — По никой начинъ, това не може, Троске, тѣзи тетрадки не принадлежатъ на училището, не можемъ туку тѣй да ги оставимъ тука.

— О, Господи, какви усложнения, — стене Вили и си рови въ косата. — Дайте ни тетрадкитѣ, ние ще се погрижимъ да уредимъ тая работа! — Колебливо Холерманъ ги подава. — Обаче, — казва той страховито, — защото нали е чужда собственост.

— Да, да, — казва Вили, — всичко, каквото искате, редовно, съ марки, надписани, бъдете спокойни. Редъ трѣбва да има, ако и да боли! — Той ни смигва и показва челото си.

Следъ часа прелистваме тетрадкитѣ си. Последната тема, която сме разработвали, гласи: Защо трѣбва Германия да спечели войната? Това бѣше въ началото на 1916 г. Уводъ, шестъ точки за доказване, обобщаващо заключение. Точка четвърта: по религиозни причини, не съмъ развилъ добре. Съ червено мастило стои на бѣлото поле: има празнини и не е убедително. Изобщо обаче цѣлата ми работа, която обхваща седемъ страници, е оценена за петъ съ минусъ, единъ добъръ резултатъ, като се съпостави съ фактитѣ днесъ.

Вили чете на гласъ своята работа по естествена история.

Ухиленъ той се оглежда: — Съ това сме вече ликвидирали, нали?

— Свършено, — вика Вестерхолтъ.

Да, наистина, свършено. Всичко вече сме забравили — това е същинската присѣда на всичкитѣ тия работи. Това, което ни бѣха научили Козоле и Бетке, нѣма да забравимъ.

* * *

Следъ обѣдъ Албертъ и Лудвигъ ме взематъ. Ще отидемъ да видимъ, какъ е нашиятъ другаръ Гизеке. По пѣтя срѣщаме Георгъ Рае, който се присъединява къмъ насъ, защото и той се познаваше съ Гизеке.

Денятъ е ясенъ. Отъ хълма, върху който лежи зданието, се вижда далеко презъ полето. Тамъ работятъ на групи лудитѣ, облѣчени съ дрешки на сини и бѣли рѣзки и пазени отъ надзиратели въ униформа. Отъ единъ прозорецъ на дѣсното крило чуваме пѣние. — На свѣтлия брѣгъ на Зале... — Трѣбва да е нѣкой боленъ. Странно звучи презъ желѣзнитѣ решетки: — И облацитѣ минаватъ...

Гизеке е настаненъ въ една голѣма зала заедно съ нѣколко други болни. Като влизаме, единъ вика пронизително: — Прикритие... прикритие!... — и се пѣха подъ масата. Другитѣ не му обръщатъ внимание. Гизеке веднага иде насреща ни. Лицето му е слабо и жълто и изглежда съ острата брадичка и щръкналитѣ уши много по-младо отъ по-рано. Само очитѣ му сж безпокойни и стари.

Преди още да го поздравимъ, нѣкой ни дръпва на страна. — Има ли нѣщо ново долу? — пита той.

— Не, нищо ново, — отговарямъ азъ.

— Ами фронта? Падна ли Вердъонъ най-после?

Ние се споглеждаме. — Отдавна вече имаме миръ, — казва Албертъ успокоително.

Онзи се смѣе съ нѣкакъвъ неприятенъ смѣхъ, като че ли блѣе. — Лъжатъ ви! Искатъ само да ви замаятъ и само дебнатъ, пакъ да излѣземъ. И тогава хопъ, ще ни ловнатъ и хайде на фронта! — И той прибавя тайнствено: — Мене не могатъ ме пипна!

Гизеке ни подава ржка. Ние сме смутени, защото мислѣхме, че той ще се премѣта като маймуна, ще бѣснѣе и ще прави гримаси, или поне ще трепери продължително, както се виждаха мнозина по улицитѣ. Вмѣсто това той ни се усмихва съ изкривени, жалки уста и казва: — Не сте си мислили това, нали?

— Ти си съвсемъ здравъ, — отвръщамъ азъ. — Какво ти е?

Той си пипва челото. — Главоболие. Като нѣкакъвъ прѣстенъ въ задната частъ на главата. И после Фльори...

Въ боеветѣ при Фльори той билъ засипанъ и лежалъ цѣли часове заедно съ единъ другъ, съ лице притиснато отъ една греда о хълбока на другия, на който билъ разпранъ корема. На другия главата била свободна и той викалъ. При всѣко извикване вълна кръвь заливала лицето на Гизеке. Постепенно се изтърсили и червата и застрашавали да го задушатъ. Той билъ принуденъ да ги натѣпче обратно въ корема на оногова и всѣки пѣтъ, като посѣгалъ, онзи глухо изревявалъ.

Той разказва всичко това съвсемъ правилно и последователно. — Всѣка нощъ то иде пакъ, задушавамъ се и стаята е пълна съ размазани бѣли змии и кръвь.

— Но като знаешъ, неможешъ ли да направишъ нѣщо противъ? — пита Албертъ.

Гизеке клати глава. — Нищо не помага, дори и като съмъ буденъ. Тѣ сж тукъ, щомъ мръкне. — Той потреперва. — Въ кѣщи скочихъ отъ единъ прозорець и си счупихъ крака. Тогава ме доведоха тука.

— А вие какво правите? — пита той следъ малко. — Държахте ли изпитъ?

— Не, но скоро ще бжде, — казва Лудвигъ.

— За мене не е вече възможно, — казва Гизеке тжжно, — такъвъ като мене нѣма да пуснатъ при децата.

Онзи, дето по-рано бѣше извикалъ: „Прикритие“ се промѣква задъ Албертъ и го тупва по тила. Албертъ се стрѣсва, но пакъ се опомня. — Годенъ! — се киска онзи, — годенъ! — Той се залива отъ смѣхъ, но внезапно става сериозенъ и мълчаливо отива въ едно кюше.

— Не можете ли да пишете на майора? — пита Гизеке.

— На кой майоръ? — казвамъ азъ очудено. Лудвигъ ме бутва. — Какво да му пишемъ? — продължавамъ азъ бързо.

— Да ме пусне да отида пакъ въ Фльори, — отговаря Гизеке възбуденъ, — това би ми помогнало, сигурно. Сега навѣрно е вече съвсемъ тихо тамъ, а азъ познавамъ мѣстото само когато всичко хвърчеше въ въздуха. Ще мина презъ мъртвешката клисура покрай Калте Ерде къмъ Фльори, нѣма да се чуе никакъвъ вистрелъ и всичко ще ми мине. Тогава ще се успокоя и азъ, нали?

— И така ще ти мине, — казва Лудвигъ и слага ржката си върху тази на Гизеке, — трѣбва само да си уяснишъ добре всичко това.

Гизеке гледа печално предъ себе си. — Пишете на майора. Казвамъ се Герхардъ Гизеке, съ к. — Очитѣ му сж угаснали и слѣпи. — Не можете ли да ми донесете малко каша отъ ябълки? Тѣй ми се иска да хапна каша отъ ябълки!

Ние му обещаваме всичко, но той вече не ни слуша, тѣй безучастенъ стана изведнѣжъ. Като си тръгваме, той става и отдава честь предъ Лудвигъ. После се сгушва съ унесенъ погледъ до масата.

Отъ вратата още веднѣжъ поглеждамъ къмъ него. Внезапно той скача, сякашъ се пробужда, и тича следъ насъ...

— Вземете и мене, — казва той съ страненъ, тънъкъ гласъ, — идатъ пакъ. — Той се притиска плахо о насъ. Не знаемъ какво да правимъ. Сега влиза лѣкарътъ, вижда ни и предпазливо улавя Гизеке за раменетъ. — Хайде да отидемъ въ градината, — му казва той спокойно, — и Гизеке послушно се остава да го отведатъ.

Навънъ вечерното слънце свѣти надъ полята. Отъ прозореца съ решетката все още се чува пѣние: — Но замъцитъ сж разрушени... облацитъ минаватъ надъ тѣхъ...

Мълчаливо вървимъ единъ до други. Браздитъ на нивитъ блестятъ. Тънъкъ и бледенъ се извива сърпа на месеца между клонитъ на дърветата.

— Мисля, — казва Лудвигъ следъ малко, — че ние всички сме малко така...

Азъ го поглеждамъ. Лицето му е огрѣно отъ вечерната заря. То е сериозно и замислено. Искамъ да му отговоря, но внезапно нѣкакъвъ лекъ трепетъ минава по кожата ми; неznamъ отъ кжде и защо.

— Не трѣбва никакъ да се говори за това, — казва Албертъ.

Отминаваме нататкъ. Вечерната заря побледнява и сумракътъ започва. Сърпа на месеца е по-ясенъ. Отъ полетата се издига нощниятъ вѣтъръ, а въ кжцитъ свѣтватъ първитъ прозорци. Стигаме въ града.

Георгъ Рае не бѣ продумалъ нищо презъ цѣлия пжтъ. — Едва като спираме да си вземемъ сбогомъ, той като че се пробужда отъ своитъ мисли. — Чухте ли, какво иска? — пита той. — Да отиде въ Фльори... да се върне обратно въ Фльори...

Не ми се отива въ кжци. На Албертъ сжщо. Бавно се разхождаме на длъжъ край насипитъ. Долу шуми рѣката. До воденицата се спираме и се облѣгаме на перилата на моста.

— Смѣшно, че не ти се иска да бждешъ самъ, а, Ернстъ? — казва Албертъ.

— Да, — казвамъ азъ, — не знаемъ, де ни е мѣстото.

Той кимва съ глава. — Това е то. Но все пакъ и ние трѣбва да принадлежимъ нейде.

— Да си намѣримъ най-напредъ професия, и тогава, — казвамъ азъ.

Той махва съ ржка. — И това не е. Трѣбва да имашъ нѣщо живо, Ернстъ. Човѣкъ, разбирашъ ли?...

— Ахъ, човѣкъ, — отвърщамъ азъ, — това е най-несигурното нѣщо на свѣта. Нали видѣхме колко лесно е да го довършимъ! Трѣбва да имашъ десетина, дванадесетъ, та да ти останатъ единъ двама, когато другитѣ ги сполети нѣщо.

Албертъ внимателно разглежда силуета на катедралата. — Не искамъ да кажа това, — казва той. Искамъ да кажа: човѣкъ, който наистина принадлежи къмъ тебе... Понѣкога си мисля: жена...

— Ахъ Господи! — извиквамъ азъ и си спомнямъ за Адолфъ Бетке.

— Не дрънкай, — ми се сопва Албертъ изведнѣжъ, — човѣкъ все трѣбва да има нѣщо, за което да може да се държи, не разбирашъ ли? Искамъ нѣкой да ме обича, тогава той ме държи и азъ го държа! Иначе бихъ могълъ да се обѣся! — Той трепери и ми обръща грѣбъ.

— Но, Албертъ, — казвамъ азъ тихо, — нѣмашъ ли насъ, другаритѣ си?

— Да, да, но това е съвсемъ друго... — а следъ малко шепне: — Деца, деца би трѣбвало да имаме... деца, които незнаятъ нищо...

Не разбирамъ добре, какво иска да каже. Но не искамъ повече да го разпитвамъ.

ЧЕТВЪРТА ЧАСТЪ

Представяхме си всичко съвсемъ другояче. Мислѣхме, че съ мощенъ акордъ ще започне за насъ сега новъ интензивенъ животъ, че ще се радваме на отново спечеления животъ: така искахме да започнемъ. Обаче днитѣ и седмицитѣ се пилѣятъ подъ ржцетѣ ни, ние ги изпълваме съ незначителни, повърхностни нѣща, и когато се озърнемъ, виждаме, че нищо не е свършено. Бѣхме свикнали да мислимъ и да действуваме бързо — една минута закъснение и всичко можеше да бжде свършено. Затова ни се струва, че сега животътъ ни тече много бавно; нахвърляме се върху него, обаче се отдръпваме, преди още той да ни се открие. Дълго време смъртта ни бѣ другаръ; тя бѣше бързъ играчъ, и всѣка секунда се касаеше за най-голѣмия влогъ. Това ни научи да бързаме, да мислимъ само за момента и то ни кара да виждаме сега навсѣкжде пустота, понеже този начинъ на действие не подхожда къмъ живота. Тази пустота ни прави неспокойни, защото чувствуваме, че не ни разбиратъ, и че дори любовъ не може да ни помогне. Между войници и невойници зѣе непроходима пропастъ. Трѣбва сами да си помогнемъ.

Въ неспокойнитѣ ни дни, обаче, се вмѣква често нѣкакво странно бучене — нѣщо като далеченъ трѣсъкъ на орждия — като нѣкакво глухо напомняне тамъ задъ хоризонта, което не можемъ да изтълкуваме, което не искаме да чуемъ, отъ което се отвърщаме винаги съ странния страхъ да не пропуснемъ нѣщо — като че ли нѣщо ни убѣгва. На фронта ни бѣха убѣгвали много нѣща — а на мнозина даже самиятъ животъ.

I

Въ стаята на Карлъ Брьогеръ царува голѣмо безредие. Цѣли купища подвързани книги сж разхвърляни по маситѣ и пода.

Карлъ по-рано бѣ лудъ за книги. Той събираше книги, както ние пеперуди и пощенски марки. Къмъ Айхендорфъ имаше особена слабостъ и притежаваше три различни издания на съчиненията му. Много отъ неговитѣ стихотворения знаеше наизустъ. Сега, обаче, той иска да продаде библиотеката си, за да се снабди по този начинъ съ основенъ капиталъ за собствена търговия съ ракия. Той твърди, че съ подобни нѣща могатъ да се спечелятъ много пари. Досега Брьогеръ бѣ само агентъ на Ледерхозе, но сега иска да стане самостоятеленъ.

Прелиствамъ първия томъ на едно отъ Айхендорфовитѣ издания, което е подвързано въ мека синя кожа. Вечерна заря, гори и мечти — лѣтни ноци, копнежъ и тжга по родното огнище — какво време е било това...

Вили държи въ ржка втория томъ и замислено го разглежда. — Би трѣбвало да предложишь това издание на нѣкой обуцаръ — казва той.

— Защо? — пита Лудвигъ усмихнатъ.

— Кожата — отговаря Вили — обуцаритѣ нѣматъ вече абсолютно никаква кожа. Ето — той поглежда съчиненията на Гьоте — двадесетъ тома — това ще даде най-малко шестъ чифта хубави кожени обуца. Обуцаритѣ ще ти дадатъ сигурно много повече за тия книги, отколкото книжаритѣ, понеже ламтятъ за истинска кожа.

— Искате ли и вие нѣкои отъ тия книги? — запитва Карлъ. — Ще ги получите на специални цени. — Но никой не желае да купи.

— Помисли добре, — казва Лудвигъ, — после мъчно би ги купилъ.

— Не е и толкова важно — се изсмива Карлъ — най-напредъ трѣбва да се живѣе, това е по-важно отъ четене на книги. Отказвамъ се и отъ изпита си. Всичко това е праздна работа. Утре започвамъ ракиенитѣ проби. Десетъ марки печалба на шише внесень контрабанда

конякъ, това привлича, мили мой! Паритѣ сж единственото нѣщо, отъ което се нуждаешъ, тогава можешъ всичко да имашъ.

Той свързва книгитѣ. Хрумва ми, че по-рано би предпочелъ да гладува, отколкото да продаде една единствена книга. — Какво се чудите толкова, — се подиграва той, — човѣкъ трѣбва да бжде практиченъ! Стария баластъ трѣбва да се захвърли и да се започне новъ животъ!

— Вѣрно е, — се съгласява Вили — и азъ бихъ продалъ моитѣ, ако да имахъ такива.

Карлъ го потупва по рамото. — Единъ сантиметъръ търговия струва повече отъ единъ километъръ образование, Вили. Доста време стояхъ въ фронтвата калъ — сега искамъ да разбера и азъ нѣщо отъ живота!

— Въ сжщностъ той има право, — казвамъ, — какво вършимъ ние, напрімѣръ? Ходенето на училище — това е абсолютно нищо.

— Момчета, откажете се и вие, — ни съветва Карлъ, — що ще правите още въ училище?

— Разбира се, — отвърща Вили, — всичко това е губене на време. Но поне всички сме наедно. И при това оставатъ само нѣколко месеца до изпита, би било жалко да не потърпимъ още малко. После ще има време за друго.

Карлъ рѣже хартия отъ една баля. — Ще видишъ, че винаги ще се явяватъ нѣкакви месеци, за които ще ти бжде жалко, и въ края на краищата ще си вече старъ.

Вили се хили. — Полека-полека и това ще се изкара.

Лудвигъ става. — Какво е мнението на баща ти по тоя въпросъ?

Карлъ се смѣе. — Това що казватъ стари страхливи хора. То не може да се вземе подъ внимание. Родителитѣ забравятъ винаги, че сме били войници.

— Какво би станалъ, ако да не бѣше войникъ?

— Навѣрно книжаръ — азъ, диването — отговаря Карлъ.

* * *

Решението на Карлъ направи силно впечатление на Вили. Той предлага да оставимъ всички тия глупави нѣща и да се заловимъ

сериозно за работа.

Яденето, обаче, е най-лесното жизнено удоволствие. Затова решаваме да предприемем единъ походъ за провизии.

Всѣка седмица ни даватъ съ купони на лице по 250 гр. месо, 20 грама масло, 50 грама маргаринъ, 100 грама булгуръ и малко хлѣбъ. Съ това не може да се насити никой човѣкъ.

Желающитѣ се събиратъ още вечеръта или презъ нощъта на гарата, за да потеглятъ рано сутринъта къмъ селата. Затова трѣбва да заминемъ съ първия влакъ, за да не ни преварятъ.

Когато потегляме, въ купето сж се свили посивѣли отъ нѣмотия хора. Избираме си едно отдалечено отъ желѣзопѣтната линия селце и се разпредѣляме тамъ, двама по двама, за да го разтършуваме систематично. Нали сме научени да ходимъ на патраулъ?

Азъ съмъ заедно съ Албертъ. Минаваме край единъ голѣмъ дворъ. Цѣла редица крави стоятъ на хармана. Посреща ни топла миризма на оборъ и на млѣко. Кокошки куткудякатъ. Поглеждаме ги жадно, обаче се сдържаме, защото на хармана има хора. Поздравяваме. Никой не ни обръща внимание. Най-сетне една жена извиква: — Махайте се по-скоро отъ двора, проклети просяци.

Следниятъ дворъ. Селянинътъ е предъ вратата. Облѣченъ е съ дълъгъ воененъ шинелъ, размахва камшика и казва: — Знаете ли, колко минаха вече преди васъ? Цѣла дузина. — Чудно ни е, защото пристигнахме съ първия влакъ. Но тѣ сж дошли навѣрно още вечеръта и сж преспали въ баракитѣ или на открито. — Знаете ли, по колко идватъ понѣкога на день? — запитва селянинътъ по-нататъкъ. — До сто, какво да се прави тогава?

Много добре разбираме. Погледътъ му се спира на Албертовата униформа. — Фландрия? — пита той. — Фландрия, — отговаря Албертъ. — И азъ, — казва той, влиза въ кѣщата и донася всѣкому отъ насъ по две яйца. Започваме да бъркаме изъ портфейлитѣ си. Селянинътъ прави знакъ съ ржка.

— Оставете. И безъ това може.

— Е, благодаря, другарю.

— Нѣма за какво да благодарите. Обаче не разправяйте никому. Иначе утре половината Германия ще е тукъ.

Следната кжца. На оградата е залепенъ плакатъ. — Събиране на провизии забранено. Лоши кучета. — Много практично.

Отминаваме нататъкъ. Голѣмъ чифликъ. Вмѣкваме се чакъ до кухнята. Въ срѣдата се намира готварска машина отъ най-нова конструкция, която би могла да стигне за цѣлъ хотелъ. Въ дѣсно пиано, въ лѣво сжщо пиано. Срецу машината великолепенъ шкафъ за книги съ колонки, работени на стругъ и съ томове въ позлатена подвързия. Отпредъ стоятъ старата маса и дървенитѣ низки столчета. Изглежда много смѣшно. И не едно, а две пиана.

Селянката се явява. — Имате ли конци? Но да бждатъ истински.

Споглеждаме се. — Конци? Нѣмаме.

— Или пѣкъ коприна? Копринени чорапи?

Поглеждамъ дебелитъ крака на жената. Полека-лека разбираме: тя иска да размѣня, а не да продава.

— Не, нѣмаме коприна, — казвамъ, — обаче ще заплатимъ добре.

Тя не се съгласява. — Ахъ, пари, мръсни парцали. Всѣки день все повече и повече се обезценяватъ. — После се измѣква, тѣтрейки чехлитѣ си. На гърба на яркочервената ѣ копринена блуза липсватъ две копчета.

— Бихте ли ни дали поне малко вода? — извиква Албертъ подире ѣ. Тя се връща неохотно и поставя предъ насъ пълна кана съ вода.

— Хайде, по-скоро, нѣмамъ време за губене — рѣмжи тя. — По-добре би било да работите, вмѣсто да отнимате на хората скжпото имъ време.

Албертъ взема каната и я трѣшва на пода. Толкова е разяренъ, че не може да говори. Затова пѣкъ азъ говоря. — Чума да те хване, стара вещицо — изревавамъ. Обаче въ този моментъ жената се обръща и започва да дрънка като нѣкоя тенекеджийница подъ пълна пара. Побѣгваме. Подобно нѣщо не може да издържи и най-силниятъ мжжъ.

Продължаваме пжтя си и срѣщаме цѣли рояци отъ тършувачи за провизии. Тѣ обикалятъ около селскитѣ дворища като изгладнѣли оси около медъ. Едва сега разбираме, че селянитѣ могатъ да полудѣятъ и да станатъ груби. Въпрѣки това продължаваме пжтя си, биваме изпжждани или пѣкъ докопваме нѣщо, биваме изругавани отъ конкуренти, а и ние ругаемъ.

Следъ обѣдъ всички се срѣщаме въ крѣчмата. Придобивката не е голѣма. Нѣколко кила картофи, малко брашно, нѣколко яйца, ябълки, малко зеле и месо. Само Вили се поти. Той пристига последенъ и мѣкне половинъ свинска глава подъ мишница. Нѣколко други пакети се подаватъ отъ джобоветѣ му. Затова пѣкъ е безъ шинелъ. Смѣнилъ го е, понеже има още единъ отъ Карлъ въ кѣщи и понеже мисли, че кога и да е все ще се запролѣти.

Имаме още два часа време, докато потегли влака. Тѣ ми донасятъ щастие: въ крѣчмата се намира пиано, на което засвирвамъ шумно Молитвата на една девица. Веднага се явява крѣчмарката. Тя слуша известно време, после ми смигва да излѣза навънъ. Промѣквамъ се въ коридора, и тя ми заявява, че е голѣма любителка на музиката, обаче за съжаление много рѣдко се свирѣло въ крѣчмата ѝ. Бихъ ли желалъ да дойда и другъ пѣтъ? И ми подава 1/4 килограмъ масло, заявявайки ми, че често може да ми услужва съ таково. Азъ се съгласявамъ, разбира се, и се задължавамъ да свиря затова всѣки пѣтъ по два часа. Следъ това показвамъ изкуството си съ изсвирването на още две познати парчета.

Потегляме къмъ гарата. По пѣтя срѣщаме и други като насъ, които искатъ да пѣтуватъ съ сѣщия влакъ. Всички се страхуватъ отъ стражаритѣ. Най-сетне се събира цѣла тѣлпа, която чака малко настрана отъ гарата — скрита въ тъмнината, за да не бѣде видена преди пристигането на влака. Тогава не е толкова опасно.

Обаче нѣмаме късметъ. Внезапно изкачатъ два стражара съ велосипеди. Тѣ сѣ се промѣкнали изотзадъ безшумно.

— Стой, спрете се всички!

Ужасно смущение. Молби и плачове. — Пуснете ни, трѣбва да се качимъ на влака.

— Влакътъ пристига едва следъ четвъртъ часъ — заявява невъзмутимо по-дебелиятъ отъ двамата. — Елате насамъ всички! — Той показва единъ фенеръ — тамъ могатъ да видятъ по-добре. Единиятъ отъ тѣхъ следи да не се изплѣзне нѣкой, а другиятъ преглежда. Почти всички сѣ жени, деца и стари хора; повечето стоятъ мълчаливо и покорно — свикнали сѣ да бѣдатъ третираны така, а пѣкъ и никога не сѣ се осмелявали да вѣрватъ, че ще могатъ да пренесатъ контрабанда до въ кѣщи 1/4 килограмъ масло. Разглеждамъ стражаритѣ; тѣ стоятъ изправени точно така съ вирнати носове и

надути въ зеленитѣ си униформи, съ червенитѣ си лица, сабитѣ си и револвернитѣ калъпи, както по-преди на фронта. Власть, си мисля азъ, и пакъ власть, пѣкъ била тя и три сантиметра — тя вкоравява човѣка.

На една жена взематъ нѣколко яйца. Когато тя се измѣква вече, по-дебелиятъ стражарь я извиква. — Чакай, какво имашъ тамъ? — Той показва полата ѝ. — Дай го скоро! — Тя се вкаменява и краката ѝ се подкосяватъ. — Хайде де, по-скоро! — Тя изважда изподъ полата си парче сланина и му го подава. Той го поставя настрана. — Искат ли се, нали? — Тя все още не може да разбере и посяга отново къмъ сланината. — Заплатила съмъ я — дала съмъ си всичкитѣ пари за нея!

Той ѝ блъсва ржката и въ сжщото време измѣква изподъ блузата на друга жена парче саламъ. — Забранено е контрабандирането на провизии, нали знаете само това?

Жената се отказва отъ яйцата, обаче се моли да ѝ върнатъ сланината. — Поне сланината. Какво ще кажа, като се върна въ къщи? За децата ми е.

— Обърнете се къмъ продоволственото бюро и поискайте допълнителни карти, — крещи стражарьтъ, — това не е наша работа. Следующиятъ. — Жената се препъва, повръща и вика: — Затова ли падна мжжъ ми на бойното поле, за да умратъ децата ми отъ гладъ?

Едно младо момиче, чийто редъ е сега, се тъпче, гълта своето масло, задавя се, устата му е цѣла измазана, очитѣ му се премрежватъ; но то все гълта и гълта — така поне ще разбере нѣщо отъ маслото, преди да ѝ го отнематъ. Но после ще ѝ прилошее и ще я хване диария.

— Следниятъ. — Никой не се помръдва. Стражарьтъ, който стои наведенъ, извиква още веднъжъ: — Следниятъ. — Ядосанъ той се изправя и поглежда Вили въ очитѣ. После запитва значително по-спокоенъ: — Вие ли сте следниятъ?

— Нищо не съмъ — отговаря Вили нелюбезно.

— Какво носите въ пакета?

— Половинъ свинска глава — заявява Вили откровено.

— Трѣбва да я дадете.

Вили не се помръдва. Стражарьтъ се колебае и хвърля погледъ къмъ колегата си. Този застава до него. Това е голѣма грѣшка отъ тѣхна страна. И двамата изглежда да нѣматъ голѣма опитностъ въ такива работи и да не сж свикнали на никаква съпротива; защото вториятъ стражарь би трѣбвало да разбере отъ самото начало, че ние

сме една компания, въпреки че не сме проговорили единъ съ другъ. И той трѣбваше да се държи настрана, за да ни внушава респектъ съ оржието си. Ние наистина не бихме се много уплашили; — що е за насъ единъ револверъ! А вмѣсто това той застава съвсемъ близо до колегата си за въ случай, че Вили се разсърди.

Последствията сж веднага на лице. Вили дава свинската глава. Очудениятъ стражарь я поема и по този начинъ все едно че остава беззащитенъ, защото и дветѣ му ржце сж заети. Въ сжщия моментъ Вили го блъска най-спокойно въ муцуната така, че той пада. Преди да успѣе другиятъ да се помръдне, Козоле блъсва отдолу коравата си глава о челюститѣ му, а Валентинъ е вече задъ гърба му и притисва изотзадъ гръкляна му така, че стражарьтъ е принуденъ да разтвори широко устата си. Козоле я натѣпка веднага съ хартия. Двамата стражари хъркатъ, преглъщатъ, плюятъ, обаче нищо не помага, гърлата имъ сж пълни съ хартия, ржцетѣ имъ биватъ извити назадъ и здраво завързани съ собственитѣ имъ каиши. Всичко това стана много бърже — но сега какво да ги правимъ?

Албертъ се сѣща; той е открилъ на петдесетъ крачки отъ тукъ самотна кжщурка, на чиято врата е изрѣзано едно сърдце: клозетътъ. Въ галопъ се упжтваме нататкъ. Пѣхваме тамъ двамата стражари. Вратата е джбова, резетата сж широки и здрави, ще мине цѣлъ часъ, докато успѣятъ да се измъкнатъ отъ тамъ. Козоле е учтивъ. Той имъ поставя велосипедитѣ предъ вратата.

Другитѣ ловци на провизии наблюдаватъ тази сцена съвсемъ изплашени. — Грабнете си нѣщата — се хили Фердинандъ. Въ далечината изсвирва вече влакътъ. Тѣ ни поглеждатъ страхливо и не чакатъ да имъ се каже втори пжтъ. Но една стара жена е ужасена.

— О, Боже мой — се вайка тя — набиха стражаритѣ — какво нещастие, о, Божичко!

Тя смѣта това, както изглежда, за много голѣмо престжпление. И другитѣ сж сжщо смутени отъ това. Страхътъ отъ униформата и отъ полицията се е загнѣздилъ дълбоко въ сърдцата имъ.

Вили се смѣе. — Не реви, бабо — и ако всички власти биха дошли, пакъ не бихме допуснали да ни отнематъ нѣщо! Стари войници и да си дадемъ провизиитѣ, и тазъ добра!

Щастие е, че много отъ селскитѣ гари се намиратъ далечъ отъ селата. Никой не е могълъ да забележи това. Началникътъ на гарата

излиза едва сега отъ стаята си, прозява се и се почесва по врата. Ние се упътваме къмъ влака. Вили носи свинската глава подъ мишница. — Да те дамъ ли! — мърмори той и я гали нѣжно.

Влакътъ потегля. Махаме съ ржка отъ прозореца. Началникътъ на гарата мисли, че това се отнася до него и поздравлява. Обаче ние подразбираме клозета. Вили се подава навънъ отъ прозореца и наблюдава червената фуражка на началника.

— Ето го, ще се връща пакъ въ стаята си; — съобщава той победоносно. — Тогава стражаритѣ има да чакатъ много.

Напрежението изчезва отъ лицата на всички. Едва сега се осмеляватъ да заговорятъ. Жената съ сланината се смѣе съ сълзи на очи — така благодарна е тя. Само момичето, което нагълта маслото, плаче жално. То постъпи прибързано. Ето че му и прилошава. Но Козоле се появява и му подава половината отъ салама си. Момичето го пѣхва въ чорапа си.

Отъ предпазливостъ слизаме една спирка преди града и тичаме презъ полето, за да стигнемъ до шосето. Имаме намѣрение да минемъ пеша останалия пѣть.

Но срѣщаме камионъ съ гюмове. Шофьорътъ е облѣченъ въ воененъ шинелъ. Той ни поканва да пѣтуваме съ камиона. Клякаме единъ до другъ, а пакетитѣ ни издаватъ приятна миризма на свинско месо.

II

Гросецрасе е потънала въ влажна, сребриста вечерна мъгла. Фенеритѣ сж обкржжени съ голѣми свѣтли кржгове. Хората цапатъ въ лапавицата. Витринитѣ свѣтятъ въ лѣво и въ дѣсно като тайнствени огньовете. Волфъ се появява и после пакъ изчезва. Измокренитѣ дървета стърчатъ до фенеритѣ.

Съ мене е Валентинъ Лаеръ. Той не че се оплаква, обаче не може да забрави своитѣ акробатски изкуства, съ които се е появявалъ на парижкитѣ и будапещенски сцени. — Отъ тия нѣща съмъ се вече напълно отказалъ, Ернстъ, казва той — коститѣ ми пукатъ, а при това имамъ и ревматизъмъ. Правихъ нѣколко пжти опити до изнемогване. Безсмислено е да започна отново.

— Какво ще правишъ тогава, Валентинъ? — питамъ азъ — въ сжщностъ държавата би трѣбвало да ти даде пенсия както и на офицеритѣ въ оставка.

— Ахъ, държавата, държавата, — отговаря Валентинъ съ презрение, — тя дава само на ония, които умѣятъ да си отворятъ хубавичко устата. Сега упражнявамъ съ една танцьорка нѣколко номера. За публиката тѣ сж добри, не сж обаче нищо особено, и единъ свѣсенъ артистъ би трѣбвало да се срамува отъ такива прости нѣща. Но какво да правишъ, трѣбва да се живѣе.

Валентинъ отива на репетиция, и азъ решавамъ да ида съ него. На жгъла на Хамкенщрасе се мѣрва край насъ въ мъглата едно черно бомбе, подъ него яркожълта мушама и адвокатска чанта. — Артуръ — извиквамъ азъ.

Ледерхозе се спира. — Гръмъ и мълния, — казва Валентинъ, — ти се хубавичко нареди. — Той пипа съ веща ржка изработената отъ изкуствена коприна и украсена съ лилави шарки вратовръзка на Артуръ.

— Работитѣ ми вървятъ добре — казва Ледерхозе поласканъ.

— И хубавата капела — се удивлява Валентинъ отново и разглежда бомбето.

Ледерхозе иска да отmine. Той потупва чантата си и казва: — Имамъ бърза работа.

— Нѣмашъ ли вече магазинъ за цигари? — го запитвамъ.

— Разбира се, че го имамъ още — отвръща той — обаче сега продавамъ само на едро. Не знаете ли нѣкъде помѣщение за кантора? Плащамъ всѣкаква цена.

— Не знаемъ никъде помѣщение за кантора, — казва Валентинъ, — не сме дошли още до тамъ. Обаче какъ е жена ти?

— Каква жена? — запитва Ледерхозе резервирано.

— Е, въ окопитѣ все за нея се вайкаше. Намираше я много отслабнала, а пъкъ ти предпочиташъ по-дебеличкитѣ.

Артуръ поклаща глава. — Не си спомнямъ вече. — Той изчезва.

Валентинъ се смѣе. — Какъ могатъ да се измѣнятъ кората, Ернстъ, нали? Въ окопа той бѣ нищо и никакъвъ плачлю, а сега е вече търговецъ и половина. Какви мръсотии ни брътвѣше на фронта. А сега не иска и да знае вече за това.

— Обаче изглежда, че му върви дяволски добре — казвамъ азъ.

* * *

Вървимъ нататкъ. Мъглата се носи. Волфъ си играе съ нея. Лицата се приближаватъ и отминаватъ. Въ бѣлезникавата свѣтлина съзирамъ внезапно червена лачена шапка, а подъ нея лице, което е леко покрито съ влага и чиито очи вследствие на това блестятъ по-силно.

Спирамъ се. Сърдцето ми бие силно. Това бѣ Адела. Изведнѣжъ у мене изплува спомена за минали вечери, когато ние, шестнадесетъ годишни, се скривахме въ полумрака предъ вратитѣ на гимнастическия салонъ и чакахме, докато момичетата излѣзатъ съ бѣлитѣ си плетени блузи, а после тичахме следъ тѣхъ по улицитѣ, настигахме ги, заставахме предъ тѣхъ задъхани подъ нѣкой фенеръ, мълчаливи, гледайки ги втренчено — докато тѣ се отскубнѣха и гоненето пакъ започваше; — споменътъ за следобѣди, когато ги следвахме боязливо и упорито, ако ги видѣхме нѣкъде, и то винаги нѣколко стѣпки следъ тѣхъ, твърде смутени, за да имъ заговоримъ; и само, когато влѣзѣха въ нѣкоя къща, събирахме набърже цѣлия си куражъ, за да имъ извикаме довиждане и да избѣгаме.

Валентинъ се озърта. — Трѣбва да се върна за малко — му казвамъ бързо — трѣбва да говоря съ нѣкого. Ще се върна веднага. — И азъ изтичвамъ назадъ, за да търся червената шапка, червената свѣтлина въ мъглата, да търся младежкитѣ дни преди униформата и преди окопитѣ.

— Адела.

Тя се обръща. — Ернстъ... върна ли се?

Тръгваме единъ до другъ. Мъглата се промъква между двама ни, Волфъ скача около насъ и лае, трамваитѣ звънятъ, и свѣтътъ е пакъ хубавъ и приятенъ.

Чувството се появява отново, треперещо, блуждаещо; годинитѣ се заличаватъ, една джга ни свързва съ миналото, една небесна джга, единъ свѣтълъ мостъ въ мъглата.

Не зная, за какво говоримъ, а и безразлично е; важното е, че вървимъ единъ до други и че тази нѣжна, едва доловима музика отъ преди се появява отново, тѣзи водопади отъ предчувствие и копнежъ, задъ които се зеленѣятъ въ коприненъ блѣсъкъ ливади, задъ които пѣе сребърното шумолене на тополи и се синѣе мекиятъ хоризонтъ на младостта.

Колко време сме вървѣли? Не зная. Връщамъ се самъ, Адела се е сбогувала вече, обаче у мене вѣе като голѣмо пѣстро знаме радостъ, надежда и пълнота, моята малка момчешка стая, лѣто, зелени кули и необятната ширь.

Връщайки се, се сблъсквамъ съ Вили и тръгваме заедно да търсимъ Валентинъ. Настигаме го, когато той току-що се хвърля радостно върху единъ мжжъ и го удря силно по рамото. — Човѣче, Кукхофъ, стари пърчо, отъ кжде идешъ? — И той му протяга ржка; — Каква случайностъ, нали? Ето че се срѣщаме пакъ.

Другиятъ го изглежда за моментъ отъ главата до петитѣ.

— А, Лаеръ, нали?

— Разбира се, човѣче, ти бѣше съ мене на Сома. Спомняшъ ли си, какъ ядохме въ калъта сладкитѣ, които Лили ми бѣ пратила? Георгъ ни ги донесе на бойната линия съ пощата наедно. Това бѣ много рискувано отъ негова страна, нали?

— Да, разбира се — казва Кукхофъ.

Валентинъ е напълно обзетъ отъ споменитѣ. — По-късно Георгъ си изпати хубавичко — продължава той — но тебе те нѣмаше

вече при насъ. Изгуби дѣсната си ржка. Не много приятно за файтонджия като него. Ще трѣбва да се залови за друга работа. А ти кжде бѣ следъ това?

Другиятъ отговаря неопредѣлено и казва:

— Много ми е приятно, че се срещнахме пакъ. Какъ сте, Лаеръ?

— Какво? — отвръща Валентинъ смаянъ.

— Какъ сте? Какво правите?

— Вие? — Валентинъ не може още да се съвземе. За моментъ той се втренчва въ Кукхофъ, който стои предъ него въ елегантно пардесю. После поглежда собственото си облѣкло, изчервява се и отминава. — Маймуна.

Неприятно ми е за Валентинъ. Навѣрно сега за пръвъ пжтъ чувствува разликата между класитѣ. До сега всички бѣхме войници. И ето, че нѣкакъвъ си високомѣренъ хлапакъ разкжсва съ едно единствено „Вие“ цѣлата му наивность. — Остави го, Валентинъ — казвамъ азъ — той и нему подобнитѣ се гордѣятъ съ онова, което сж спечелили бацитѣ имъ. И това е пакъ професия.

И Вили прибавя нѣколко силни изрази по адресъ на оногова.

— Хубави другари — казва Валентинъ най-сетне ядосано — но съ това той не забравя още обидата. Тя го яде вътрешно.

* * *

За щастие срѣщаме Тяденъ. Той изглежда мръсенъ като пачавра. — Я, слушай — казва Вили — войната се свърши, сега би могълъ наистина да се омиешъ добре.

— Днесъ още не — заявява Тяденъ важно — но въ сжбота. Тогава даже ще се окжпя.

Стжписваме се. Тяденъ да се окжпе? Да не би да му е останала нѣкаква повреда въ главата отъ засипването презъ августъ? Вили слага ржка на ухо. — Мисля, че не те разбрахъ добре. Какво ще правишъ въ сжбота?

— Ще се окжпя — казва Тяденъ гордо. — Въ сжбота вечерята се годявамъ.

Вили го разглежда като нѣкакъвъ рѣдъкъ папагалъ. После слага нѣжно ржка на рамото му и го запитва бащински. — Кажи, Тяденъ, да

нѣмашъ понѣкога бодежи въ малкия мозъкъ? Или нѣкакво особено фучене въ ушитѣ?

— Само когато ми куркаты червата, — признава Тяденъ, — тогава имамъ освенъ това и барабаненъ огънь въ стомаха. Отвратително чувство. Но да се върнемъ пакъ на въпроса за годеницата ми: не е хубава, краката ѝ сж криви и е малко разногледа; затова пѣкъ е съ душа и баща ѝ е месаръ.

Месаръ. Досѣщаме се. Тяденъ ни дава на драга воля сведения. — Луда е по мене. Е, какво да правишъ, на днешно време човѣкъ трѣбва бързо да се решава. Времената сж лоши, и трѣбва да се правятъ жертви. Единъ месаръ не умира никога отъ гладъ. И сгоденъ съвсемъ не значи още ожененъ.

Вили слуша съ увеличаващъ се интересъ. — Тяденъ — започва той — ти знаешъ, че сме били винаги приятели.

— Добре, Вили — го прекъсва Тяденъ — ти ще получишъ нѣколко салама. Може и нѣколко праколи. Ела въ понедѣлникъ. Тогава имаме бѣла седмица.

— Какъ така? — запитвамъ очудено — да нѣмате и магазинъ за долни дрехи?

— Не, обаче ще заколимъ тогава бѣлъ конь.

Обещаваме му, че ще се явимъ на време и потегляме нататъкъ.

* * *

Валентинъ завива къмъ хотелъ Алтщетеръ. Тамъ слизатъ артиститѣ. Когато влизаме въ ресторанта, виждаме една група лилипути, които вечерятъ. На масата е поставена супа отъ рѣпи, всѣки има при себе си и по парче хлѣбъ.

— Дано тѣ поне се наситятъ отъ тоя буламачъ — изрѣмжава Вили — тѣ иматъ поне по-малки търбуси.

По стенитѣ висятъ плакати и фотографии. Пѣстри парцали, полускъсани, съ портрети на атлети, на лѣвоукротителки и на клоуни. Тѣ сж стари и пожълтѣли, тѣй като презъ последнитѣ години окопѣтъ бѣше манежътъ за атлетитѣ, ездачитѣ и за акробатитѣ. А тамъ нѣмаха нужда отъ реклами.

Валентинъ ни показва единъ отъ тия портрети. — Това бѣхъ азъ нѣкога. — Единъ мжжъ съ изпъкнали гърди скача отъ халкитѣ на едно цирково кубе. Но и при най-добра воля човѣкъ не би могълъ да познае въ тази фотография Валентинъ.

Танцѳорката, съ която той ще се упражнява, чака вече. Влизаме въ малката зала на ресторанта. Нѣколко театрални декори сж изправени въ жгъла. Тѣ принадлежатъ къмъ една оперета, — една хумореска изъ живота на нашитѣ фронтови войници, съ рефренъ, който цѣли две години има голѣмъ успѣхъ.

Валентинъ поставя грамофона на единъ столъ и търси плочи. Дрезгава мелодия излиза отъ фунията, изтъркана, но още съ остатъкъ отъ нѣкогашна буйность, както изхабениятъ гласъ на нѣкоя съсипана жена, който нѣкога е билъ хубавъ. — Танго, — ми шепне Вили съ изражение на познавачъ, което не издава ни най-малко, че той току-що е прочелъ надписа на плочата.

Валентинъ е облѣченъ въ сини панталони и риза, жената — въ трико. Тѣ упражняватъ единъ апашки танцъ и една фантазия, въ края на която момичето увисва съ крака около врата на Валентинъ, докато последниятъ се върти, колкото може по-бързо.

Двамата се упражняватъ мълчаливо, съ сериозни лица. Само отъ време на време продумватъ полугласно по нѣщо. Бледата свѣтлина на лампата трепти. Тихо съска свѣтилниятъ газъ. Сѣнкитѣ на танцувацитѣ се отражаватъ върху декоритѣ къмъ оперетата. Вили се разхожда насамъ нататъкъ, за да навива грамофона.

Валентинъ спира. Вили ржкоплѣска. Валентинъ недоволенъ го пресича съ ржка. Момичето се преоблича, безъ да ни обръща внимание. Тя развързва бавно танцувалнитѣ си обувки подъ газовата лампа. Гърбътъ ѝ е гъвкаво извитъ подъ много пжти праното трико. Следъ това тя се изправя и вдига ржце, за да нахлузи нѣщо.

Свѣтлина и сѣнка се смѣнятъ върху раменетѣ ѝ. Тя има хубави, дълги крака.

Вили търашува изъ залата. Той намира текста на оперетата. На края сж прикачени обявления. Нѣкакъвъ сладкаръ препорѣчва бомби и гранати отъ шоколадъ, опаковани и приготвени за изпращане въ окопитѣ. Една саксонска фирма предлага ножове за разрѣзване на книги отъ гранатени парчета, клозетна хартия съ изречения на велики

мжже върху войната, — и две серии илюстровани картички: Войнишка раздѣла... и... Стоя ли азъ въ мрачна полунощъ.

Танцѳорката е вече облѣчена. Съ палто и шапка тя ни се вижда съвсемъ чужда. Преди бѣше гѳвкаво животно, сега обаче е пакъ като всички други. Невѣроятно е, че бѣ достатѣчно да нахлузи само нѣколко метра платъ, за да се промѣни така. Странно е, какъ дрехитѣ измѣнятъ човѣка. А колко повече униформитѣ.

III

Вили е всѣка вечерь у Валдманъ. Това е локалъ за излети близо до града, въ който се танцува всѣки следобѣдъ и всѣка вечерь. И азъ отивамъ тамъ, защото Карлъ Брьогеръ ми събщи, че Адела идвала понѣкога. А азъ бихъ желалъ да я срещна отново.

Всички прозорци на Валдмановата градинска зала сж освѣтени. Сѣнкитѣ на танцуващитѣ се плзгатъ по спуснатитѣ пердета. Стоя при тезгяха и търся Вили съ очи. Всички маси сж заети, нѣма нито единъ свободенъ столъ. Сега следъ войната у хората е избухналъ сжщински бѣсъ за развлѣчения.

Изведнѣжъ виждамъ блестящъ бѣлъ коремъ и величественитѣ опашки на единъ жакетъ.

Това е Вили. Заслѣпенъ се вглеждамъ въ него. Жакетътъ е черенъ, жилетката бѣла, косата червена — той представя сжщинско знаме.

Вили приема снизходително възхищението ми. — Да, чудишъ се, нали? — казва той и се върти като паунъ. — Това е то моятъ жакетъ за споменъ отъ Кайзеръ Вилхелмъ. Какво ли не може да стане отъ единъ войнишки шинелъ, а?

Той ме потупва по рамото. — Впрочемъ добре, че си дошълъ, днесъ има танцово състезание, всички ще вземемъ участие, има първостепенни награди! Следъ половинъ часъ, състезанието започва.

Значи има още малко време за упражняване. Дамата на Вили е грамадна като боксьоръ, мощно сложено създание, едра като конь. Той упражнява съ нея уанъ-степъ, при който по-важна е бързината.

Карлъ пѣкъ танцува съ чиновничка отъ продоволственото бюро, която е отрупана съ колиета и съ прѣстени като конь на нѣкоя шейна. И така той свързва по най-удобенъ начинъ сдѣлкитѣ съ удоволствието; Албертъ, обаче не е на нашата маса. Той поздравлява малко смутено отъ единъ жгълъ, кждето седи до едно русо момиче.

— Отъ оня тамъ скоро ще се отървемъ, — казва Вили пророчески.

А що се отнася до мене, то азъ правя своитѣ наблюдения, за да си избира добра танцѳорка. А това не е много лесна работа, понеже нѣкои седнали изглеждатъ грациозни като сърни, а танцуватъ после тежко като бремененъ слонъ. Освенъ това добритѣ танцѳорки сж желани отъ всички. Но все пакъ ми се удава да ангажирамъ за танца една малка шивачка.

Прозвучаватъ трѳби. Излиза напредъ мжжъ съ хризантема въ бутониерката и известява, че една берлинска двойка танцѳори ще изпълни най-модерния танцъ: фокстротъ. Тукъ още не познаваме тоя танцъ; чували сме само за него.

Съ голѳмо любопитство се струпваме на едно мѣсто. Оркестърътъ засвирва нѣкаква отсѳчена мелодия. Двамата танцуващи подскачатъ единъ около другъ като кози. Понѣкога се отдалечаватъ, после вплитатъ рѳцетѣ си и се въртятъ въ кръгъ. Вили се изпѳчва и се опулва. Този танцъ му допада.

Внасятъ масата съ наградитѣ. Втурваме се къмъ нея. Има по три награди за уанъ-степъ, за бостонъ и за фокстротъ. Фокстротътъ е изключенъ за насъ, не го знаемъ, обаче въ другитѣ два танца ще се впуснемъ както Блюхеръ при Ватерло.

И тритѣ пѳрви награди се състоятъ отъ по десетъ яйца отъ чайка или шише конякъ. Вили запитва недовѳрчиво, дали яйцата на чайката могатъ да се ядатъ. И се успокоява. Втората награда е шестъ яйца отъ чайка или чисто вълнена нощна шапка, третата е четири яйца или две кутии цигари марка Героичната слава на Германия.

— Цигаритѣ не ще вземемъ по никакъвъ начинъ, — казва Карлъ, който е въ течение на работата.

Състезанието започва. За бостонъ сме опредѣлили Карлъ и Албертъ; за уанъ-степъ Вили и мене. На Вили не възлагаме голѳми надежди. Той може да победи, само ако журито разбира отъ хуморъ.

Въ бостонъ Карлъ и Албертъ попадатъ съ други три двойки между кандидатитѣ за награда. Карлъ е на пѳрво мѣсто; високата яка на галата му униформа, новитѣ му лачени обуца, колиетата и прѳстенитѣ на дамата му представятъ една картина на омайваща елегантностъ, на която никой не може да устои. По държане и по стилъ той е недостижимъ, обаче по хармония Албертъ не пада по-долу.

Журито държи бележки, като че ли решаватъ Богъ знае какви важни работи. Карлъ излиза победителъ и взема десетъ яйца, защото

марката на коняка му е много добре позната; самъ той я е продалъ за състезанието. Той ни подава великодушно придобивката си; у дома си има по-добри нѣща за ядене. Албертъ получава втората награда и занася шестътъ яйца на русото момиче, неловко поглеждайки къмъ насъ. Вили свирва съ уста.

Впускамъ се въ уанъ-степа съ малката шивачка и попадамъ въ кандидатитѣ за награда. За мое голѣмо очудване Вили остана на мѣстото си и не пожела да вземе участие въ уанъ-степа. Азъ изпъквамъ между останалитѣ танцьори съ една особена вариация на прегъване колѣното и на връщане назадъ, които нѣща не бѣхъ показалъ до сега. Малката танцува леко като перо, и ние грабваме втората награда и си я поделяме.

Гордо се връщамъ на масата ни, съ сребърния почетенъ медаль на държавния съюзъ за танцовъ спортъ на гърди.

— Вили, глупако, — казвамъ азъ, — защо не се опита поне, може би щѣше да получишъ бронзовия медаль!

— Да, наистина, — се съгласява съ мене Карлъ, — защо не направи това?

Вили става, протяга се, оправя си жакета, поглежда ни величествено и отговаря само съ една дума: — Затова!

Мжжътъ съ хризантемата тъкмо що кани за състезание въ фокстротъ. Малко двойки желаятъ да взематъ участие.

Вили се упжтва къмъ паркета.

— Той нѣма понятие отъ фокстротъ, — прѣхти Карлъ.

Напрегнати сме увиснали надъ столоветѣ си, за да видимъ, какво ще стане. Укротителката на лъвовете се приближава до Вили. Той ѝ подава важно ржка. Оркестърътъ загърмява.

Въ този моментъ Вили се преобрѣща на побѣснѣла камила. Той скача въ въздуха, куца, върти се, мята крака и подхвърля дамата си насамъ нататъкъ, после прекосява залата съ дребенъ галопъ съ цирковата яздачка отъ страна, така че тя може да се катери по протегнатата му дѣсна ржка, а той отъ другата страна е напълно свободенъ, безъ да го е страхъ, че ще ѝ стѣпче краката. Веднага следъ това започва да имитира въртележката, така че политѣ на жакета му щрѣкватъ, а въ следния моментъ полетява съ грациозни подскачания по паркета като нѣкой козелъ, комуто сж сложили пиперъ подъ

опашката; гърми, върти се и лудува и завършва най-сетне съ много бързо въртене, при което размахва дамата си високо въ въздуха.

Никой въ залата не се съмнява, че вижда предъ себе си непознатъ до сега майсторъ на свръхфокстрота. Вили схвана своя шансъ и го използва добре. Той побеждава съ такова превъзходство, че за известно време всичко затихва, и после едва иде втората награда. Победоносно ни подава той шишето конякъ. Впрочемъ той е така изпотенъ, че жакетътъ му е пусналь боя; ризата и жилетката сж почернѣли, а пъкъ жакетътъ напротивъ изглежда избѣлѣль.

Състезанието е привършено, обаче танцътъ продължава. Седимъ на масата и приемъ отъ печалбата на Вили. Само Албертъ липсва; не можемъ да го отдръпнемъ отъ русото момиче.

Вили ме бутва: — Ей, ето Адела.

— Кжде? — питамъ бързо.

Той показва съ показалеца си къмъ навалицата върху паркета. Наистина тя танцува тамъ валсъ съ нѣкакъвъ си високъ мургавъ хлапакъ.

— Отдавна ли е тукъ? — се осведомявамъ азъ, защото бихъ желалъ да е видѣла нашитѣ триумфи.

— Дойде преди петъ минути, — отговаря Вили.

— Съ оня дангалакъ ли?

— Да, съ оня дангалакъ.

Адела танцува съ глава малко наведена назадъ. Тя е сложила ржка на рамото на мургавия хлапакъ. Като гледамъ лицето ѝ отъ страна, дъхътъ ми замира, — при мъглявата лампена свѣтлина на залата, то толкова прилича на спомена ми за вечеритѣ преди войната. Обаче гледано отпредъ, то е по-пълно, а когато тя се смѣе, ми се струва съвсемъ чуждо.

Сръбвамъ си добре отъ шишето на Вили. Тъкмо що минава край мене танцувайки малката шивачка. Тя е по-слаба и по-грациозна отъ Адела. По-преди въ мъглата не забелязахъ това така добре — обаче Адела е станала истинска жена съ пълни гърди и съ дебели крака. Не мога да си спомня, дали бѣ и преди такава; тогава не съмъ обръщаль навърно внимание на тия работи.

— Станала е цѣло женище, — казва Вили, като че ли е отгатналъ мислитѣ ми.

— Ей, свивай си устата, — отвръщамъ ядосано.

Валсътъ се свършва. Адела се обляга на вратата.

Упжтвамъ се нататъкъ. Тя ме поздравлява. При това продължава да бърбори и да се смѣе съ дългия хлапакъ. Спирамъ се и я поглеждамъ. Сърдцето ми бие като предъ нѣкое важно решение.

— Защо ме гледашъ така? — пита тя.

— Ахъ, нищо, — казвамъ, — не искашъ ли да потанцуваме?

— Не този танцъ, а следния, — отговаря тя и се упжтва съ кавалера си къмъ паркета.

Азъ я чакамъ и после танцуваме заедно бостонъ. Давамъ си голѣмъ трудъ да танцувамъ добре, и тя се усмихва, оценявайки изкуството ми.

— На фронта си се научилъ да танцувашъ?

— Не точно тамъ, — казвамъ, — обаче преди малко получихме награда.

Тя вдига очи. — Жалко, би трѣбвало да я получимъ наедно. Каква бѣше наградата?

— Шестъ яйца отъ чайка и единъ медалъ, — отговарямъ, и приятна топлина се изкачва въ челото ми. Цигулкитѣ свирятъ така тихо, че се чуватъ стѣпкитѣ на танцуващитѣ.

— Сега танцуваме заедно, — казвамъ азъ, — спомняшъ ли си, какъ тичахъ следъ тебе вечерно време, връщайки се отъ гимнастическото дружество?

Тя кимва съ глава. — Да, тогава бѣхме още съ детински умъ. Погледни тамъ отсреща момичето съ червената рокля. Тѣзи широки блузи сж за сега най-модерно нѣщо. Шикъ, нали?

Цигулкитѣ предаватъ мелодията на челото. Треперящи като сдържанъ плачъ звънятъ тѣ надъ златно кафянитѣ тонове.

— Когато ти заговорихъ за пръвъ пжтъ, избѣгахме и двамата, — казвамъ, — бѣше презъ юни при градския насипъ, спомнямъ си, като че ли е било днесъ.

Адела кима нѣкому. После обръща глава пакъ къмъ мене. — Да, да, такива глупости. Можешъ ли да танцувашъ и танго? Оня черниятъ отсреща танцува чудесно танго.

Азъ не отговарямъ. Оркестърътъ млъква. — Не искашъ ли да дойдешъ за малко на нашата маса? — я запитвамъ.

Тя поглежда нататъкъ. — Кой е стройниятъ момъкъ съ лаченитѣ обуца?

— Карлъ Брьогеръ, — отговарямъ. Тя сяда при насъ. Вили ѝ предлага една чаша и казва нѣкаква шега. Тя се смѣе и поглежда къмъ Карлъ. Отъ време на време поглежда и дамата на Карлъ; — тя е момичето съ модерната рокля. Очудено наблюдавамъ Адела, така много се е промѣнила. И тукъ ли ме измами споменътъ? Така ли е избуялъ той, докато заглуши действителността.

Тукъ на масата седи чуждо, малко шумно момиче, което говори прекалено много. Не се ли крие подъ тая външность нѣкой другъ, когото познавамъ по-добре? Може ли човѣкъ да се измѣни дотолкова, само защото сме остарѣли. Може би причината да сж годинитѣ, си мисля азъ, отъ тогава сж изминали повече отъ три години, тя бѣ шестнадесетгодишна и бѣ още дете, а сега е вече деветнадесетгодишна и е възрастенъ човѣкъ. И внезапно ме обхваща непонятната тжга на времето, което тече и се промѣня, и когато човѣкъ се върне, не намира нищо вече. Ахъ, раздѣлата е тежка, обаче връщането е понѣкога още по-тежко.

— Що за комично лице правишъ, Ернстъ? — ме запитва Вили, — да не ти куркатъ червата?

— Той е скученъ, — казва Адела смѣейки се, — и по-рано си бѣ все такъвъ. Бжди и ти малко по-свободенъ. Момичетата по обичатъ това отколкото такъвъ скученъ човѣкъ като тебе!

Свърши се, мисля си азъ, и това се свърши, не защото тя флиртува съ оня черния и съ Карлъ Брьогеръ, не защото ме намира скученъ, не защото е станала друга — не, но азъ виждамъ сега, че всичко това е безцелно. Обикаляхъ, обикаляхъ, чукахъ по всички врати на моята младостъ и искахъ пакъ да влѣза, мислѣхъ, че тя би трѣбвало да ме приеме отново, защото съмъ все пакъ още младъ и защото така много бихъ желалъ да забравя — обаче тя се изплъзваше като нѣкаква Фата Моргана, тя се счупваше безшумно, разпадаше се като праханъ, щомъ като я докоснѣхъ; не можехъ да разбере всичко това — но поне тукъ трѣбва да е останало нѣщо, азъ се опитвахъ отново и отново и станахъ чудноватъ и тжженъ отъ това. Но сега чакъ разбирамъ, че и въ тази областъ на споменитѣ е бушувала тиха мълчалива война, и че би

било безсмислено отъ мене да търся още. Времето стои помежду, като широка пропастъ, не мога да се върна, не ми остава, нищо друго, трѣбва да вървя напредъ, да вървя на нѣкъде, защото нѣмамъ още никаква цель.

Сграбчилъ съмъ чашата и вдигамъ очи. Ето че тамъ седи Адела и пита Карлъ все още, къде може да се купятъ контрабанда копринени чорапи: — танцуватъ както преди, музиката свири все сѣщия валсъ отъ оперетата „Драймедерсхаусъ“ — а азъ самиятъ седя все още на стола, и дишамъ, и живѣя като преди. Не е ли падналъ гръмъ, не ме ли е отнесълъ? Не е ли внезапно потънала цѣла мѣстность около мене, не съмъ ли останалъ само азъ и не съмъ ли ей сега действително изгубилъ всичко?

Адела става и се сбогува съ Карлъ. — Значи въ този магазинъ, — казва тя весела, — върно е, тѣ търгуватъ контрабанда съ всѣкакви работи. Утре ще отида. Довиждане, Ернстъ!

— Ще те придружа малко, — казвамъ. Навънъ тя ми подава ржка. — По-нататкъ не бива да идвашъ съ мене, чакатъ ме.

Намирамъ се глупавъ и сантименталенъ, обаче нѣма какво да се прави: свалямъ си фуражката и я поздравлявамъ дълбоко, като че ли вземамъ сбогомъ за винаги, — не отъ нея — отъ всичко по-раншно. За мигъ тя ме поглежда изпитателно. — Понѣкога си наистина смѣшенъ. — Пѣйки тя изтичва по пята.

Облацитѣ сж се разнесли, и ноцъта се простира ясна надъ града. Азъ дълго гледамъ нататкъ. После се връщамъ назадъ.

IV

Въ голѣмата зала на локала Конерсманъ става първата полкова срѣща следъ завръщането ни отъ войната. На нея сж поканени всички другари. Ще бжде голѣмо праздненство.

Карлъ, Албертъ и азъ сме дошли единъ часъ по-рано. Чакаме съ нетърпение да видимъ отново познатитѣ лица.

За сега седимъ въ столовата до голѣмата зала и чакаме Вили и останалитѣ. Тъкмо що се канимъ да хвърляме жребий, кой да поржча ракия за всички, вратата се отваря, и Фердинандъ Козоле влиза. Изпускаме зароветѣ, толкова сме очудени отъ вида му. Той е въ цивилни дрехи.

Досега и той носѣше като всички ни все още старата униформа, днесъ, обаче, въ честь на праздненството, се явява за пръвъ пжтъ въ цивилни дрехи — синьо палто съ кадифяна яка, зелена шапка, корава яка и съ вратовръзка. Въ тия дрехи той изглежда съвсемъ другъ човѣкъ.

Още не сме успѣли да се съвземемъ отъ очудването си, ето че се появява и Тяденъ. И той е за пръвъ пжтъ въ цивилни дрехи, — съ сако на черти, съ жълти обуца и бастунъ съ посребрена дръжка. Разхожда се съ вирната глава изъ залата. Когато вижда Козоле, очудва се. Двамата не сж се виждали никога другояче освенъ въ униформа. За моментъ тѣ се разглеждатъ. После се размиватъ. Всѣки намира другия ужасно комиченъ въ цивилни дрехи.

— Ей, Фердинандъ, винаги си мислѣхъ, че си финъ човѣкъ, — се ухилва Тяденъ.

— Какъ така? — пита Фердинандъ и престава да се смѣе.

— На, ето, — Тяденъ показва палтото на Козоле, — отъ далечъ се вижда, че си го купилъ на вехто.

— Говедо, — изрѣмжава Фердинандъ разгнѣвенъ и се извърща; — обаче азъ виждамъ, какъ се изчервява. Не вѣрвамъ на очитѣ си, той е действително смутенъ, и, когато мисли, че не го наблюдава никой, поглежда крадешкомъ подиграното палто. Ако носѣше униформа, никога нѣмаше да се грижи за това, но сега той чисти наистина съ

изтрития ржжавъ нѣколко петна и гледа продължително къмъ Карлъ Брьогеръ, който е въ първокласенъ новъ костюмъ. Той не знае, че го наблюдавамъ. Следъ малко ме запитва: — Какъвъ е бащата на Карлъ?

— Сждия, — отговарямъ.

— А, сждия, — повтаря той замисленъ.

— А Лудвиговиятъ?

— Секретаръ по данъцитѣ.

Той мълчи известно време. После казва: — Е, тогава тѣ скоро нѣма да желаятъ вече да иматъ нищо общо съ насъ.

— Ти си подлудѣлъ, Фердинандъ, — отговарямъ. Той повдига недовѣрчиво рамене. Чудя се все повече и повече. Той не само че изглежда измѣненъ, но и действително се е промѣнилъ. Досега никакъ не го бѣ грижа за подобни нѣща. Сега, обаче, съблича даже палтото си и го окача въ най-тъмния жгълъ на локала.

— Много е горещо тукъ, — казва той ядосано, когато вижда, че го наблюдавамъ. Кимвамъ съ глава. Следъ малко той запитва сърдито:

— А твоятъ баща?

— Подвързачъ — отговарямъ.

— Наистина ли? — Той се оживява. — А Албертовиятъ?

— Умрѣлъ е. Бѣше шлосеръ.

— Шлосеръ, — повтаря той, зарадванъ, като че ли това е нѣщо важно. — Шлосеръ, чудесно! Азъ съмъ стругаръ. Тогава щѣхме да бждемъ даже колеги.

— Щѣхте да бждете — казвамъ азъ и виждамъ, какъ, кръвта на военния Козоле нахлува отново у цивилния Козоле. Той се съвзема.

— Па би било и жалко — ме увѣрява той убедително и когато Тяденъ минава край него, ритва го хубавичко, безъ да става. Той е отново стариятъ Козоле.

Вратата на голѣмата зала започва да трака. Пристигатъ първитѣ другари. Влизаме и ние. Праздната зала съ книжнитѣ гирлянди и съ незаетитѣ маси прави неприятно впечатление. Тукъ-таме сж се събрали нѣколко групи. Откривамъ Юлиусъ Ведекампъ съ избѣлѣлата му военна куртка и блъсвамъ бърже нѣколко стола, за да мога да ида при него.

— Какъ си, Юлиусъ? — питамъ — помнишъ ли, че ми дължишъ кръсть отъ махагоново дърво? Ти искаше тогава да ми го сковешъ отъ капака на едно пиано! Пригответи го, стари шведе.

— Азъ самиятъ имахъ нужда отъ него, Ернстъ — отговаря той мрачно — жена ми умрѣ.

— По дяволитѣ, Юлиусъ — казвамъ — отъ какво страдаше тя?

Той вдига рамене. — Съсипала се бѣ навѣрно отъ вѣчното чакане предъ магазинитѣ зиме. После доби дете и не можа да издържи вече.

— А детето? — запитвамъ.

— И то умрѣ. — Той свива кривитѣ си рамене, като че ли мръзне. — Да, Ернстъ, Шефлеръ е сжщо мъртавъ, знаешъ нали?

Поклащамъ глава. — Какъ се случи това? — Ведекампъ запалва лулата си. — На 17 той бѣ раненъ въ главата, нали? Раната бѣ заздравѣла тогава безупречно. Преди шесть седмици почувствува внезапно такива страшни болки, че му се искаше да си прѣсне черепа о стената. Четирима души трѣбваше да го занесемъ въ болницата. Възпаление или нѣщо подобно. На следния день той бѣ вече мъртавъ. — Ведекампъ взема втора кибритена клечка. — Да, а на жена му не искатъ да дадатъ даже пенсия.

— Ами Герхардъ Полъ? — разпитвамъ по-нататъкъ.

— Той не може да дойде. Фасбендеръ и Фричъ сжщо. Безработни сж. Даже за ядене нѣматъ пари. Биха дошли съ удоволствие, старитѣ другари.

Залата между това се бѣ изпълнила наполовина. Срѣщаме още много наши ротни другари, но странно: не може да се създаде истинско настроение. А пъкъ така се радвахме отъ седмици насамъ за тази срѣща, и се надѣвахме, че на нея ще се освободимъ отъ тежестъта, несигурността и недоразуменията, които ни гнетятъ. Може би, причината да сж цивилнитѣ дрехи, които сж разпрѣснати навсѣкжде между военнитѣ и сж се вмъкнали като клинове разнитѣ професии, семейство, социално положение — но това не е вече истинското старо другарство отъ фронта.

Всичко е смѣнено. Ето Босе, ротниятъ глупакъ, на когото се подигравахме, защото винаги се правѣше на глупавъ. На фронта той бѣ изцапанъ и изпокжсанъ, и много пжти го бѣхме поставяли подъ

помпата. Сега той седи между насъ, облѣченъ въ съвсемъ новъ костюмъ отъ камгаръ, съ бисеръ въ вратовръзката и съ гетри на краката, състоятеленъ човѣкъ, чиято дума има тежестъ. А до него Адолфъ Бетке, който на фронта стоеше така високо надъ него, че Босе се радваше, ако му въобще заговорѣше, сега бѣше само единъ беденъ, малъкъ обуцаръ съ малко имотъ. Лудвигъ Брайеръ носи вмѣсто подпорушишката си униформа своитѣ окъсѣли ученически дрехи съ криво вързана около врата момчешка плетена вратовръзка. Вестовоятъ му, обаче, го тупа важно по рамото и е пакъ инсталаторъ на водни клозети съ чудесно разположение на главната търговска улица. Валентинъ носи подъ изпокъсаната, разкопчана униформа вехта синьо-бѣла фланела и изглежда като нѣкакъвъ нехранимайко. А какъвъ войникъ бѣ той! И Ледерхозе, това превито куче, седи важно съ яркожълтата си мушама и пуши английски цигари. Всичко е размѣнено.

Това все пакъ не би ни много смущавало. Но ето че и тонътъ е станалъ другъ, а това иде сѣщо отъ дрехитѣ. Хора, които не можеха да продуматъ дума, говорятъ сега на едро. Тия съ хубавитѣ дрехи иматъ нѣщо покровителствено въ себе си, а лошо облѣченитѣ мълчатъ. Единъ гимназиаленъ учителъ, който бѣ подофицеръ и то много лошъ, се осведомява отвисоко за изпита на Карлъ и Лудвигъ. Слава Богу, че Карлъ се изказва много отрицателно за всѣкакво образование, изпити и разни подобни нѣща и хвали сдѣлките и търговията.

Прилошава ми отъ глупавитѣ разговори. По-добре бѣше да не бѣхме се никога вече срѣщали, тогава поне биха ни останали хубавитѣ спомени. Напразно се опитвамъ да си представя, че всички тия хора носятъ пакъ мръсни униформи и че тоя локалъ е нѣкоя лавка въ почивната квартира. Не ми се удава вече. Нѣщата тукъ сж по-силни. Чуждото е по-силно. Чувството на общностъ не господствува вече. То се е разпаднало въ единични интереси. Наистина, понѣкога прозира още нѣщо отъ предишното време, когато всички носѣхме сжщитѣ дрехи, обаче, то е вече неясно. Това сж все нашитѣ другари и все пакъ не сж вече тѣ — това именно настройва така тжжно. Войната разруши всичко друго, но бѣше ни останала вѣрата въ другарството. А сега

виждаме, че каквото смъртта не успѣ да извърши, се удава на живота: той ни раздѣля.

Не ни се иска да повѣрваме това. Събираме се на една маса Лудвигъ, Албертъ, Карлъ, Адолфъ, Вили, Валентинъ. Царува понижено настроение.

— Поне ние да държимъ единъ за други — казва Албертъ и поглежда къмъ голѣмата зала. Съгласяваме се и си подаваме ржце, докато оттаткъ започва вече групирането на хубавитѣ дрехи. Ние не ще вземемъ участие въ това ново подреждане. Ние искаме да имаме за изходна точка това, което другитѣ оставатъ вече настрана. — Дай си и ти ржката, Адолфъ — казвамъ на Бетке. Той се усмихва за пръвъ пжтъ отъ дълго време насамъ и поставя лапата си върху ржцетѣ ни.

Оставаме още за малко наедно. Адолфъ Бетке си отиде. Той изглеждаше зле. Каня се да го посетя тия дни.

Явява се единъ келнеръ и шепне нѣщо на Тяденъ. Той прави отрицателно движение съ ржка. — Жени нѣматъ работа тукъ. — Изненадани, вдигаме глави. Тяденъ се усмихва поласканъ. Келнертъ се връща. Задъ него върви съ бързи крачки едно едро момиче. Тяденъ е смаянъ. Ние се хилимъ. Обаче Тяденъ се съвзема. Съ жестъ той казва: — Годеницата ми.

Съ това за него работата е свършена. Вили поема понататъшното представяне. Той започва съ Лудвигъ и свършва съ себе си. После поканва момичето да седне. То сѣда. Вили сѣда до нея и поставя ржка на облѣгалото на стола ѝ. — Нали баща ви притежава известната конска касапница на Ноенграбенъ? — започва той разговора.

Момичето кимва съ глава. Вили се приближава. Тяденъ не се смущава ни най-малко отъ това. Спокойно си пие бирата. При остроумния и убедителенъ разговоръ на Вили момичето се скоро развеселява.

— Желаехъ така много да се запозная съ господата — разказва тя — Моятъ годеникъ ми е говорилъ така често за васъ, но когато му казвахъ да ви доведе веднъжъ, не искаше да стори това.

— Какво? — Вили унищожавя Тяденъ съ погледъ — да ни доведе ли? Ще дойдемъ съ голѣмо удоволствие, наистина, съ извънредно голѣмо удоволствие. А вагабонтинътъ не ни е казалъ ни дума.

Тяденъ става малко неспокоенъ. Сега пъкъ Козоле се навежда къмъ нея. — Така, значи той често ви е говорилъ за насъ? Какво ви е разказвалъ?

— Трѣбва да си вървимъ, Марийче — подхвърля Тяденъ и става. Козоле го бутва на стола му. — Стой си на мѣстото, съкровище мое. Какво ви е разправялъ, госпожице?

Марийка е напълно довѣрчива. Тя кокетно поглежда Вили. — Вие ли сте, Господинъ Хомайеръ? — Вили се покланя предъ касапницата. — Тогава той ви е спасилъ, нали, бѣбри тя, а Тяденъ въ това време се мѣсти на стола си, като че ли седи връзъ нѣкой мравунякъ. — Не си ли спомняте вече?

Вили се улавя за главата. — По-късно азъ бѣхъ засипанъ, а това се отразява много зле върху паметъта. И затова много нѣща съмъ забравилъ.

— Спасилъ ли? — пита Козоле запѣхтяно.

— Марийке, тръгвамъ си, ще дойдешъ ли или не? — заявява Тяденъ. Козоле го държи здраво.

— Той е толкова скроменъ — се смѣе Марийка и сияе, при това е убилъ тримата негри, които искали да заколятъ Господинъ Хомайеръ съ сѣкиритѣ си. Единия той убилъ съ юмрукъ.

— Съ юмрукъ — повтаря Козоле глухо.

— Другитѣ двама съ собственитѣ имъ сѣкири. И после самъ ви отнесълъ отъ бойното поле. Марийка поглежда 1.90 м. дългата фигура на Вили и кима удобрително на годеника си. — Спокойно може да се каже какво си извършилъ, мили мой.

— Наистина, — приглася Козоле — може да се каже.

Вили се вглежда за мигъ замислено въ очитѣ на Тяденовата годеница. — Да, той е великолепенъ човѣкъ — казва. После се обръща къмъ Тяденъ. — Я, ела за малко навънъ.

Тяденъ става нерешително. Обаче Вили нѣма лоши намѣрения. Следъ нѣколко минути двамата се появяватъ подъ ржка. Вили се навежда къмъ Марийка. — Значи, решено, утре вечеръ ще ви посетя. Пъкъ и трѣбва да поблагодаря за избавлението ми отъ негритѣ. Но и азъ спасихъ веднѣжъ годеника ви.

— Така ли? — казва Марийка зачудена.

— Може би той ще ви разкаже това по-късно — се ухилва Вили. Облегченъ Тяденъ отпътува съ годеницата си.

— Ще колятъ утре добитѣкъ — ни казва Вили. Но никой не го слуша. Трѣбваше да се сдържаме много време и сега цвилимъ като гладни коне. Козоле едва що не повръща, така се тресе отъ смѣхъ. Едва следъ нѣколко минути Вили успѣва да ни събщи, какви изгодни условия е сключилъ съ Тяденъ за доставка на саламъ отъ конско месо. — Тоя момчага е въ ржцетѣ ми — казва той.

V

Следъ обѣдъ останахъ въ кѣщи и се опитахъ да работя нѣщо. Но нищо не излѣзе отъ това, и отъ часъ насамъ се скитамъ безцелно изъ улицитѣ и случайно минавамъ край Холандския ресторантъ. Този е вече третиятъ луксозенъ ресторантъ, който бива отворенъ въ течение на три седмици. Тия ресторанти никнатъ съ пѣстритѣ си фирми като гѣби между фасадитѣ на кѣщитѣ. Холандскиятъ е най-голѣмъ и най-луксозенъ.

Предъ освѣтената стѣклена врата стои портиеръ, който изглежда полу хусарски полковникъ, полу владика. Мощенъ мжжага съ обкована въ злато прѣчка въ рѣка. Поглеждамъ го втренчено, — и ето, че го напуца всѣко достоинство, той ме мушва съ прѣчката си въ корема и се ухилва: — Салю, Ернстъ, старо плашило! Команъ са ва, както казватъ французитѣ.

Това е подофицерътъ Антонъ Демуть, нашъ предишенъ кашаваръ. Отдавамъ му почестъ, понеже презъ време на войниклъка ни втълпяваха, че отдаването на честъ се отнася до униформата, а не до тоя, който я носи. Тази чудновата униформа, обаче, е великолепна и заслужава поне едно отдаване на честъ.

— Здравсти, Антонъ, — се смѣя азъ, — я ми кажи, за да говоримъ за нѣщо свѣстно: имашъ ли нѣщо за ядене?

— Разгеле, — отговаря той утвърдително. Знаешъ ли, че и Францъ Елстерманъ е тукъ въ този симпатиченъ локаль? — Като готвачъ!

— Кога да намина? — го питамъ, защото самиятъ този фактъ е достатъченъ, за да схвана положението. Елстерманъ и Демуть бѣха най-голѣмитѣ реквизитори въ цѣла Франция.

— Довечера следъ единъ часа, — смигва Антонъ — получихме отъ единъ инспекторъ въ продоволственото бюро цѣла дузина гѣски контрабанда. Можешъ да бѣдешъ сигуренъ, че Францъ Елстерманъ ще ампутира нѣколко преди това. Кой може да твърди, че и у гѣскитѣ не сѣществуватъ войни, въ които тѣ могатъ да си изгубятъ краката?

— Никой, — казвамъ азъ и запитвамъ: — Посещава ли се добре локалтътъ?

— Всѣка вечеръ е препълненъ. Искашъ ли да надникнешъ?

Той отдръпва пердето на вратата малко на страна. Надзървамъ презъ една цепнатина въ залата. Мека топла свѣтлина се разстила върху маситѣ, синкавъ цигаренъ димъ се точи на ивици, килими се пѣстрѣятъ, лъщи порцеланъ и блѣсти сребро. На маситѣ седятъ жени, заобиколени съ келнери, а при тѣхъ се намиратъ мжже, които не се чувствуватъ никакъ неловко. Тѣ даватъ своитѣ нареждания съ чудна естественостъ.

— Е, момко съ нѣкоя отъ тия тамъ въ леглото, а? — казва Антонъ и ме мушва въ ребрата.

Не му отговарямъ, защото този цвѣтенъ замъгленъ откъслекъ животъ ме особено възбужда. Въ него има нѣщо недействително, все сжщо, каточели сънувамъ само, че стоя въ тъмна улица всрѣдъ мокра снѣжна лапавица и че виждамъ тази картина презъ цепнатината на вратата. Като омагьосанъ съмъ отъ нея, безъ да забравямъ, че тамъ вѣроятно само нѣколко спекуланти пилѣятъ паритѣ си; — но ние лежахме много време въ мръсни, земни дупки, за да не се поражда у насъ понѣкога силна и съвсемъ безумна жажда за луксъ и еlegantностъ, — защото луксъ значи да бждешъ запазенъ и да бждешъ гледанъ добре, — а тъкмо това ние не познаваме.

— Е, момко, какъ ти се вижда? — ме запитва Антонъ още веднѣжъ, — съвсемъ пухкави женици, нали?

Намирамъ се много глупавъ, но въ момента не мога да отговоря, както трѣбва. Цѣлиятъ този тонъ, съ който и азъ говоря отъ години насамъ, ми се вижда изведнѣжъ грубъ и противенъ. За щастие Антонъ веднага заема достойна стойка, понеже предъ ресторанта спира автомобилъ. Стройно създание слиза отъ него и влиза презъ вратата, малко приведено напредъ, придържайки съ ржка коженото палто върху гърдитѣ си, съ лъскави коси подъ прилегналия добре златенъ шлемъ, съ приближени колѣна, съ малки крака и съ слабо личице. Тя минава край мене съ леко отпуснати стави, потънала въ слабъ, зашемедяващъ парфюмъ — и внезапно ме обхваща бѣсно желание да мина съ тази млада жена презъ въртящата се врата и да се намѣря съ нея при маситѣ, да се потопя цѣлъ въ приятната защитена атмосфера на боитѣ и на свѣтлината, водейки безгрижно единъ животъ, заграденъ отъ

келнери, слуги и отъ изолиращата свѣтлина на паритѣ, животъ безъ нужда и безъ калъ, които нѣща сж отъ години вече ежедневниятъ ни хлѣбъ.

Навѣрно съмъ ималъ много момчешки видъ, защото Антонъ Демуть се изсвива и ме мушва въ хълбока. — Макарь и да ходятъ облѣчени въ кадифе и коприна, — въ леглото всички сж еднакви.

— Разбира се, — казвамъ азъ и прибавямъ една мръсна шега, за да не забележи той, какво става съ мене. — Значи, довиждане до единъ часа, Антонъ!

— Хайде, ще я бжде тая работа! — отговаря той важно, — и бонсоаръ, както казватъ французитѣ.

* * *

Потеглихъ нататкъ съ ржце дълбоко мушнати въ джобоветѣ. Снѣгътъ шляпа подъ обувкитѣ ми. Недоволенъ го бутвамъ настрана. — Па и какво ли бихъ могълъ да сторя, ако седѣхъ действительно съ такава една жена на масата? Азъ бихъ могълъ само втренчено да я гледамъ и нищо повече. Не бихъ могълъ дори да ямъ, безъ да се стѣснявамъ. Колко тежко ще да е, мисля си, да бждешъ цѣль день наедно съ такава едно сжщество. Трѣбва винаги да внимавашъ, и пакъ да внимавашъ. А пъкъ ноще — не бихъ знаялъ изобщо какво да правя. Наистина, че съмъ ималъ вече работа съ жени, но всичко това научихъ отъ Юпъ и Валентинъ, а при такива дами това не ще бжде на мѣстото си.

* * *

Презъ юни 1917 година бѣхъ за пръвъ пжтъ при жена. Ротата ни бѣ тогава на квартира въ бараки, бѣ по обѣдъ и ние се боричкахме въ тревата съ две малки кучета, които бѣха дотърчали при насъ. Съ щръкнали уши и лъскава козина тѣ лудуваха изъ високата лѣтна трева, небето бѣ синьо и войната бѣ далечъ отъ насъ.

Тогава дотича при насъ Юпъ, идейки отъ канцеларията. Кучетата изтичаха на среща му и се нахвърлиха върху му. Той ги отблъсна отъ себе си и извика: — Дошла е заповѣдъ, довечера настѣпваме!

Всички знаехме, какво значи това. Отъ дни вече гърмѣше барабаниятъ огънь на голѣмата офанзива на западния хоризонтъ, отъ дни насамъ виждахме да се връщатъ изморени полкове, и, когато запитвахме нѣкого, той отговаряше съ неопредѣлено движение на ръка и гледаше, втренчено предъ себе си; цѣли дни вече се търкаляха край насъ колитѣ съ раненитѣ и ние копаехме всѣки день цѣли редици гробове.

Скочихме на крака. Бетке и Веслингъ отидоха при раницитѣ си, за да си извадятъ хартия за писма, Вили и Тяденъ отидоха при походния казанъ, а Францъ Вагнеръ и Юпъ ме уговаряха да ида съ тѣхъ въ публичния домъ.

— Човѣче, Ернстъ, — казваше Вагнеръ — веднѣжъ за винаги и ти трѣбва да разберешъ, що е жена! Кой знае, дали утре всички не ще сме мъртви; разправятъ, че ония тамъ имали цѣли купища нова артилерия. Би било глупаво и смѣшно, ако си отидешъ отъ този свѣтъ като девственица.

Фронтовиятъ публиченъ домъ се намираше въ едно малко градче, на разстояние около часъ отъ баракитѣ ни. Получихме позволително и трѣбваше да чакаме доста дълго време; защото и другитѣ полкове щѣха да настѣпватъ, и затова мнозина искаха да взематъ набързо отъ живота толкова, колкото можеха. Въ една малка стаичка трѣбваше да предадемъ позволителния си билетъ.

Единъ санитаренъ ефрейторъ ни прегледа, дали сме здрави, после ни сложи инжекция съ нѣколко капки протарголъ, и единъ фелдфебелъ ни заяви, че всичко това струва три марки и че не бива да трае повече отъ десетъ минути поради голѣмия напливъ. Следъ това застанахме на стълбата.

Редицата се движеше бавно напредъ. Горе тракаха вратитѣ. Всѣки пѣтъ излизаше нѣкой, а това означаваше: следниятъ.

— Колко крави има тамъ? — попита Францъ единъ пионеръ.

— Три, — отговори този, — обаче не бива да избирашъ. Това е лотария — ако имашъ късметъ, ще пипнешъ нѣкоя баба.

Едва що не ми прилошаваше на задушната стълба кждето връше жегата и изпаренията на настървенитѣ войници.

На драго сърдце бихъ се измъкналъ, понеже у мене изчезна всѣкакво любопитство. Обаче страхувахъ се, да не ми се смѣятъ другитѣ, затова продължавахъ да чакамъ.

Най-сетне дойде и моятъ редъ. Моятъ предшественикъ мина край мене, и азъ влѣзохъ въ стаята. Тя бѣ низка и тъмна и така миришеше на карболъ и на потъ, че ми се видѣ странно да съзра предъ прозорцитѣ клонетѣ на една липа, съ чиято свежа шума си играеха вѣтърътъ и слънцето: тѣй изхабено бѣ всичко въ стаята. На единъ столъ бѣ поставенъ сѣдъ съ розова вода, а въ жгъла се намираше нѣщо като походенъ креватъ, посланъ съ изпокжсана покривка. Жената бѣ дебела и носѣше кжса прозрачна риза. Тя не ме и погледна, а легна веднага. Едва като видѣ, че не се приближавамъ, погледна нетърпеливо; и по разплутото ѣ лице се появи по-меко изражение. Тя разбра, че бѣхъ още съвсемъ младъ.

Но азъ просто не можахъ да се приближа до нея, обхвана ме ужасъ и задушващо отвращение. Жената направи нѣколко движения, за да ме раздразни, неодѣлани противни движения, после се опита да ме привлече къмъ себе си и даже се усмихваше при това, сладничаво и неестествено — човѣкъ би трѣбвало да я съжали понеже тя бѣ въ края на краищата само бѣдна войскова принадлежностъ, която трѣбваше да издържа всѣки день по двадесетъ, тридесетъ момчетии. — Азъ ѣ оставихъ паритѣ и слѣзохъ бързо по стълбата.

Юпъ ми смигна. — Какъ бѣше?

— Чудо — отговорихъ като старъ специалистъ.

Искахме да си вървимъ вече. Но трѣбваше да се явимъ пакъ при санитарния ефрейторъ и той ни направи по още една инжекция съ протарголъ.

— Значи това е любовта — мислихъ азъ отчаянъ и отпадналъ когато си прибирахме нѣщата — това е то любовта, съ която бѣха изпълнени всичкитѣ ми книги въ кжщи и отъ която бѣхъ очаквалъ толкова много въ неопредѣленитѣ блѣнове на младостта си! — Свихъ си шинела, свързахъ платнището си, получихъ мунициия и потеглихме. Бѣхъ мълчаливъ и тжженъ и мислѣхъ, че отъ всички възвишени блѣнове за живота и любовта не бѣ останало друго освенъ една пушка и една тлѣста развратница и глухия тѣтнежъ на хоризонта, въ който ние поляка лека навлизахме. Смрачи се, приближиха се окопитѣ и смъртта, Францъ Вагнеръ падна презъ тази нощъ, и изгубихме освенъ него още двадесетъ и трима бойни другари.

* * *

Ръми дъждъ и азъ вдигамъ яката си. У мене често се явява сега копнежъ за нѣжностъ, за плахи думи, за необятни крилати чувства. Иска ми се да излѣза отъ ужасното еднообразие на последнитѣ години. Но какво ли би станало ако това действително ми се удаде — ако всичко се върне отново, предишната нѣжностъ и широта, ако нѣкой наистина пожелае да ме обича, нѣкоя малка нѣжна женица като тая съ златния шлемъ и съ гъвкавитѣ стави? Какво ли ще бжде, ако действително надъ насъ се спустнѣше безкрайно и до samozабрава опиянението на синкаво-сребриста вечерь? Не ще ли се промъкне помежду ни въ последния моментъ мазниятъ образъ на леката жена?

Нѣма ли да дочуя внезапно гласоветѣ на подофицеритѣ ни, разказвайки свинщинитѣ си, нѣма ли спомени, откъслечи отъ разговори, войнишки откровености да разкъсатъ и убиятъ всѣко чисто чувство? Ние сме почти девствени още, обаче, фантазията ни е вече разюздана, безъ да сме забелязали, какъ е станало това, и преди още да познаемъ що е любовъ, трѣбваше да понесемъ всички подъ редъ и то публично прегледъ отъ докторъ по венерически болести. Бурното, задъханото, вѣтърътъ, тъмното, въпросътъ — всичко, което бѣ у насъ, когато като шестнадесетгодишни, тичахме въ трептящата свѣтлина на фенеритѣ следъ Адела и другитѣ момичета — това не се върна никога вече, даже и когато не бѣхъ при лека жена, когато вѣрвахъ, че е другояче, и когато жената се вкопчваше въ менъ и желанието ме разтърсваше цѣлъ. Следъ такива моменти ставахъ винаги тжженъ.

Несъзнателно започвамъ да вървя по-бързо и да дишамъ усилено. Искамъ пакъ да притежавамъ това — трѣбва пакъ да го притежавамъ. То трѣбва пакъ да се върне, иначе безсмислено е да се живѣе.

* * *

Упжтвамъ се къмъ жилището на Лудвигъ Брайеръ. Въ стаята му свѣти още. Хвърлямъ камъни въ прозореца. Лудвигъ слиза и ми отваря вратата.

Горе въ стаята стои Георгъ Рае предъ кутиитѣ на Лудвиговата минерална сбирка. Той държи въ ржка голѣмъ кварцовъ кристалъ и наблюдава пречупването, на свѣтлината въ него.

— Добре, че те срѣщамъ, Ернстъ — се усмихва той — бѣхъ вече у васъ. Утре заминавамъ.

Той е въ униформа. — Георгъ — казвамъ запъвайки се — да не би да искашъ?

— Да! — Той кимва съ глава. — Да стана пакъ войникъ. Вѣрно е.

— Разбирашъ ли ти това? — запитвамъ Лудвигъ.

— Да — отговаря той — разбирамъ го добре. Но нѣма да му помогне нищо. — Той се обръща къмъ Рае.

— Ти си разочарованъ, Георгъ, но размисли добре, че това е напълно естествено. На фронта нервитѣ ни бѣха винаги обтегнати до крайностъ, понеже винаги се отнасяше за живота или смъртъ. Сега нервитѣ се люлѣятъ като платна на корабъ при безвѣтрие, защото тукъ се живѣе само за дребнави нѣща.

— Вѣрно е — го прекъсва Рае, отнася се за тая дребнавщина, съставена отъ храна, амбиция и нѣколко скърпени идеали. Повръща ми се отъ всичко това и затова именно искамъ да се махна.

— Ако желаяшъ на всѣка цена да предприемешъ нѣщо, можешъ да вземешъ участие въ революцията — казвамъ азъ — може да станешъ и воененъ министъръ.

— Ахъ, тази революция — отговаря Георгъ презрително. — Тя е направена съ дисциплина, отъ партийни секретари, които се уплашиха после отъ собствения си куражъ. Погледни, какъ сж се уловили единъ други за коситѣ, социалдемократи, спартакисти, независими, комунисти. Въ това време другитѣ имъ убиватъ съ най-голѣмо душевно спокойствие нѣколкото ценни хора, които притежаватъ, а тѣ даже и не забелязватъ това.

— Не, Георгъ — казва Лудвигъ, — работата не стои така. Ние направихме революция съ много малко умраза въ сърцето. Вѣрно е, че искахме още въ началото да бждемъ справедливи, и затова всичко се парализира. Една революция трѣбва да избухне като пожаръ въ гора, а после вече може да се започне сѣитбата. Но ние не искахме да разрушаваме нищо, а все пакъ желаяхме да подновяваме. Не ни бѣ останала сила дори да мразимъ, така уморени и изтощени бѣхме отъ войната. Даже и въсредъ барабанния огънь може да се заспи отъ умора,

знаешъ самъ това, нали? — Но може би не е още късно да постигнемъ съ работа това, което бѣ пропуснато при нападението.

— Работа — отговаря Георгъ съ презрѣние и разглежда искрещия кварцовъ кристалъ — ние можемъ да се боримъ, но не и да работимъ.

— Трѣбва да се научимъ отново — казва Лудвигъ спокойно отъ жгъла на канапето.

— Затова сме вече негодни — отвръща Георгъ.

За мигъ всичко стихва въ стаята. Вѣтърътъ свири предъ прозорцитѣ. Рае се разхожда съ едри крачки изъ малката стая на Лудвигъ и изглежда, каточели наистина не подхожда вече въ тая стая на книгитѣ, тишината и на труда, като че ли мѣстото на неговото рѣзко очертано лице е въ окопитѣ, борбата и въ войната. Той облѣга лакти на масата и се навежда къмъ Лудвигъ. Свѣтлината на лампата пада върху пагонитѣ му, а задъ него блѣстятъ кварцветѣ на минералната сбирка.

— Лудвигъ — казва той предпазливо — що правимъ ние тукъ? Озърни се: колко безсилно и безутѣшно е всичко това! Ние сме въ тежестъ на себе си и на другитѣ. Идеалитѣ ни пропаднаха, блѣноветѣ ни сж унищожени и ние се скитаме въ този свѣтъ състоящъ се отъ смѣли хора съ целъ въ живота и отъ гешефтари, като сжщински Донъ Кихотовци, попаднали въ чужда страна.

Лудвигъ го гледа продължително. — Азъ мисля, че сме болни, Георгъ. Войната е загнѣздена още въ коститѣ ни.

Рае кима съ глава. — Не ще се отървемъ никога вече отъ нея.

— Ще се отървемъ — отвръща Лудвигъ — защото иначе всичко е било напразно.

Рае скача и удря съ юмрукъ по масата.

— Всичко бѣ напразно, Лудвигъ, това е именно, което ме влудява! Какви момчета бѣхме когато потеглихме за фронта въ тази буря отъ ентузиазъмъ! Изглеждаше, че започва нова ера, всичко старо, изгнило, всичко партийно бѣ пометено, ние бѣхме младежъ, каквато не е сжществувала никога по-рано!

Той сграбчва парче кристалъ като ржчна граната. Юмруцитѣ му потреперватъ. — Лудвигъ, — продължава той, — лежалъ съмъ въ много окопи, и всички тамъ бѣхме млади хора, събрани около угарка свѣщъ и чакахме, а надъ насъ бѣснѣше гранатниятъ огънь и разтърсваше земята отъ основи. Не бѣхме вече новобранци и знаехме,

какво ни очаква, и знаехме, какво идеше — обаче, въ тѣзи лица Лудвигъ, въ подземния полумракъ, се четеше повече отъ самообладание, повече отъ смѣлостъ, повече отъ готовностъ за смъртъ. Въ тѣзи неподвижни закоравѣли лица се четеше желанието за ново бждеще и това желание бѣ у насъ, когато нападнахме и то бѣ още у насъ, когато умирахме! Ставахме отъ година на година все по-тихи, и много нѣща изчезнаха, обаче единствено това остана. А сега, Лудвигъ, где е всичко това? Разбирашъ ли, че всичко това можа да се загнѣзди въ тая каша отъ редъ, дългъ, жени, правилностъ и всички други нѣща, които тѣ тукъ наричатъ животъ? Не, тогава живѣхме истински, и сто пжти да ми повтаряшъ, че мразишъ войната, все пакъ само тамъ бѣ сжщинскиятъ животъ, защото бѣхме заедно и защото въ насъ гореше нѣщо, което бѣ много по-ценно отъ всичката тая мръсотия тукъ!

Той диша бързо. — Все трѣбва да е било за нѣщо, Лудвигъ! Порано, когато избухна революцията, за моментъ помислихъ: сега иде освобождението, сега ще се върне потокътъ и ще събори всичко и ще си прокопае нови брѣгове — и за Бога, тогава и азъ бихъ взелъ участие въ това! Обаче потокътъ се разпръсна въ хиляди ручейчета, революцията стана ябълка на раздоръ за служби и службици, тя е погълната, опетнена отъ професии, връзки, семейство и отъ партии. Но азъ не желая да участвувамъ въ всичко това. Азъ отивамъ тамъ, където ще намѣря пакъ другарството.

Лудвигъ става. Челото му е зачервено. Очитѣ му горятъ. Той се вглежда въ лицето му. — И защо, Георгъ, защо? Защото ние сме били излъгани тѣй, както дори и не подозираме! Защото съ насъ ужасно злоупотрѣбиха! Казваха ни отечество, а подразбираха окупационни планове на една алчна индустрия — казваха ни честь, а подразбираха разправиитѣ и властническитѣ амбиции на шепа дипломати и князе — казваха ни народъ, а подразбираха стремежа за дейности на безработни генерали! — Той разтърси Рае за раменетѣ: — Нали разбирашъ всичко това? Думата патриотизъмъ тѣ изпълниха съ глупавитѣ си фрази, съ славолюбието си, съ желанието си за мощъ, съ лъжливата си романтика, съ глупостята си, съ алчността си, а после ни я поднесоха като лжчезаренъ идеалъ! И ние вѣрвахме, че това е фанфара за новъ, силенъ, мощенъ животъ! Не разбирашъ ли? Ние воювахме срещу насъ самитѣ, безъ да знаемъ това! И всѣки сигуренъ вистрелъ улучваше нѣкого отъ насъ! Чуй ме, ще ти го изкрещя въ ушитѣ: Свѣтовната

младежъ се бѣ вдигнала и въ всички страни тя вѣрваше, че се бори за свобода! И въ всички страни тя бѣ излъгана и съ нея бѣ злоупотрѣбено, въ всички страни тя воюва за интереси вмѣсто за идеали, въ всички страни тя бѣ изпобита и се бѣ взаимно унищожила! Не разбирашъ ли? Съществува само една единствена борба, тази срещу лъжата, срещу компромиса, срещу отживѣлото. Ние, обаче, се оставихме да ни впримчатъ въ фразитѣ си и вмѣсто противъ тѣхъ, борихме се за тѣхъ. Но ние вѣрвахме, че се отнася за бждещето. Обаче всичко бѣ противъ него. Нашето бждеще е мъртво, както е мъртва младежъта, която бѣ негова носителка. Ние сме само остатъци! Обаче другитѣ живѣятъ, сититѣ, доволнитѣ — тѣ живѣятъ по-сито и по-доволно, отколкото по-преди! Защото недоволнитѣ, бурнитѣ, стремящитѣ се напредъ умрѣха за тѣхъ! Помисли само! Цѣло едно поколѣние биде унищожено! Това поколѣние, пълно съ надежда, вѣра, воля, сила, способностъ тѣй биде хипнотизирано, че изпоби само себе си, макаръ че изъ цѣлий свѣтъ то имаше сжщитѣ цели и идеали!

Гласътъ му се прекъсва. Очитѣ му сж пълни съ ридание и съ болка. Всички сме скочили. — Лудвигъ — казвамъ и го прегръщамъ.

Рае взема фуражката си и захвърля камъка обратно въ кутията. — Довиждане, Лудвигъ, стари другарю!

Лудвигъ стои срещу него. Устнитѣ му сж свити. Ябълкитѣ на лицето сж изкочили. — Ти отивашъ, Георгъ, — прошепва той, — а азъ оставамъ! Азъ не се отказвамъ още отъ борбата!

Рае го поглежда продължително. Следъ това казва спокойно — Безнадеждно е — и си оправя колана.

IV

Слизамъ съ Георгъ по стълбата. Деньтъ се промъква оловеносивъ презъ вратата. Каменнитѣ стѣпала кѣнтятъ. Когато излизаме навънъ, струва ни се, че сме се измъкнали отъ нѣкой окопъ. Улицата е съвсемъ празна и сива. Георгъ сочи къщитѣ. — Всичко това е окопи, Ернстъ — само окопи — войната продължава — обаче една подла война — братъ срещу брата.

Подаваме си ржце. Не мога да говоря. Рае се усмихва. — Какво ти е, Ернстъ? Та това не е вече истински фронтъ, тамъ на изтокъ! Горе главата, нали сме войници. Не за пръвъ пѣтъ се сбогуваме.

— Все пакъ, Георгъ, — казвамъ набързо, — струва ми се, че сега за пръвъ пѣтъ сжщински се сбогуваме.

Той остава още за моментъ при мене. Следъ това кимва бавно съ глава и трѣгва надолу по улицата, безъ да се обърне, строенъ, спокоенъ, и известно време дочувамъ още тропота на стѣпкитѣ му, докато самиятъ той се е вече скриль отъ очитѣ ми.

ПЕТА ЧАСТЬ

I

За изпита ни се получи нареждане, да се правят отстъпки на участвувалитѣ въ войната. Позволява имъ се да означаватъ части отъ материята, за които особено сж се интересували, и върху тѣхъ само да ги изпитватъ.

Областитѣ, къмъ които тѣ питаятъ особенъ интересъ, не сж за жалостъ изпитни предмети. Затова ние по свой начинъ опростяваме работата. Всѣки означава по нѣколко въпроса за всѣки учебенъ предметъ и се задължава, че ще може да отговори на тѣхъ. Вестерхолтъ седи на катедрата, предъ него има голѣми бѣли листове съ нашитѣ имена, а ние му диктуваме въпроситѣ, които искаме да ни се зададатъ.

Вили е извънредно придирчивъ; той прелиства книгитѣ си и едва следъ като рови дълго, се решава за две теми отъ Всеобща История: „Кога е била битката при Уама“ и: „Кога е царувалъ Ото Ленивий“.

Вестерхолтъ и Албертъ занасятъ листоветѣ съ въпроситѣ и темитѣ на учителитѣ. Най-напредъ отиватъ при директора, който ни очаква съ страхъ и напрежение, защото не чака отъ насъ нищо добро. Той проучва списъцитѣ и ги слага съ възмущение настрана. — Обаче, господа, министърътъ разпореди, да означите области, значи по-голѣми части отъ всѣки предметъ. А това, което ми носите, не е нищо друго освенъ прости въпроси.

— Областитѣ, отъ които се интересуваме, сж наистина много малки — отговаря Албертъ.

— Затова пъкъ ги владѣемъ съвършено — допълня Вестерхолтъ.

Директорътъ пакъ имъ тиква листоветѣ. — Не, не съмъ съгласенъ. Така цѣлиятъ изпитъ ще е само нѣкаква комедия.

— Той е и така и така само комедия — възразява Вестерхолтъ, сияющъ отъ радостъ.

Директорътъ свива рамене, но най-после все пакъ задържа списъцитѣ.

* * *

За жалостъ Вили се явява на писмения изпитъ два часа по-късно, понеже вечерята преди това билъ пиянствувалъ съ Карлъ. Холерманъ го пита уплашено, дали ще може да свърши. Вили кимва тържествено, сѣда на мѣстото си, изважда готовото съчинение, което Лудвигъ му бѣше изфабрикувалъ, отъ джоба на жакета си, разгъва го предъ себе си и доволенъ си слага натежнѣлата глава, за да си подрѣмне. Той е още така замаянъ, че безъ малко щѣше да даде при писмения изпитъ по вѣрочение темата си по естествена история, тѣй като ги носѣше всичкитѣ въ единъ пликъ. Албертъ обаче забеляза това въ последния мигъ.

Паузитѣ презъ време на устния изпитъ нѣкои отъ насъ използватъ, да си поиграятъ пакъ на карти. Това е една отъ малкото работи, които ние въ войската наистина чудесно бѣхме научили.

Когато извикатъ нѣкого, за да го изпитватъ, той слага картитѣ и после продължава да играе или пъкъ ги повѣрява на нѣкого, за когото знае, че ще спечели каквото може да се спечели.

Вили има такъвъ страшенъ късметъ, че всичко друго му е безразлично. Тъкмо когато държи най-хубавитѣ карти, го извикватъ по нѣмски. Той гледа картитѣ си отчаянъ. — По-добре да пропадна отколкото да изпусна тѣзи козове — заявява той. Най-после обаче той пхва картитѣ въ джоба си, кара другитѣ да обещаатъ, че ще чакатъ докато се върне и нѣма да смѣнятъ нѣкой карти. Последствието е, че е забравилъ единъ отговоръ по литература. — Литература е главенъ предметъ, — казва Холерманъ угрижено, — ако получите по-долу отъ три, пропадате.

Вили се оживява. — На басъ се ловя, че нѣма да пропадна, — отговаря той ликуващъ, а въ главата му се върти само козѣтъ му и убеждението, че единъ участникъ въ войната не може да пропадне. Класниятъ клати глава. Отъ Били той е наученъ на много. Затова чака търпеливо. И наистина Вили изведнѣжъ се сѣща. После се втурва навънъ, за да набие Вестерхолтъ и Райнерсманъ въ играта.

— Деветдесетъ и едно — тържествува той и прибира паритѣ.

* * *

Ние, разбира се, всички минаваме. Директорътъ, който малко се е ободрилъ, защото се отърва отъ най-голѣмитѣ дангалаци, не може да се откаже отъ удоволствието, пакъ да ни отправи нѣколко благи думи. Той е изобщо за завършеци пълни съ настроение. Той говори, че ние сега, следъ тежки преживѣлици, влизаме въ живота заякнали, съ добра воля и съ най-хубави надежди. Вили го прекъсва, като извиква, че доста често сме щѣли безъ малко да излѣземъ отъ него. Следъ това директорътъ съкращава. Той вижда, че съ насъ всичко е напраздно. Дори едно помирение не може да се постигне съ тоя неподатливъ и неблагоприятенъ материалъ.

Ние си отиваме. Следниятъ курсъ ще държи изпитъ следъ три месеца. Лудвигъ трѣбва да чака до тогава, макаръ че сега бѣше написалъ всичкитѣ теми на четирима отъ насъ. Най-висшиятъ законъ въ всѣки свѣтъ, дето старитѣ управляватъ младитѣ е именно: да си изседишъ времето. Не че можешъ. Защото де биха се дѣнали иначе властолюбивитѣ стари?

* * *

Нѣколко дена следъ изпита ни назначаватъ като замѣстници учители изъ околнитѣ села. Радвамъ се на това, защото безцелното скитане ми омръзна. То ни доведе само до тежки мисли, мжка и безсмислено шумно буйство. Сега ще работя.

Прибирамъ си нѣщата въ куфара и заминавамъ заедно съ Вили. Имахме щастието да бждемъ съседи. Селата ни сж едва единъ часъ едно отъ друго.

Намирамъ си квартира въ единъ старъ селски чифликъ. Предъ прозорцитѣ има джбове, а отъ оборитѣ се чува кроткото блѣне на овцитѣ. Селянката ме кани да седна на едно кресло и започва да слага трапезата. Тя е убедена, че всички граждани сж полумъртви отъ гладъ и това е до нейде вѣрно. Покъртенъ, азъ виждамъ какъ на масата се явяватъ почти забравени нѣща: единъ грамаденъ пушенъ бутъ, аршинъ дълги луканки, пшениченъ хлѣбъ, бѣлъ като снѣгъ, и ония банички съ

очи отъ сланина въ срѣдата, които Тяденъ толкова ни бѣше хвалилъ. Такъвъ голѣмъ купъ отъ тѣхъ е натрупанъ предъ мене, че цѣла рота би могла да се насити.

Започвамъ да загребвамъ, а селянката стои, усмихвайки се широко, опрѣла рѣце на хълбоци, и се радва. Следъ единъ часъ трѣбва стенейки да спра, колкото и да ме кани баба Шомакеръ.

Тъкмо въ този моментъ влиза Вили, който е дошълъ да ме посети. — Сега гледайте, — казвамъ азъ на селянката, — сега ще има да видите чудо. Сравненъ съ тогова, азъ съмъ нищо.

Вили знае, какво трѣбва да прави като войникъ. Той не се церемони много, ами действува направо. Следъ една кжса покана отъ баба Шомакеръ, той почва съ млинчетата. Когато стига до сиренето, селянката, облегната на долапа, го гледа съ ококорени очи, сякашъ е осмото чудо на свѣта. Възхитена тя носи още едно голѣмо блюдо съ пудингъ и Вили и съ него се разправя. — Така, — казва той пѣшкайки и слага лъжицата си, — сега наистина огладнѣхъ. Какво би било да хапнѣхме нѣщо солидно?

Съ тия думи той спечели сърдцето на баба Шомакеръ за вѣчни времена.

* * *

Смутенъ и малко несигуренъ стърча на катедрата. Предъ мене седатъ четиредесетъ деца. Тѣ сж най-малкитѣ. Като по линия изравнени, тѣ седатъ на осемъ чина, едни задъ други, стиснали калемитѣ въ малкитѣ си дебели юмручета, а предъ тѣхъ лежатъ кутиитѣ имъ за моливи и пера, плочи и тетрадки. Най-малкитѣ сж на седемъ, най-голѣмитѣ на десетъ години. Училището има само три отдѣления, затова сж събрани така.

Налѣмкитѣ имъ тракатъ по пода. Печката е запалена съ торфъ. Много отъ децата сж дошли, увити въ вълнени шалове и съ кожени торбички, отъ два часа пжтъ. Вещитѣ имъ сж се измокрили и сега почватъ да пуцатъ пара въ сухия горещъ въздухъ.

Червенитѣ като ябълки лица на най-малкитѣ сж втренчени въ мене. Нѣколко момиченца крадешкомъ се подсмиватъ. Едно русокосо благоговейно си чопли носа. Другъ единъ се тъпче задъ гърба на

другаря си съ дебелъ рѣзенъ хлѣбъ, намазанъ съ масло. Обаче всички внимателно наблюдаватъ всѣко мое движение.

Не много спокоенъ, азъ се мърдамъ насамъ нататкъ по стола си. Едва преди една седмица и азъ седѣхъ като тѣхъ на чина и наблюдавахъ кръглитѣ изтъркани движения на Холерманъ, докато той говорѣше за поетитѣ отъ освободителнитѣ войни. Днесъ самиятъ азъ съмъ станалъ Холерманъ. Поне за тия тука.

— Деца, сега ще напишемъ голѣмо латинско Л — казвамъ азъ и пристѣпвамъ къмъ дѣската. Десетъ реда Л, после петъ реда Лина и петъ реда Лайпцигъ.

Пиша бавно думитѣ съ тебеширъ. Задъ менъ се разнася шумолене. Очаквамъ, че ще ми се изсмѣятъ и се обръщамъ. Но само тетрадкитѣ сж се разтворили и плочитѣ намѣстили; четиридесетѣтъ глави се навеждатъ послушно надъ своята работа. Това почти ме изненадва.

Калемитѣ скърцатъ, перата дращятъ. Азъ ходя насамъ нататкъ между чиноветѣ.

На стената виси разпятие, една препарирана кукумявка и географическата карта на Германия. Вънъ предъ прозорцитѣ минаватъ бързо и низко облаци.

Картата на Германия е изработена въ зелени и кафяни бои. Спирамъ се предъ нея. Границитѣ сж минати съ червено; въ странни криволици тѣ слизатъ отъ горе на долу. Кьолнъ, Ахенъ, ето тънкитѣ черни линии на желѣзницитѣ — Хербестолъ, Лютихъ, Брюкселъ, Лилъ — издигамъ се на прѣсти... Рубе, Арасъ, Остенде — кжде ли е Кемелбергъ? Нѣма го тука — но ето Лангемаркъ, Инернъ, Биксхоте, Стаденъ — колко сж малки на картата, само дребни точки, тихи, дребни точки — а при това небето трещѣше и земята треперѣше тамъ на 31-ви юлий, когато почна голѣмиятъ опитъ за пробива, и ние, докато настѣпи ноцъта изгубихме всичкитѣ си офицери...

Обръщамъ се и гледамъ руситѣ и тъмни глави, които усърдно сж се навели надъ думитѣ Лина и Лайпцигъ. Странно... за тѣхъ тия мънички точки на картата нѣма да значатъ нищо друго освенъ простъ материялъ за учене... нѣколко нови имена и единъ брой дати за заучване на изусть по история — сжщо тѣй както седемгодишната война и боя въ Тевтобургската гора.

* * *

На втория чинъ едно дребосъче скача и си дига тетрадката. Свършилъ билъ двадесеттѣ реда. Отивамъ къмъ него и му показвамъ, че неговото Л долу е малко разкрасено. Той ме гледа съ влажнитѣ си сиви очи тѣй сияющъ, че за мигъ трѣбва да сведа погледъ. Бързо отивамъ къмъ дъската и написвамъ две думи съ една нова буква: Карлъ и — за една секунда се спирамъ, но не мога другояче, сякашъ невидима ржка държи тебешира... Кемелбергъ.

— Какво е това „Карлъ“? — питамъ азъ.

Всички прѣсти се издигатъ. — Човѣкъ, — вика сжщото онова дребосъче.

— А Кемелбергъ? — питамъ азъ нататкъ, следъ една кжса пауза, почти сломенъ.

Мълчание. Най-последно едно момиченце се обажда. — Отъ библията, — казва то колебливо.

Азъ го гледамъ. — Не, — отговарямъ после. Не е вѣрно. Ти искашъ да кажешъ друго, Либанонъ навѣрно.

Момичето засрамено кимва съ глава. Азъ го поглаждамъ по косата. — Тогава нека напишемъ това. Либанонъ е много хубава дума.

Замисленъ ходя пакъ насамъ нататкъ между чиноветѣ. Сегизъ тогизъ долавямъ по нѣкой изпитателенъ погледъ. Спирамъ се до печката и гледамъ младитѣ лица. Повечето сж добри, посрѣдствени, нѣкой хитри, нѣкой глупави; — обаче въ нѣкой блести нѣщо по-ясно. На тѣхъ нѣма да върви все гладко...

Внезапно ме обхваща голѣмо униение. Утре ще вземемъ предлозитѣ, си мисля азъ — а идущата седмица ще пишемъ диктовка — за една година ще научите наизустъ петдесетъ въпроса отъ катехизиса, за четири години — таблицата на умножението — вие ще растете, животътъ ще ви стисне съ своитѣ клещи, ще имате своитѣ сждбини, една по-глуха, друга по-буйна, една по-умѣрена, друга по-сиспателна... така или така... какво мога да ви помогна сега съ моитѣ спрежения или съ изброяването на нѣмскитѣ рѣки... Четиридесетъ сте тука, четиридесетъ различни живота стоятъ задъ васъ и чакатъ. Да можехъ да ви помогна, какъ охотно бихъ сторилъ това! Но кой въ

сжщность може да подкрепи другия? Можяхъ ли да помогна на Адолфъ Бетке?

Звънецътъ звъни. Първиятъ часъ се свърши.

* * *

На следния день Вили и азъ си обличаме жакетитѣ — моя токущо го свършиха — и правимъ посещение на пастора. Задължени сме да сторимъ това.

Приематъ ни приветливо, но доста въздържано, защото чрезъ нашиятъ бунтъ въ училището добихме доста лошо име въ солиднитѣ кръгове. Вечерята ще потърсимъ и кмета, защото и това сме задължени да сторимъ. Намираме го обаче въ кръчмата, която е същевременно и поща.

Той е веселъ селянинъ, съ набръчкано лице, и веднага ни предлага по една голѣма чаша ракия. Ние приемаме. Подмигвайки, се приближаватъ още двама-трима други селяни, поздравляватъ и също ни канятъ на чашка. Ние учтиво се чукаме съ тѣхъ. Тѣ се споглеждатъ и си смигатъ задъ ръцетѣ си — горкитѣ! — ние веднага забелязахме, че искатъ да ни опиятъ, за да си правятъ шега съ насъ. Изглежда, че често сж опитвали това, защото разказватъ ухилени за други млади учители, които били тука. По три причини тѣ вѣрватъ, че скоро ще паднемъ: първо защото споредъ тѣхното мнение гражданитѣ по-малко понасятъ отъ тѣхъ; второ защото учителитѣ сж образовани и поради това по-слаби въ пиянството; трето, защото такива млади момчета още не могатъ да сж наистина упражнени. Това може да е било вѣрно при по-раншнитѣ семинаристи, що сж били тука; но сега тѣ забравятъ едно: че сме били нѣкоя година и друга войници и сме пили ракия съ тенджери. Ние приемаме борбата. Селянитѣ искатъ само да ни направятъ за смѣхъ; — ние обаче защищаваме една тройка честь — това повишава нашата нападателна сила.

Кметътъ и двама-трима по-оперени селяни сж срещу насъ. Изглежда, че тѣ сж най-изпеченитѣ пияници. Хитро ухилени, тѣ се чукатъ съ насъ. Вили се преструва малко на развеселенъ, ония наоколо още повече се хиятъ.

Ние черпимъ по една бира съ ракия. Тогава всички се изреждатъ да черпятъ. Седемъ пжти. Селянитѣ вече мислятъ, че сме свършили. До нейде смаяни, тѣ гледатъ какъ спокойно обръщаме чашитѣ. Забелязва се въ погледитѣ, съ които ни разглеждатъ, че почватъ да ни ценятъ. Вили, безъ да му мигне окото, поржчва пакъ. — Безъ бира, само голѣми чаши ракия! — вика той на кръчмаря.

— Какво, само ракия ли? — пита кмета.

— Разбира се, иначе ще седимъ тука до зори — забелязва Вили спокойно. — Отъ бирата се изтрезнява.

Очудването расте въ очитѣ на кмета. Съ несигуренъ гласъ единъ отъ селянитѣ увѣрява, че ние можемъ дяволски да смучемъ. Двама други мълчаливо ставатъ и изчезватъ. Нѣколко отъ противницитѣ ни се опитватъ крадешкомъ да изсипятъ чашитѣ си подъ масата. Обаче Вили внимава да нѣма такива работи. Той имъ притисва ржцетѣ на масата и имъ излива чашитѣ въ гърлото. Преставатъ да се хиятъ. Ние печелимъ почва.

Следъ единъ часъ повечето лежатъ съ жълти като восъкъ лица изъ кръчмата или полекичка се измѣкватъ навънъ. Отъ групата на масата останаха само кмета и писаря. Започва се дуелъ между тѣхъ и насъ. И ние вече виждаме всичко двойно, ала на тѣхъ сж се схванали езицитѣ и това ни дава нова сила.

Следъ половинъ часъ, когато главитѣ ни сж вече пламнали, Вили замахва, за да нанесе главния ударъ.

— Четири водни чаши конякъ — изревава той къмъ тезгяха.

Кметътъ отскача назадъ. Донасятъ чашитѣ. Вили пѣхва две въ ржцетѣ имъ. — Наздраве!

Тѣ ни гледатъ опулени. — Пийте! — вика Вили и искри изкачатъ изъ главата му. — Хайде, на една глътка! — Писарътъ се противи, но Вили не отстъпва. — На четири глътки — се моли кмета, който вече съвсемъ е изгубилъ куражъ. — На една глътка — настоява Вили, става и се чука съ писаря. Азъ сжщо скачамъ. — Хайде! Наздраве! Екъсь! За ваше здраве! — режемъ ние срещу смаянитѣ.

Тѣ ни гледатъ като телета, когато ги водятъ на клане и сръбватъ по малко. — Още! Ще хитрувате ли? — реве Вили. — Ставайте! — Тѣ се надигатъ и пиятъ. Тѣ се мжчатъ да се поспратъ, но ние ги вардимъ, показваме имъ нашитѣ чаши. На здраве! Хайде до дъно! — и тѣ гълтатъ. После се схлузватъ, съ оцѣклени очи, бавно но сигурно на

пода. Ние победихме. Ако бѣхме пили бавно, тѣ щѣха, може би, да ни повалятъ; но ние сме тренирани въ бързото обръщане и спечелихме, защото можахме да имъ наложимъ нашето темпо.

Олюлявайки се, но гордо, ние обгръщаме съ погледъ полестражението. Само ние сме на крака. Пощенскиятъ раздавачъ, който същевременно е и кръчмарь, е опрѣлъ глава на тезгяха и плаче за жена си, която била умрѣла при раждане, докато билъ на война. — Марта, Марта, — хълца той съ странно тънъкъ гласъ. По това време все така правѣлъ, ни разказва слугинята. Плачътъ ни дразни ушитѣ. Па и време е да излѣземъ.

Вили сграбчва кмета, азъ по-лекия писарь, и ги влачимъ въ кжщи. Това е последниятъ ни триумфъ. Писаря слагаме предъ вратата и чукаме, докато се обадятъ. Кмета обаче го чакатъ. Жена му стои на вратата.

— Господи Иусе, — изкрѣсква тя, — новитѣ учители! Толкова млади, а вече такива пияници! Хубава работа!

Вили се опитва да ѝ обясни, че е било въпросъ на честь, обаче се заплита.

— Кжде да го занесемъ? — питамъ азъ най-после.

— Оставете това говедо тука, — отсжжда тя. — Слагаме го на едно канапе. После Вили поисква, усмихвайки се по детски, черно кафе. Жената го гледа, като че ли е нѣкакъвъ хотентотъ.

— Нали ви донесохме мжжа, — заявява той сияющъ. Предъ такова несъзнателно нахалство капитулира и коравата бабичка. Клатейки глава тя ни налива по една две голѣми чашки кафе и при това ни мъмри и поучава. Ние казваме да на всичко, то е най-доброто по това време.

Отъ този день ни смѣтатъ за мжже въ селото и ни поздравляватъ съ уважение.

II

Днитѣ преминаватъ еднообразни и монотонни. Сутринѣ четири часа училище, следъ обѣдъ два; — обаче помежду безкрай време, когато само седишъ и ходишъ нагоре надолу, самъ съ себе си и съ мислитѣ си.

Най-лошо е въ недѣля. Ако не искашъ да седишъ въ кръчмитѣ, не е за изтрайване. Главниятъ учитель, който е освенъ мене тука, живѣе вече тридесетъ години въ селото и се е заловилъ да развъжда свини. Вече билъ спечелилъ нѣколко награди. Но за друго не може да се говори съ него. Като го погледна, най ми се иска да побѣгна, така непоносима е мисълта, че и азъ нѣкога може да стана така. После има една учителка, едно възрастно добро създание, което трепва, като извикамъ по нѣкога: Дяволъ да го вземе или бѣсъ да го тръшне! И това не съвсемъ окуражително.

Вили по-лесно свиква. Канятъ го на всички сватби и кръщения. Когато конетѣ иматъ колики или кравитѣ не могатъ да се отелятъ, той помага на селянитѣ съ съвети и упжтвания. А вечеръ седи съ тѣхъ въ кръчмата и ги бие на карти.

Обаче азъ не ща вече да кисна въ кръчмитѣ, предпочитамъ да си стоя въ стаята. Обаче тукъ часоветѣ сж дълги, и често изъ жглитѣ изпълзватъ странни мисли; — като бледи, увѣхнали ржце, които киматъ и се заканватъ, сѣнка на нѣкакво прозрачно минало, странно преобразено, спомени, които пакъ се появяватъ, сиви, безплътни лица, жалба и обвинение...

* * *

Въ единъ мраченъ недѣленъ день ставамъ рано, обличамъ се и отивамъ да посетя Адолфъ Бетке. Този планъ е добъръ — ще поседа малко съ човѣкъ, който ми е наистина близъкъ, и ще се измине скучната недѣля, докато се върна.

Следъ обѣдъ пристигамъ. Вратата скърца. Кучето въ колибата лае. Бързо преминавамъ презъ алеята отъ овощни дървета. Адолфъ е въ кѣщи. И жена му е тука. Когато влизамъ и му подавамъ рѣжа, тя излиза. Азъ сѣдамъ. Следъ малко той казва: — Ти се чудишъ, Ернстъ, нали?

— Защо Адолфъ?

— Защото е пакъ въ кѣщи.

— Не — това си е твоя работа.

Той ми слага чиния съ плодове. — Искашъ ли една ябълка? — Азъ взимамъ една и му подавамъ една пура. Той ѝ отхапва върха и продължава: — Вижъ, Ернстъ, седѣхъ тукъ и безъ малко щѣхъ да подлудѣя. Като си самъ, такава една кѣща е нѣщо ужасно. Ходишъ презъ стаитѣ — тукъ виси нѣкоя нейна блуза, тамъ работата ѝ, тамъ стола, дете все седѣше и шиеше, — а вечеръ, второто легло стои такава бѣло и напуснато до тебе, всѣка минута поглеждашъ нататѣкъ, търкаляшъ се и не можешъ да спишъ... тогава какво ли не ти минава презъ главата...

— Разбирамъ, Адолфъ.

— Тогава тичашъ на вѣнъ, пиешъ и вършишъ глупости.

Азъ кимамъ съ глава. Часовникътъ цѣка. Печката прѣщи.

Жената тихо влиза и слага на масата хлѣбъ и масло. После пакъ излиза. Бетке глади покривката на масата.

— Да, Ернстъ, така сѣщо ѝ е било и на нея; и тя била седѣла така, цѣли години, и лежала, и се страхувала, и плашила, дѣлбала и се вслушвала — и най-после станало; тя отначало сигурно никакъ не е искала, но като станало, не знаела вече какво да прави и така се продължила тая работа.

Жената влиза и донася кафе. Искамъ да ѝ кажа добъръ день, ала тя не ме поглежда.

— Не искашъ ли и за себе си да донесешъ чашка? — пита Адолфъ.

— Трѣбва да отида въ кухнята, — казва тя. Гласътъ ѝ е тихъ и дѣлбокъ.

— Тогава си казахъ: ти си запази честъта, като я изпѣди. Но за какво ти е честъта, това сѣ само приказки, като си самъ. Съ или безъ честь не ти става по-добре. Тогава казахъ, че тя може да остане тука. Па и за какво, вече сме уморени и имаме едва ли по нѣколко години

още да живѣемъ. А пъкъ ако не бѣхъ узналъ, щѣше така да си остане. Кой знае, какво ли бихме сторили, ако знаехме всичко.

Адолфъ нервно тропа по облѣгалката на стола. — Вземи кафе, Ернстъ, и масло.

Азъ наливамъ и ние приемъ.

— Вижъ, Ернстъ, — казва той тихо, — на васъ е по-лесно, вие си имате книгитѣ и образованието и какво ли не. А азъ — азъ нѣмамъ нищо друго, само жената...

На това не казвамъ нищо, защото не бихъ могълъ да му го обясня; той не е сжщиятъ както на фронта, а и азъ не съмъ.

Следъ малко питамъ: — А какво казва тя?

Адолфъ отпуска ржка. — Тя собствено малко казва, отъ нея не може да се изтрѣгне много, само седи и те гледа. Понѣкога пъкъ плаче. Малко говори.

Той слага чашата си настрана. — Понѣкога казва, че само за да имало нѣкого при нея. Другъ пжтъ, че не може да разбере това, не била знаяла, че съ това ми вреди, било като че съмъ азъ. Но това не разбирамъ, въ такова нѣщо може да се прави разлика, па и тя иначе не е глупава.

Азъ размишлявамъ. — Може би, иска да каже, че не е била презъ цѣлото това време съвсемъ на себе си, а като че ли е сънувала само, а, Адолфъ?

— Възможно е, — отговаря той, — обаче азъ не разбирамъ това. Па и не е траяло много.

— Нали вече не иска да чуе за другия? — питамъ азъ.

— Казва, че мѣстото ѝ било тука.

Пакъ размишлявамъ. Но какво да питамъ нататкъ? — А така по-добре ли е за тебе, Адолфъ?

Той ме поглежда. — Не съвсемъ, Ернстъ, можешъ да си представишъ. Още не. Но сигурно ще се оправи, нали? Какъ мислишъ?

Той не изглежда като да вѣрва много.

— Сигурно, Адолфъ, — казвамъ азъ и слагамъ нѣколко пури, които съмъ спестилъ, на масата. Говоримъ за други работи, после си тръгвамъ. Въ коридора срѣщамъ жената, която бързо иска да мине край мене. — Довиждане, госпожа Бетке, — казвамъ азъ и ѝ подавамъ ржка. — Довиждане, — отговаря тя и ми подава ржката си, отвърнала лице.

Адолфъ ме придружава до гарата. Вѣтърътъ фучи. Гледамъ го отъ страна и си мисля, какъ се усмихваше въ окопа, като говорѣхме за миръ. Какво стана отъ всичко това?

Влакътъ потегля. — Адолфъ, — казвамъ азъ бързо отъ прозореца, — разбирамъ те добре — не знаешъ, какъ добре те разбирамъ.

Той се връща самъ презъ полето къмъ къщата си.

* * *

Звъни се за голѣмото междучасие въ десетъ часа. Имахъ урокъ въ горния класъ. Сега четиринадесетгодишните се впускатъ край мене навънъ. Наблюдавамъ ги отъ прозореца. Въ нѣколко секунди тѣ напълно се промѣнятъ, свалятъ отъ себе си училищната принуда и пакъ добиватъ свежестъта и свободата на своята възраст.

Когато седатъ на чиноветъ предъ мене, не сж сжщитѣ тѣ; въ тѣхъ има нѣщо отъ ония, които се свиватъ, или отъ честолубцитѣ, отъ лицемѣритѣ, отъ бунтовницитѣ. Седемъ години сж успѣли да ги направятъ такива. Неизкривени, искрени, неподозрителни като млади животни, тѣ дойдоха отъ своитѣ ливади, своитѣ игри и мечти въ училище; — за тѣхъ още важеше простиятъ законъ на живота — най-живиятъ, най-силниятъ бѣше водача, когото следваха другитѣ. Но съ седмичнитѣ порции образование постепенно се присади у тѣхъ другъ изкуственъ законъ, споредъ който трѣбваше да преценяватъ: този, който най-примѣрно си изсърба порциитѣ, биваше отличаванъ и се смѣташе за най-добъръ. Другитѣ трѣбваше да му подражаватъ. Нищо чудно, че най-живитѣ се противѣха. Ала трѣбваше да се покорятъ; тѣй като добриятъ ученикъ си е идеала на училището. Но какъвъ идеалъ!... И какво сж станали добритѣ ученици после въ свѣта? Въ цвѣтарника на училището тѣ се наслаждаваха отъ кжсо привидно сжществуване — толкова по-сигурно затѣваха после въ посрѣдственостъ и обидна незначителностъ. Свѣтътъ се тика напредъ само отъ лоши ученици.

Наблюдавамъ играющитѣ. Съ силни, гѣвкави движения ги води кждрокосиятъ Дамхолтъ, който съ своята енергия владѣе цѣлия дворъ. Очитѣ му искрятъ отъ куражъ и жажда да напада, мускулитѣ и жилитѣ му сж опжнати, а другитѣ му се покоряватъ безъ колебание. Следъ

десет минути обаче, като седне пакъ на чина, сжщото момче се превръща въ едно упорито дете, което никога не си знае уроцитъ и навърно ще остане. Като го погледна, прави едно благочестиво лице, а задъ менъ веднага ще се изкриви; ще излъже бързо, като го попитамъ, преписалъ ли си е писмената работа, ще гледа да ме наплюе отзадъ или да ми сложи гвоздейче на стола, ако има възможность да стори това. Първиятъ ученикъ обаче, който тукъ вънъ изглежда съвсемъ мизеренъ, ще порасне въ класната стая, ще дига пръстъ съ гордо самосъзнание, когато Дамхолтъ нѣма да знае и ще чака покорно да му пиша две. Първиятъ ученикъ знае всичко, знае дори и това. Ала Дамхолтъ, когото собствено би трѣбвало да накажа, ми е хиляди пжти по-милъ отъ онова бледно примѣрно момче.

Свивамъ рамене. Не е ли било нѣкога вече пакъ това? Когато се събра полка въ Конерсманъ? Не важеше ли и тогава изведнѣжъ човѣкътъ нищо, а професията всичко, макаръ че преди бѣше съвсемъ друго? Клатя глава. Какъвъ е тоя свѣтъ, въ който сме изпаднали пакъ?

Гласа на Дамхолтъ цепи двора. Размишлявамъ, дали едно много другарско държане на учителя спрямо ученика би довело по-далечъ. Възможно е да се подобри така отношението имъ и да се избѣгнатъ много нѣща, обаче въ основата си то е все измама. Нали знамъ отъ насъ самитѣ; младежъта е неподкупна и има остри очи. Тя се държи сплотена и образува непроницаемъ фронтъ срещу възрастнитѣ. Тя не е сантиментална; можешъ да се приближишъ до нея, но не и да влѣзешъ въ нея. Който веднѣжъ е билъ изгоненъ изъ рая, никога не може да се върне тамъ. Има единъ знакъ на годинитѣ. Дамхолтъ хладнокрѣвно би използвалъ съ своето остро зрение всѣко другарско отношение за своя полза. Може би, той би показалъ известна привързаность, обаче това не би му попрѣчило да си пази интереса. Възпитателитѣ, които мислятъ, че чувствуватъ съ младежъта, сж мечтатели. Младежъта съвсемъ не иска да бжде разбрана; тя само иска да остане както си е. Възрастниятъ, който натрапнически иска да се приближи до нея, става за нея тъй смѣшенъ, както ако си облѣче детски дрехи. Можемъ да чувствуваме съ младитѣ, но тѣ не чувствуватъ съ насъ. Това е тѣхното спасение.

Звънеца звъни. Междучасието се свърши. Дамхолтъ колебливо застава въ редицата предъ вратата.

Вървя през селото към полето. Волфъ тича предъ мене. Внезапно отъ единъ дворъ изкача единъ булдогъ и се впуска върху него. Волфъ не го бѣше съгледалъ по-рано. Затова на онзи се удава да го повали. Въ следния мигъ тѣ сж единъ страшенъ възелъ отъ прахъ, преплетени тѣла и бѣсно рѣмжене.

Селянинътъ се притича изъ кѣщи съ тояга въ рѣце. — За Бога, учителю, — вика той, — викай си кучето. Плуту ще го разкъса на парчета!

Азъ махамъ съ рѣка. — Плуту, проклети звѣро, тука! — реве той разтревоженъ и запѣхтѣнъ се приближава, за да ги разтѣрве. Обаче възелътъ съ буйно джавкане прелита стотина метра по-нататъкъ и пакъ се тѣркаля.

— Изгубено е — пѣхти селянина и изпуска тоягата си. — Но казвамъ ти, нѣма да го плащамъ. Трѣбваше да го повикашъ.

— Кой е изгубенъ? — питамъ азъ.

— Кучето ти — отговаря селянина смирено. — Тоя проклетъ пѣсъ вече е разкъсалъ цѣла дузина такива.

— Да, но за Волфъ ще почака малко, — казвамъ азъ, — това не е обикновено овчарско куче, драгий мой. Това е военно куче, старъ войникъ, разбирашъ ли?

Прахътъ се разпрѣсва. Дветѣ кучета сж дошли на една ливада. Виждамъ, какъ булдогътъ се опитва да притисне Волфъ надолу, за да го ухапе за кръста. Ако му се удаде, Волфъ е изгубенъ, защото може да му прегризе грѣбнака. Обаче като змиорка овчарското куче се извива единъ сантиметъръ надъ земята, обрѣща се и пакъ напада. Булдога рѣмжи и джавка, Волфъ обаче се бори безъ да гѣкне.

— По дяволитѣ — вика селянинътъ.

Булдогътъ се отѣрсва, скача, хапе въ въздуха, обрѣща се разяренъ, пакъ подскача и пакъ се мѣчи да ухапе — но като че ли той е самъ самичъкъ — тѣй малко се вижда моето куче. То се премѣта като котка, препѣхва се между краката на булдога и го напада отдолу, заобикаля го, тича наоколо, ухапва го внезапно по корема и остава неподвижно.

Булдога изквичава като бѣсенъ, хвърля се на земята, за да го хване така. Обаче изведнѣжъ, по-бързъ отъ сѣнка, Волфъ се спуща и му скача на врата. И сега за пръвъ пѣтъ, го чувамъ да рѣмжи, глухо, страшно, сега, когато е хваналъ и здраво стисналъ противника си, докато този рита и се търкаля по земята.

— Ахъ, учителю, за Бога — вика селянина — викнете кучето си! Ще разкъса Плути на парчета!

— Сега мога да го викамъ колкото искамъ, но нѣма да дойде — казвамъ азъ — па и право е. Нека първо довърши тоя проклетъ пѣсъ.

Булдога стене и вие. Селянинътъ дига тоягата си, за да му помогне. Азъ я дръпвамъ изъ рѣцетѣ му, хващамъ то за гърдитѣ и викамъ: — Върви по дяволитѣ! Твоето псе почна! — Малко остана да го хвана и набия.

За щастие съмъ застаналъ така, че виждамъ, какъ Волфъ изведнѣжъ пуца булдога и препуска насамъ, защото мисли, че съмъ нападнатъ. Така ми се удава да го уловя, иначе селянина щѣше да има нужда поне отъ ново сетре.

Между това Плути се скри. Азъ тупамъ Волфъ по гърба и го успокоявамъ. — Той е сѣщински сатана — мълви селянина.

— Да, — казвамъ гордо, — старъ войникъ; съ него не бива да се закачатъ.

* * *

Отминаваме нататкъ. Задъ селото лежатъ нѣколко ливади, после почва равнище съ хвойни и могили. Близо до брѣзовата горичка пасе стадо овце. Вълнеститѣ имъ гърбове блестятъ въ свѣтлината на заходящото слънце като матово злато.

Изведнѣжъ забелязвамъ какъ Волфъ се впуска съ дълги скокове къмъ стадото. Мисля, че приключението съ булдога го е подлудило и тичамъ следъ него, за да му попрѣча да разкъса нѣколко овце. — Внимавай! Пази отъ кучето! — викамъ азъ на овчаря.

Той се смѣе. — Нали е овчарско куче! Нищо нѣма да имъ направи!

— Не, не — викамъ азъ. — Той не знае! Военно куче е!

— Ами, какъ не, — казва овчаря, — военно куче или не, все едно, нищо нѣма да имъ направи. Ето гледайте, гледайте само. Добре, добре, кучето ми, карай! Докарай ги!

Не вѣрвамъ на очитѣ си: Волфъ... Волфъ, който по-рано никога не бѣше виждалъ овца, сега събира стадото, сякашъ никога не бѣше вършилъ друго нѣщо. Въ дълги скокове той тича следъ две отдалечени агнета и ги погва назадъ. Щомъ се спратъ или поискатъ пакъ да се отбиятъ, той имъ препрѣчва пѣтя и ги хапе за краката, за да вървятъ нататъкъ.

— Браво, — казва овчарьтъ, — той само ги поощипва. Точно както трѣбва.

Кучето е като преобразено. Очитѣ му изпущатъ искри, пробитото му отъ куршумъ ухо се развѣва, той будно обикаля стадото и азъ виждамъ, че е извънредно възбуденъ.

— Купувамъ го веднага — заявява овчарьтъ. — Моето не умѣе толкова. Гледайте, какъ тика стадото къмъ селото. Не му трѣбва повече да учи!

Незнамъ какво ми става. — Волфъ, — викамъ азъ, — Волфъ — и бихъ могълъ веднага да ревна съ гласъ като го гледамъ така. Бѣ порасналъ подъ огъня на гранатитѣ, а сега, безъ нѣкой да му е показвалъ, знае, каква е неговата задача.

— Сто марки въ брой и една заклана овца — казва овчарьтъ.

Азъ клатя глава. — Не го давамъ и за милионъ, приятелю — отвръщамъ азъ.

Сега овчарьтъ клати глава.

* * *

Твърдитѣ кичури на храститѣ изъ полето ме докосватъ по лицето. Извивамъ ги на страна и си слагамъ лицето върху ржцетѣ. Кучето спокойно диша до мене, а отдалечъ долита слабото звънтене на стадото. Иначе е тихо.

Облаци плуватъ бавно по вечерното небе. Слънцето залѣзва. Тъмната зеленина на хвойновитѣ храсти става тъмно кафява, и азъ усѣщамъ какъ нощниятъ вѣтъръ тихо се издига отъ далечнитѣ гори. Следъ единъ часъ ще задуха изъ брѣзитѣ. Войници познаватъ

мѣстносттата сжщо тѣй добре както селяни или горски пазачи, тѣ не сж живѣли въ стаи; тѣ знаятъ времето, когато ще се дигне вѣтъръ, и когато ще настѣпи забулена съ дарчиновъ лѣхъ вечерь; тѣ познаватъ сѣнкитѣ, които се люлѣятъ надъ почвата, когато облацитѣ уловятъ свѣтлината; тѣ познаватъ пѣтищата на луната...

Въ Фландрия веднѣжъ следъ едно артилерийско нападение мина много време, докато пристигне помощъ за нашия раненъ. Увихме му всичкитѣ си превързочни пакетчета, превързахме, колкото можахме, ала кръвѣта все течеше и най-после изтече. А задъ него стоеше презъ цѣлото време грамаденъ облакъ на вечерното небе, единъ единственъ облакъ, който обаче бѣше цѣла планина отъ бѣло, злато и червеникавъ блѣсъкъ. Недействителенъ и прекрасенъ стоеше той задъ надупчената отъ стрелба кафяна мѣстность, той бѣше тихъ и свѣтѣше, а умирающиятъ лежеше мълчаливо и кръвѣта му изтичаше. Сякашъ тѣ двамата — облакъ и човѣкъ, принадлежаха единъ къмъ другъ, а все пакъ ми бѣше непонятно, че облака стои тѣй прекрасенъ и безучастенъ на небето, докато единъ човѣкъ умира...

Последната свѣтлина на слънцето обагря равнището съ мрачна червенина. Калугерички прехвъркватъ, пискайки жаловито. Нѣкаква блатна птица крещи отъ езерото насамъ. Азъ гледамъ втренчено презъ широката, пурпурно червена равнина... При Хаутхулстъ имаше едно мѣсто, дето растѣше въ ливадитѣ толкова много макъ, че тѣ бѣха цѣли червени. Наричахме ги кървавитѣ ливади, защото при буря тѣ имаха убития цвѣтъ на още прѣсна, току-що съсирена кръвь... Тамъ полудѣ Кьолеръ, когато минавахме отъ тамъ презъ една ясна нощъ, съсипани и уморени. При несигурната свѣтлина на месеца той помисли, че сж кървави езера и искаше да скочи вжтре.

Потрепервамъ и поглеждамъ нагоре. Защо е това? Защо идатъ сега тия спомени тѣй често? И тѣй странно, съвсемъ другояче отколкото тамъ на фронта? Дали не съмъ твърде много самъ?

Волфъ се помръдва и излайва на сънь. За стадото ли сънува? Дълго го гледамъ. После го събуждамъ и ние си тръгваме назадъ.

* * *

Сжбота е. Отивамъ при Вили и го питамъ иска ли да дойде въ недѣля съ мене въ града. Но той отблъсва тази мисль далеко отъ себе си. — Утре имаме пълнена гжска, — казва той, — по никой начинъ не мога да я оставя. Защо искашъ да ходишъ въ града?

— Въ недѣля не мога да издържа тука — казвамъ азъ.

— Не разбирамъ — отвърща той — при тази храна!

Заминавамъ самъ. Вечерята отивамъ съ нѣкаква неопредѣлена надежда у Валдманъ. Тамъ има голѣмо оживление. Известно време стърча тукъ тамъ и гледамъ. Тълпа млади момчета, които едва бѣха закачили отъ войната, се мѣтатъ по паркета. Тѣ сж самоувѣрени и знаятъ, какво искатъ. Тѣхниятъ свѣтъ има ясно начало и ясна цель: успѣха. Тѣ сж много по-завършени отъ насъ, макаръ че сж по-млади.

Между танцуващитѣ откривамъ грациозната малка шивачка, съ която спечелихъ уанъ-степа. Поканвамъ я на валсъ, и оставаме заедно. Преди нѣколко дена си получихъ заплатата, та сега поржчвамъ нѣколко шишета сладко, червено вино. Приемъ го бавно, и колкото повече пия, толкова повече изпадамъ въ странна тжга. Какво бѣше казалъ Албертъ? Да имашъ нѣкого, който да принадлежи къмъ тебе?

Замислено слушамъ приказкитѣ на момичето, което чурулика като ластовичка за колеги, за надници, за долни дрехи, за нови танци и хиляди нищожни работи. Ако се повиши надницата съ двадесетъ пфенига, би могла да обѣдва въ ресторантъ и би била доволна. Завиждамъ ѝ за нейното ясно, просто сжществувание и продължавамъ да я разпитвамъ. Бихъ искалъ да питамъ всѣки човѣкъ, който тукъ, се смѣе и е веселъ, какъ живѣе. Може би ще се намѣри нѣкой да ми разкаже нѣщо, което би ми помогнало.

После придружавамъ лястовичката до кжщата ѝ. Тя живѣе въ една голѣма сива казарма на тавана. Спирамъ се предъ вратата. Чувствувамъ топлината на ржката ѝ въ моята. Неясно блести лицето ѝ въ тъмнината. Човѣшко лице, ржка, въ която има топлина и животъ... — Нека дойда и азъ, — казвамъ бързо, — нека дойда и азъ...

Предпазливо дебнемъ по скърцащата стълба. Драсвамъ една кибритена клечка, но тя веднага я изгасява, улавя ме за ржка и ме тегли следъ себе си.

Тѣсна стаичка. Маса, кафяно канапе, легло, на стената нѣколко картини, въ жгъла шевна машина, тръстенъ бюстъ за проби и единъ кошъ съ бѣли долни дрехи за шевъ.

Бързо малката изважда единъ спиртникъ и приготвя чай отъ ябълкови кори и десетъ пжти варени и пакъ сушени чайни листа. Две чаши, едно засмѣно, малко лукавичко личице, една трогателно синя рокличка, приветливата бедность на една стаичка, една лястовичка, чието единствено богатство е нейната младостъ... Сѣдамъ на канапето. Така ли почва любовта? Тѣй леко и като на игра? Човѣкъ трѣбва само да скочи и надъ себе си.

Лястовичката е мила; навѣрно и това спада къмъ нейния мъничкѣ животъ: да дойде нѣкой и да я вземе въ прегръдкитѣ си, и после пакъ да си отиде. Машината трака, другъ иде, лястовичката се смѣе, лястовичката плаче и все шие... Тя хвърля една малка шарена покривка върху машината, която сега се превръща отъ едно работно животно отъ никелъ и стомана въ хълмъ отъ червени и сини копринени цвѣтя. Лястовичката не иска да ѝ припомнятъ за деня, тя се сгушва въ ржцетѣ ми, говори, брѣмчи и мълви и пѣе въ тънката си рокличка, тя е слаба и бледна, гладувала е, тѣй е лека, че човѣкъ може да я отнесе до леглото, до желѣзното походно легло. На лицето и е изписанъ такъвъ сладкѣ изразъ на преданость, тя се стиска за врата ми, въздиша и се усмихва като дете съ затворени очи; въздиша и трепери, заеква малко, диша дълбоко нѣколко пжти, извиква полека: азъ я гледамъ, постоянно я гледамъ; искамъ да бжда и азъ така и мълчаливо питамъ: това ли е... това ли е? Тогава лястовичката ме назовава съ всѣкакви пѣстри имена и е нѣжна и засрамена и се гуши до мене, а като си отивамъ и питамъ: — Щастлива ли е лястовичката? — Тя ме цѣлува много пжти и прави гримаси и маха съ ржка и кима, кима съ глава...

Азъ обаче слизамъ по стжлбата и съмъ изпълненъ съ очудване. Тя е щастлива: — какъ бързо... Не разбирамъ. Не е ли тя другъ човѣкъ, единъ животъ за себе си, въ който азъ никога не съмъ влѣзълъ? Не ще ли остане тя пакъ това, дори и да имахъ всички пламъци на любовта? Ахъ, любовъ — факелъ, който пада въ една бездна и тогава едва показва, колко е дълбока.

Вървя презъ улицитѣ къмъ гарата. Не, не е това, и това не е. Така човѣкъ е още по-самъ отколкото иначе.

III

Свѣтлиятъ кръгъ на лампата освѣтява масата. Предъ менъ лежатъ купове сини тетрадки. До тѣхъ шише съ червено мастило. Преглеждамъ работитѣ, подчертавамъ грѣшкитѣ, слагамъ попивателнитѣ и затварямъ тетрадкитѣ.

После ставамъ. Това ли е живота? Тази монотонна равномерностъ на днитѣ и часоветѣ. Колко малко запълва тя въ същностъ! Все остава много, твърде много време за мислене. Надѣвахъ се, че еднообразието ще ме успокои. Ала то ме прави само по-безпокоенъ. Какъ дълги сж тукъ вечеритѣ!

Минавамъ презъ хармана. Кравитѣ прѣхтятъ и тѣпчатъ въ полумрака. На низки столчета до тѣхъ седатъ слугинитѣ, за да ги доятъ. Всѣка седи за себе си като въ малка стая, чиито стени отъ дветѣ страни сж образувани отъ чернопѣстритѣ тѣла на животнитѣ. Малки фенерчета трептятъ надъ тѣхъ въ топлия тежъкъ въздухъ на обора, млѣкото тече на тънки струи въ ведрата, а гърдитѣ на момичетата се олюляватъ въ синитѣ имъ дрешки. Тѣ повдигатъ глави и се усмихватъ, дишатъ и показватъ здравитѣ си бѣли зъби. Очитѣ имъ блестятъ въ тъмнината. Мерише на добитъкъ и на сѣно.

Стоя известно време предъ вратата, после се връщамъ въ стаята си. Синитѣ тетрадки лежатъ предъ лампата — така ще лежатъ винаги — и азъ ли все така ще седа, докато постепенно остарѣя и най-последно умра? Ще си легна да спя.

Бавно минава червениятъ месецъ надъ покрива на плѣвника и хвърля очертанията на прозореца на пода, единъ полегатъ четирижгълникъ съ кръстъ въ срѣдата, който непрестанно се измѣства, колкото по се издига. Следъ единъ часъ изпълзва нагоре по леглото ми и кръста пѣпли по гърдитѣ ми.

Лежа въ голѣмото синьокарирано селско легло и не мога да спя. Понѣкога ми се затварятъ очитѣ и азъ затъвамъ въ нѣкакво пространство безъ граници — обаче въ последния мигъ нѣкакъвъ внезапно появилъ се страхъ ме дръпва и събужда пакъ, и азъ пакъ

продължавамъ да слушамъ, какъ черковниятъ часовникъ бие часоветъ, вслушвамъ се и чакамъ и се търкалямъ насамъ нататъкъ.

Най-после ставамъ и се обличамъ. После прескачамъ презъ прозореца, вземамъ кучето и тичамъ навънъ въ полето. Месеца свѣти, вѣтъра фучи и надалеко се простира равнината. Тъмно я пресича желѣзнопътната линия.

Сѣдамъ подъ единъ хвойновъ храстъ. Следъ нѣколко време виждамъ, че по желѣзнопътната линия пламватъ сигналнитѣ лампи. Иде нощниятъ влакъ. Релситѣ почватъ да кѣнтятъ леко и металически. Фенеритѣ на локомотива блѣсватъ на хоризонта и разливатъ предъ себе си една вълна отъ свѣтлина. Влакътъ префучава съ освѣтени прозорци, за мигъ купетата съ тѣхнитѣ куфари и сѣдбини сѣ съсемъ близо, после бѣгатъ нататъкъ, релситѣ пакъ блестятъ въ мократа свѣтлина, а изъ далечината още грѣе заканително като нѣкакво пламнало око червената лампа на края на влака.

Виждамъ месеца да става свѣтълъ и жълтъ, тичамъ презъ синята дрезгавина на брѣзовитѣ гори, дъждовни капки прѣскатъ отъ клончетата въ тила ми, препъвамъ се о корени и камъни, а утрото се подава оловено сиво, когато се връщамъ. Лампата още гори — отчаянъ се озъртамъ въ стаята — не, немога да издържа това; би трѣбвало да съмъ двадесетъ години по-старъ, за да мога да се примиря така.

Уморенъ и изтощенъ се опитвамъ да се съблѣка. Не ми се удава. Но още като заспивамъ, стискамъ юмруци — нѣма да отстѣпя — още не искамъ да се откажа...

После пакъ потъвамъ съ фучение въ пространството безъ граници...

* * *

... и предпазливо се промъквамъ напредъ. Бавно, сантиметъръ по сантиметъръ. Слънцето гори по жълтитѣ склонове, прешиковитѣ храсти цвѣтятъ, въздуха е горещъ и тихъ, балони и бѣли като флагчета облачета висятъ на хоризонта. Предъ моя шлемъ се люлѣятъ червенитѣ листа на единъ маковъ цвѣтъ.

Отъ среща, задъ храста иде нѣкакво слабо, едва доловимо ровене. После е пакъ тихо. Чакамъ още. Единъ брѣмбаръ съ

зеленозлатни крила пълзи предъ менъ по една лай-кучка. Пипалата му опипватъ нарѣзанитѣ листа. Пакъ долита нѣкакъвъ лекъ шумъ презъ пладнешката тишина. Сега се подава края на единъ шлемъ задъ храста. Подъ него чело, свѣтли очи, стиснати уста — изпитателно разглеждатъ очитѣ мѣстността и се свеждатъ къмъ единъ бѣлъ книженъ бележникъ. Безъ да подозира нѣщо, човѣкътъ снema скица отъ отвѣдната далечина.

Протѣгамъ ржка къмъ ржчната бомба. Доста време минава докато я дръпна до себе си. Най-последно тя е до мене. Съ лѣвата си ржка я откачамъ, после броя на умъ. Следъ това я хвърлямъ отъ низко къмъ калиновия храстъ и бързо се спущамъ въ дупката си, прилепямъ тѣлото си само до земята, притисвамъ лицето си въ тревата и разтварямъ уста.

Трѣсъка на експлозията раздира въздуха, парчета отъ гранатата хвърчатъ, издига се крѣсъкъ, повлеченъ, бѣсенъ отъ ужасъ. Въ ржката си държа втората бомба и надничамъ презъ прикритието. Англичанинътъ сега лежи откритъ на земята, краката му сж откъснати, кръвъ блика. Гамашитѣ му висятъ развити задъ него като хлабави ленти, той лежи на корема си, гребете съ ржце и вика съ широко разтворени уста.

Той се премѣта и ме вижда. Тогава се опира на ржцетѣ си, изправя се като тюленъ, вика ми нѣщо, а кръвта му тече, тече... После червеното лице изгубва цвѣтъ, хлѣтва, погледа му угасва, устата и очитѣ зѣятъ сега като черни кухини на едно лице, което бавно се навежда къмъ земята, клюмва и пада въ лай-кучкитѣ. Свършено.

Азъ се промъквамъ и искамъ да пропълзя назадъ къмъ нашитѣ окопи. Обаче оглеждамъ се още веднъжъ — внезапно мъртвия оживѣ, изправи се, като че ли иска да ме погне. Откъсвамъ втората ржчна бомба и я хвърлямъ срещу него. Тя пада на метъръ отъ него, търкаля се, спира се — азъ броя, броя — защо ли не избухва? — Мъртвиятъ сега стои и ми се зѣби, хвърлямъ още една бомба — и тя не се прѣсва — сега онзи прави нѣколко крачки, тича на откъснатитѣ си крака, хилейки се, простирайки ржце къмъ мене — хвърлямъ последната бомба, тя го улучва въ гърдитѣ, но той я блѣсва съ ржка — тогава скачамъ за да побѣгна, обаче колѣнетѣ ми се прегъватъ, тѣ сж меки като масло, съвсемъ бавно ги влача напредъ, почти съмъ залепналъ за земята, тегля се, хвърлямъ се напредъ, вече чувамъ пѣхтението на моя

гонителъ, съ юмруци си дърпамъ краката, — обаче отзадъ две ржце се увиватъ около шията ми, притискатъ ме назадъ, на земята, мъртвиятъ колѣннички на гърдитѣ ми, взема гамашитѣ отъ тревата и ми ги увива около врата. Дърпамъ си главата, напрѣгамъ всички мускули, хвърлямъ се надѣсно, за да се освободя отъ примката — ха, едно движение, една задущаваща болка въ гърлото, мъртвиятъ ме влачи напредъ, по склона къмъ варната яма, той ме търкаля следъ себе си, азъ изгубвамъ равновесие, опитвамъ се да се задържа, хлъзгамъ се, падамъ, крѣщя, падамъ безъ край, крѣщя, ритамъ, викамъ.

Тъмнината навлиза на кълба подъ моитѣ драскащи ржце, трещейки нѣщо изгърмява до мене, блъскамъ се о камъни, ржбове, желѣза, безприпятствено крѣскането бѣснѣе изъ мене, рѣзко, пронизително. Не мога да спра. Помежду викове, посѣгатъ къмъ ржцетѣ ми, азъ ги блъскамъ, нѣкой се препъва надъ мене, докопвамъ една пушка, напипвамъ едно прикритие, дръпвамъ пушката на рамо, после гърмя, все още крѣщейки, тогава нѣщо като ножъ блѣсва предъ възела — Биркхолцъ! — пакъ — Биркхолцъ! — азъ скачамъ, иде помощъ, трѣбва да си пробия пжтъ, отскубвамъ се, тичамъ, нѣкой ме удря презъ колѣното, падамъ въ нѣкаква мека яма, въ свѣтлина, ярка, трепкаща свѣтлина — Биркхолцъ! — Биркхолцъ! — само моитѣ викове сж остри въ пространството — изведнѣжъ тѣ се прекжсватъ...

Предъ мене стоятъ селянина и жена му. Азъ лежа половинъ на леглото, половинъ на земята, до мене се надига слугата, азъ съмъ стисналъ конвулсивно единъ бастунъ като пушка, нѣкъде навѣрно ми тече кръвь, тогава усѣщамъ, че това е само кучето, което ми ближе ржката.

— Учителю, — казва селянката разтреперана, — какво ви е?

Не схващамъ нищо. — Какъ съмъ дошълъ тука? — питамъ съ дрезгавъ гласъ.

— Ама, учителю, събудете се. — Сънувалъ сте...

— Сънувахъ, — казвамъ азъ, — това да съмъ сънувалъ?

Изведнѣжъ се засмивамъ, треса се отъ смѣхъ, чакъ ме заболява, смѣя се...

Обаче внезапно смѣхътъ сѣква въ мене. — Английскиятъ капитанъ бѣше, — шепна азъ, — онзи сжщия...

Слугата си търка натъртената ржка. — Сънувалъ сте, господинъ учителю, и сте падналъ отъ леглото, — казва той. — Нищо не чувяхте

и безъ малко щѣхте да ме пребиете.

Не го разбирамъ. Азъ съмъ безгранично отпадналъ и жалъкъ. Тогава виждамъ бастуна въ ржцетѣ си. Слагамъ го на страна и сѣдамъ на леглото. Кучето се притиска до колѣнетѣ ми.

— Дайте ми чаша вода, бабо Шомакеръ, — казвамъ азъ, — и легнете си.

* * *

Обаче азъ не си лѣгамъ, ами оставамъ завитъ съ одѣялото до масата. Лампата оставямъ да гори.

Така седа дълго, мълчаливо, съ блуждающъ погледъ, както само войници могатъ да седатъ, когато сж сами. Следъ нѣкое време ставамъ безпокоенъ и имамъ чувството, като че ли още нѣкой е въ стаята. Усѣщамъ, безъ да се мръдна, какъ бавно се връща пакъ погледътъ и зрението въ моитѣ очи. Когато издигамъ малко клепкитѣ си, забелязвамъ, че седа точно срещу огледалото, което виси надъ малкия омивалникъ. Отъ малко кривото му стъкло ме гледа едно лице съ сѣнки и черни очни кухини. Моето лице.

Ставамъ, свалямъ огледалото и го поставямъ въ кюшето, съ стъклото къмъ стената.

* * *

Съмнало е. Отивамъ въ класъ. Малкитѣ седатъ съ скръстени ржце. Въ голѣмитѣ имъ очи е все още цѣлото плахо очудване на детскитѣ години. Тѣ ме гледатъ тѣй съ довѣрие и вѣра, — внезапно нѣщо ме удари по сърдцето.

Тукъ стоя азъ предъ васъ, единъ отъ стотѣ хиляди фалирали, на които войната разби всѣка надежда и почти всичката сила, — тукъ стоя предъ васъ и чувствувамъ колко по-живи и свързани съ живота сте вие отъ мене, — тукъ стоя предъ васъ и трѣбва да бжда вашъ учителъ и водачъ. Какво да ви уча? Да ви кажа ли, че въ двадесетъ години ще сте изсушени и осакатени, осакатени въ вашитѣ най-свободни наклонности и притиснати безмилостно на дюзини като стока за

проданъ? Да ви разкажа ли, че всичкото образование, всичката култура и всичката наука не е нищо освенъ страшна гавра, докато хората воюватъ въ името на Бога и на човѣчността съ газъ, желѣзо, барутъ и огънь? Какво да ви уча, малки създания, — вие които единствени сте останали чисти въ тия ужасни години?

Какво да ви уча? Да ви кажа ли, какъ се откачатъ ръчни бомби и какъ се хвърлятъ срещу хора? Да ви покажа ли какъ се промушва човѣкъ съ щикъ, какъ се пребива съ прикладъ или умъртвява съ лопатка? Да ви покажа ли какъ се насочва цевъта на пушката срещу едно такова непонятно чудо, каквото сж човѣшкитѣ гърди, съ бѣлъ дробъ и живо пулсиращо сърдце? Да ви разкажа ли, какво е откъснатъ черепъ, разкъсанъ гръбначенъ мозъкъ, тетанусъ? Да ви опиша ли какъ изглежда пръснатъ мозъкъ, разтрошени кости, изтърсени черва? Да ви покажа ли, какъ стене човѣкъ, раненъ въ корема, какъ хърка ранения въ бѣлия дробъ, какъ свири простреляния въ главата? Повече не знамъ! Повече не съмъ научилъ!

Да ви поведе ли по зелената и сива географическа карта, да ви посоча ли съ прѣстъ по нея мѣстата и да ви кажа ли, че тукъ бѣ убита любовта? Да ви обясня ли, че книгитѣ, които държите въ ръце, сж мрежи, съ които се мамятъ вашитѣ беззлюбни души въ храста на фразитѣ и въ теленитѣ мрежи на подправенитѣ понятия?

Ето, азъ стоя предъ васъ, единъ опетненъ, единъ виновенъ и би трѣбвало да ви моля: останете си, каквито сте, не давайте да се злоупотреби съ топлата свѣтлина на детинството и да се превърне въ пламъкъ на умразата. Около вашитѣ чела витае още лъха на невинността — какъ мога да искамъ да ви уча? Задъ менъ се носятъ още кървавитѣ сѣнки на миналото — какъ да дрѣзна да влѣза между васъ? Не трѣбва ли първо самъ да стана пакъ човѣкъ?

Чувствувамъ, какъ въ менъ се шири нѣкаква конвулсия, като че ли съмъ камъкъ и трѣбва да се разтроша и разпадна. Бавно падамъ на стола и разбирамъ, че не мога повече да остана тукъ. Опитвамъ се да схвана нѣщо, но не мога. Едва следъ известно време, което ми се струва безкрайно, вцепенението се разсѣйва. Ставамъ. — Деца, — казвамъ съ мъжа, — може да си отидете. Днесъ нѣма училище.

Малкитѣ ме гледатъ, като че ли е шега. Азъ кимвамъ съ глава още веднѣжъ. — Да, вѣрно е — идете да играете — цѣлъ день — идете

да играете въ гората — или съ вашитѣ кучета и котки — утре пакъ ще дойдете.

Тогава тѣ хвърлятъ кутиитѣ си въ чантитѣ и се блъскагъ чуруликайки и запъхтѣни навънъ.

* * *

Прибирамъ си нѣщата и отивамъ въ съседния чифликъ, за да си взема сбогомъ отъ Вили. Той стои по жилетка до прозореца и упражнява на цигулка пѣсенъта: Презъ май е всичко пакъ ново. На масата е сложена богата вечеря.

— Третата ми днесъ, — заявява той доволенъ, — забелязахъ, че мога да ямъ за запасъ като камила.

Казвамъ му, че довечера ще замина. Вили не обича да, разпитва. — Да ти кажа ли, Ернстъ, — казва той замислено, — тукъ е скучно, — вѣрно е — но докато имамъ такава храна — той сочи масата — десетъ коня не могатъ ме потегли отъ тука.

Съ тѣзи думи изважда сандъче съ бира на бутилки изъ подъ канапето. Усмихнатъ той ми сочи етикета.

Гледамъ го дълго. — Ахъ, Вили, бихъ искалъ да съмъ като тебе — му казвамъ азъ.

— Вѣрвамъ, — се усмихва той и отваря една бутилка.

Когато отивамъ на гарата, отъ съседната кжца изтичватъ нѣколко момиченца съ нацапани уста, съ развѣни ленти въ коситѣ. Тъкмо погребали една мъртва къртица и се молили за нея. Сега ми правятъ книксове и ми подаватъ ржка. — До виждане, господинъ учителю!

ШЕСТА ЧАСТЪ

I

— Ернстъ, трѣбва да поговоря съ тебе, — казва баща ми.

Мога да си представя, какво ще каже. Отъ нѣколко дни той обикаля съ угрижено лице и прави намеци. Но досега все сполучвахъ да му се изплъзна, тъй като рѣдко съмъ дома.

Отиваме въ моята стая. Той сѣда на канапето и гледа кахърно предъ себе си. — Загрижени сме за твоето бждеще, Ернстъ.

Изваждамъ кутия съ пури и му я поднасямъ. Лицето му малко се прояснява, защото пуритѣ сж добри; — получилъ съмъ ги отъ Карлъ, а той не пуши букова шума.

— Наистина ли се отказвашъ отъ учителското си мѣсто? — пита той.

Азъ кимвамъ утвърдително.

— Защо правишъ това?

Свивамъ рамена. Какъ ли да му обясня? Ние сме двама съвсемъ различни човѣка и досега сме се разбирали много добре, само защото въобще никакъ не се бѣхме разбирали.

— А какво ще стане сега? — пита той нататъкъ.

— Каквото и да е, — казвамъ азъ, — нали е все едно.

Той ме гледа уплашено и започва да приказва за една добра, почтена професия, за напредъкъ и мѣсто въ живота. Слушамъ го трогнатъ и отекченъ и си мисля, колко е странно, че тоя човѣкъ на канапето е баща ми, който по-рано решаваше живота ми. Ала той не можа да ме закриля презъ годинитѣ тамъ на фронта, дори въ казармата не можеше да ми помогне. Тамъ всѣки подофицеръ бѣше по-силенъ отъ него. Азъ самъ трѣбваше да прекарамъ всичко, безразлично бѣше, дали той сжществувахе или не.

Когато свърши, наливамъ му единъ конякъ. — Вижъ, тате, казвамъ азъ и сѣдамъ до него, — ти, може би, имашъ право. Ала азъ се научихъ да живѣя въ нѣкаква дупка въ земята, да се храня съ корички хлѣбъ и съ една рѣдка чорба. Доволенъ бивахъ, когато не се стреляше. Една стара барака ми се струваше вече луксъ, а сламеникъ въ почивната станция бѣше за менъ рай. Тогава трѣбва да разберешъ, че

за сега ми стига само факта, че живѣя и че не се стреля вече. Малкото храна и питие, що ми трѣбва, все ще изкарамъ нѣкакъ си, а за всичко друго имамъ още време.

— Да, но, — възразява той, — това не е животъ, така безъ цель...

— Зависи, — казвамъ азъ, — споредъ менъ не е животъ, ако после мога да кажа, че тридесетъ години наредъ съмъ ходилъ всѣки день въ сжщото училище или въ сжщата канцелария.

Очуденъ той отговаря: — Азъ отъ двадесетъ години ходя въ картонената фабрика и все пакъ стигнахъ до тамъ, че съмъ вече самостоятеленъ майсторъ.

— Азъ не искамъ до нищо да стигна, тате, искамъ само да живѣя.

— Азъ живѣхъ честно, — казва той съ известна гордостъ, — не напраздно ме избрахъ за членъ на занаятчийската камара.

— Бжди доволенъ, че ти е било така просто наредено, — отвръщамъ азъ.

— Но нали трѣбва да станешъ нѣщо? — се вайка той.

— За сега мога да работя въ магазина на единъ другаръ отъ войната, той ми предложи самъ, — казвамъ азъ, за да го успокоя, — тамъ ще изкарвамъ, колкото ми трѣбва.

Той клати глава. — И зарадъ това се отказвашъ отъ хубавото чиновническо мѣсто?

— Не веднѣжъ е трѣбвало да се отказвамъ отъ нѣщо, тате.

Той угрижено смучи пурата си. — А ти дори щѣше да имашъ право на пенсия!

— Ахъ, — казвамъ азъ, — кой отъ насъ войниците ще доживѣе до шестдесетъ години? Толкова много сме прекарали, то после ще се покаже. Сигурно ще измремъ по-рано. Съ най-добрата воля не мога да си представя, не ще стана на шестдесетъ години. Толкова много видѣхъ да мратъ на по двадесетъ.

Пуша замислено и разглеждамъ баща си. Все още чувствувамъ, че ми е баща, обаче той е освенъ това и единъ милъ, възстаръ човѣкъ, предпазливъ и педантъ, чиито възгледи вече нѣматъ значение за мене. Мога да си представя какъвъ щѣше да е на фронта; би трѣбвало все да го следятъ, а подофицеръ никога не би станалъ.

* * *

Посещавамъ Лудвигъ. Той седи затрупанъ съ книги и брошури. Искамъ да говоря съ него за много нѣща, които ми тежатъ на сърдцето, защото чувствувамъ, че той може би, би могълъ да ми покаже единъ пжтъ. Обаче той самиятъ е днесъ безпокоенъ и възбуденъ. Говоримъ известно време незначителни работи, после той казва: — Сега трѣбва да отида при лѣкаря.

— Все още зарадъ дизентерията ли? — питамъ азъ.

— Не, за друго.

— Какво ти е, Лудвигъ? — питамъ азъ очуденъ. Той мълчи. Устнитѣ му треперятъ. После казва:

— И азъ не знамъ.

— Да дойда ли съ тебе? И безъ това нѣмамъ работа...

Той си търси фуражката. — Да, ела!

По пжтя той ме поглежда крадешкомъ отъ страна, и е странно унилъ и мълчаливъ. Завиваме по Линденцрасе и влизаме въ една кжща, която има малка, мизерна градинка съ храсти отпредъ. Чета бѣлата емайлова фирма на вратата: Д-ръ мед. Фридрихъ Шулцъ, специалистъ по кожни и венерически болести, и се спирамъ. — Какво има, Лудвигъ?

Той ме гледа побледнѣлъ. — Още нищо, Ернстъ. Имахъ веднѣжъ единъ такъвъ отокъ. А сега пакъ се появи.

— Ако е само това, Лудвигъ, — казвамъ азъ облекченъ, — какви пжпки съмъ ималъ и циреи! Като детска глава. Това е отъ калпавата храна.

Звънимъ. Една сестра въ бѣли дрехи ни отваря. И двамата сме страшно смутени и съ зачервени лица влизаме въ чакалнята. Тукъ сме слава Богу сами. Купъ броеве отъ списанието „Вохе“ лежатъ на масата. Прелистваме ги. Тѣ сж доста стари. Още отъ Брестъ-Литовскиятъ миръ.

Влиза лѣкарьтъ. Очилата му блестятъ. Вратата къмъ кабинета му е полу-отворена. Вижда се единъ столъ отъ никелови трѣби и кожа, много практиченъ, но мжчителенъ.

Смѣшно, че толкова много лѣкари обичатъ да се отнасятъ къмъ пациентитѣ си като къмъ малки деца. При жболѣкаритѣ това дори влиза въ науката имъ, но и този сортъ тука изглежда че е такъвъ.

— Е, господинъ Брайеръ, — се закача очилатата змия, — ще трѣбва да се сприятелимъ за въ бждеще.

Лудвигъ стои като призракъ и преглъща. — Не е ли...

Лѣкарътъ кима насърчително. — Да, пробата отъ кръвта се върна. Положителна. Сега трѣбва здраво да погнемъ тия приятели.

— Положителна, — заеква Лудвигъ, — значи...

— Да, — отговаря лѣкарътъ, — трѣбва да започнемъ едно малко лѣкуване.

— Значи, имамъ сифились?...

— Да.

Муха бръмчи презъ стаята и се блъска о прозореца. Времето спира. Задушливъ лепне въздуха между стенитѣ. Свѣта се е промѣнилъ. Единъ ужасенъ страхъ се е превърналъ въ ужасна сигурностъ.

— Не може ли да е грѣшка? — пита Лудвигъ, — не може ли да се направи втора проба?

Лѣкарътъ клати глава. — По-добре е веднага да се почне лѣчението. Стадиятъ е секундеренъ.

Лудвигъ преглъща. — Излѣчимо ли е?

Докторътъ се оживява. Лицето му дори сияе отъ довѣрие. — Ама, разбира се. Ето тѣзи тръбички, половинъ година най-напредъ да се впрѣсква. После ще видимъ. Може би нѣма да има вече нужда отъ нищо. Луесъ е днесъ изцѣримъ.

Луесъ — отвратителна дума, която звучи, сякашъ е нѣкаква тънка, черна змия.

— На войната ли се заразихте? — пита доктора. Лудвигъ кимва утвърдително.

— Защо не сте се лѣкували веднага?

— Не знаехъ, какво е. По-рано никога не ни бѣха казвали нищо за тия работи. Па и то се появи много по-късно и изглеждаше безопасно. После отъ само себе си изчезна.

Докторътъ клати глава. — Да, това е опаката страна на медала, — казва той повърхностно.

Най ми се иска да го блъсна съ единъ столъ по главата. Какво знае той за насъ? Знае ли, какво е на човѣка, когато му даватъ три дена отпускъ, за да отиде въ Брюкселъ, когато, измъкналъ се изъ гранатнитѣ ями, изъ калъ, кръвь и ужасъ, пристигне съ вечерния влакъ въ градъ съ улици, фенери, освѣтени магазини и жени, съ хубави стаи въ хотела, бѣли вани, въ които можешъ да се плѣскашъ и поливашъ съ вода, да

смъкнешъ отъ себе си всичката мръсотия, съ тиха музика, тераси и хладно тежко вино? Какво знае тоя тука за магията на синия вечеренъ полумракъ въ такъвъ единъ бѣгълъ, краткъ мигъ между ужасъ и ужасъ? Като че ли за мигъ се продиратъ облацитѣ и живота надава викъ въ кжсата пауза между смъртъ и смъртъ. Кой знае дали, следъ нѣколко дена само, нѣма да увиснешъ съ раздробени кости въ теленитѣ мрежи, да ревешъ, да умирашъ отъ жажда и да се мжчишъ звѣрски, докато пукнешъ... Още една глѣтка отъ тежкото вино, още единъ дѣхъ, още единъ погледъ въ тоя недействителенъ свѣтъ отъ бои, които се преливатъ, отъ мечти, отъ жени, отъ възбуденъ шепотъ и думи, при които кръвта става черенъ фонтанъ, при които години на калъ, бѣсъ и безнадеждностъ се стопяватъ и ставатъ сладка, пѣюща вихрушка отъ спомени и надежди. Утре смъртъта пакъ ще бушува около тебе съ снаряди, ржчни бомби, пламъкопрѣскачки, кръвъ и опустошение; — но днесъ е още тука тази мека, гладка кожа; тя ухае и зове като самиятъ животъ, тя мами непонятно... замайващи сѣнки, меки, топли ржце... нѣщо шумоли като коприна, блѣска... небето гори... кой мисли, че въ този примамливъ шепотъ, това благоухание, тази кожа може да лежи скрита, дебнейки, чакайки, вардейки те, болестъта? Кой знае и кой иска да знае това, кой изобщо мисли за по-нататкъ отъ днесъ? — утре, може би, всичко е свършено... Проклетата война, която ни научи да виждаме и вземаме само момента.

— А сега? — пита Лудвигъ.

— Да почнемъ, колкото може по-скоро.

— Тогава още сега, — казва Лудвигъ спокойно и влиза съ лѣкаря въ кабинета му.

Азъ оставамъ въ чакалната и разрѣзвамъ нѣколко броя отъ списанието, което е пълно съ паради, победи и силни слова на опиянени отъ войната пастори.

Лудвигъ се връща. Шепна му: — Иди и при другъ лѣкаръ, този тукъ сигурно нищо не разбира. Нѣма понятие. — Той прави уморенъ жестъ и ние мълчаливо слизаме по стълбитѣ. Долу той внезапно ми казва съ отвърнато на страна лице: — Довиждане тогава...

Азъ дигамъ очи. Той се облѣга на перилата и конвулсивно стиска ржце въ джобоветѣ си.

— Какво има? — питамъ уплашено.

— Ще си вървя, — отговаря той.

— Тогава подай ми поне ржка, — казвамъ азъ очуденъ. Съ разтреперани уста той отвръща: — Сега навърно нѣма да искашъ да се докосвашъ до мене, като...

Плахъ и слабъ стои той до стълбата, сжщо така както се облѣгаше винаги на пръстѣта предъ окопа, съ печално лице и сведени очи... Ахъ Лудвигъ, Лудвигъ, какво правятъ тия тукъ съ насъ — азъ да не се докосна до тебе, ти глупчо, ти глупако, ето на, хващамъ те, сто пжти те хващамъ, докосвамъ се до тебе... нѣщо като че ли ме тласка, ахъ проклятие, сега се разплаквамъ дори, азъ диването... хващамъ го за раменетѣ, притискамъ го до себе си и чувствувамъ, какъ трепери... — Ахъ, Лудвигъ, това сж само глупости, може би и азъ съмъ боленъ, мълчи сега, онзи очилатия горе всичко ще оправи... — и той трепери и трепери, а азъ го стискамъ здраво.

II

За следъ обѣдъ въ града сж разгласени демонстрации. Отъ месеци насамъ ценитѣ се повишаватъ и скжпотията и лишенията сж по-голѣми отколкото презъ войната. Заплатитѣ не стигатъ да се набави и най-нуждното; дори и когато има пари, човѣкъ често неможе да купи нищо съ тѣхъ. Появяватъ се обаче все повече питейни и танцувални заведения, все повече се засилва спекулата и измамата.

Единични групи стачкуващи работници минаватъ презъ улицитѣ. Понѣкога ставатъ метежи. Говори се, че въ казармитѣ се събирала войска. Обаче още нищо не се вижда.

Разнасятъ се викове ура и долу. На единъ жгълъ говори нѣкой. Обаче после всичко внезапно затихва...

Бавно се задава едно шествие отъ хора въ избѣлѣли бойни униформи. То е съставено отъ групи, все по четири на редъ. Отпредъ носятъ голѣми бѣли дѣски съ надписи: Де остава благодарността на отечеството? — Сакатитѣ отъ войната гладуватъ!

Едноржки носятъ тѣзи надписи. Тѣ често се обръщатъ, за да видятъ, дали шествието ги следва. Защото тѣ сж най-бързитѣ.

Следъ тѣхъ идатъ хора съ овчарски кучета на кжси кожени каиши. Животнитѣ носятъ на врата си червения кръстъ на слѣпитѣ. Тѣ вървятъ внимателно до своитѣ господари. Спре ли шествието, тѣ веднага сѣдатъ, и слѣпитѣ се спиратъ. Понѣкога се впусчатъ отъ улицата, джавкайки и въртейки опашки, кучета въ шествието да играятъ съ тѣхъ. Тѣ обаче само свеждатъ глава и не обръщатъ внимание на душенето и лая. Ушитѣ имъ сж наистина изпънати, внимателно наострени, очитѣ живи; обаче тѣ ходятъ, като че ли вече никога нѣма да тичатъ и скачатъ; като че ли разбиратъ, защо сж тука. Тѣ се различаватъ отъ своитѣ другари като милосердни сестри отъ весели селски момичета. Па и другитѣ кучета, не се опитватъ много; следъ нѣколко минути тѣ се отказватъ и си тръгватъ бързо, изглежда като че ли бѣгатъ отъ нѣщо. Само едно грамадно месарско куче стои още, съ широко разкрасени крака, и лае бавно, дълбоко и жаловито, докато шествието го отмине.

Странно е, — тѣзи хора сж ослѣпѣли вследствие на ранитѣ си; затова се движатъ другояче, а не като слѣпородени. Тѣ сж по-буйни и сжщевременно по-предпазливи въ жестоветѣ, които още нѣматъ сигурността на много тъмни години. Въ тѣхъ още живѣе спомена за бои, небе, земя и сумракъ. Тѣ още се движатъ така, като че ли иматъ очи, неволно дигатъ и обръщатъ главитѣ си, за да погледнатъ тогова, който говори съ тѣхъ. Нѣкой носятъ черни клапи или превръзки на очитѣ си, повечето обаче нѣматъ нищо, сякашъ така сж малко по-близо до боитѣ и свѣтлината. Бледната вечерна заря блести задъ наведенитѣ имъ глави. Въ витринитѣ се запалватъ първитѣ лампи. Тѣ обаче едва усѣщатъ меката и нѣжна вечерна свѣтлина по челата си; — съ грубитѣ си ботуши тѣ вървятъ бавно презъ вѣчния мракъ, който се е простналь като облакъ около тѣхъ, и упорито и тѣжно тѣхнитѣ мисли се качватъ и слизатъ по нищожнитѣ цифри, които трѣбва, а немогатъ да сж за тѣхъ хлѣбъ, прехрана и животъ. Лениво се движатъ гладъ и нужда въ угасналитѣ камери на тѣхния мозъкъ. Безпомощни и пълни съ глухъ страхъ тѣ усѣщатъ тази близость и все пакъ немогатъ да ги видятъ, немогатъ да направятъ нищо противъ онѣзи, освенъ да вървятъ по много заедно бавно презъ улицитѣ, да издигатъ съ нѣма болка мъртвитѣ си лица отъ мрака къмъ свѣтлината, къмъ ония, които още могатъ да виждатъ, да видятъ.

Задъ слѣпитѣ идатъ едноокитѣ, разкъсанитѣ лица на раненитѣ въ главата, криви, подути уста, глави безъ носове и безъ долни челюсти, нѣкога цѣлото лице само единъ голѣмъ белегъ, само съ две три дупки тамъ дето по-рано сж били устата и носа. Надъ това опустошение обаче тихи, човѣшки очи, които питатъ...

Следъ тѣхъ дългитѣ редици на инвалиди съ отрѣзани крака. Мнозина иматъ вече изкуствени крака, които се отхвърлятъ на косо напредъ и скърцатъ, като стѣпватъ по каменната настилка, сякашъ цѣлиятъ човѣкъ е изкуственъ, отъ желѣзо и скоби.

После идатъ тѣзи, дето треператъ. Ръцетѣ имъ, главитѣ имъ, дрехитѣ имъ, тѣлата имъ се тресатъ, като че ли все още треператъ отъ ужасъ. Тѣ не могатъ да спратъ това, волята имъ е вече изгаснала, мускулитѣ и нервитѣ сж се възбудили противъ мозъка, очитѣ сж станали тѣпи и безсилни.

Еднооки и еднорѣжки тикатъ въ малки трѣстени колички съ мушамени покривки тежко раненитѣ, които могатъ още да живѣятъ

само въ такива колички. Помежду тѣхъ нѣколко теглятъ една плоска кола, съ каквато си служатъ дърводѣлцитѣ, за да пренасятъ легла или мъртвешки ковчези. На нея седи единъ трупъ. Краката му липсватъ цѣлитѣ. Това е тѣлото на единъ едъръ, силенъ мжжъ и нищо повече. Той има широка, яка шия, широко, добро лице съ буйни мустаци. Можелъ е да бѣде преносвачъ на мебели. До него стои единъ надписъ съ разкривени букви, които навѣрно самъ е написалъ: „И азъ по бихъ искалъ да ходя, другари“. Съ сериозно лице седи той, само понѣкога се подпира на рѣцетѣ си и се мѣсти, за да седне другояче.

Шествието минава бавно презъ улицитѣ. Дето премине, всичко утихва. Веднѣжъ, на жгъла на Хакенщрасе трѣбваше да се спре доста дълго. Тамъ се прави новъ танцувалень локалъ, и улицата е задръстена отъ купове пѣськъ, цементови коли и скели. Между скелитѣ надъ вратата вече грѣе въ червени букви: „Астория диле — питейно заведение“. Колата съ трупа стои тѣкмо подъ него и чака, докато отмѣстятъ нѣколко желѣзни прѣчки. Тъмната жаръ на фирмата го облива и обагря лицето, което гледа мълчаливо, мрачно червено, като че ли се издува отъ нѣкаква страшна страсть и ще се прѣсне ей сега въ ужасень викъ.

После обаче шествието отминава и лицето е пакъ само лице на преносвачъ на мобили, бледо въ бледната вечеръ; то се усмихва благодарно, когато единъ другаръ му пѣха цигара между устнитѣ. Тихо минаватъ групитѣ презъ улицитѣ, безъ викове, безъ бунтуване, примирени, само една жалба, никакво обвинение — тѣ знаятъ: който вече не може да стреля, не може да очаква много помощъ. Тѣ ще отидатъ до общината и ще стоятъ малко тамъ, нѣкой секретаръ ще имъ говори нѣщо, после ще се прѣснатъ и по отдѣлно ще се върнатъ въ своитѣ стаи, въ тѣснитѣ си жилища, при бледнитѣ си деца и сивата мизерия, — безъ много надежда — пленници на сждба, която други запалиха за тѣхъ.

* * *

Колкото по-късно става, толкова по-безпокоень става града. Вървя съ Албертъ изъ улицитѣ. На всѣки жгълъ стоятъ групи хора.

Слухове прелитатъ насамъ нататъкъ. Войската се била вече сблъскала съ едно шествие на демонстранти — работници.

Отъ къмъ черквата Св. Мария изпукватъ внезапно пушки, първо отдѣлно, после цѣлъ залпъ. Албертъ и азъ се поглеждаме, после се отправяме, безъ да кажемъ ни дума, по посока на изстрелитѣ.

Все повече хора тичатъ насреща ни. — Вземайте оръжие; проклетата шайка стреля! — викатъ тѣ. Ние тръгваме по-бързо. Промъкваме се между групитѣ, бутаме се нататъкъ, сега тичаме, нѣкаква остра, опасна възбуда ни тласка напредъ. Пъхтимъ. Пукането се засилва. — Лудвигъ! — викамъ азъ.

Той тича до насъ. Устнитѣ му сж стиснати, челюститѣ издадени, очитѣ студени и напрегнати — той има пакъ лицето отъ окопа. Албертъ сжщо. Азъ сжщо. Ние тичаме подиръ пушечнитѣ изстрели като подиръ нѣкакъвъ сигналъ, който страшно ни дърпа нататъкъ.

Кряскайки тълпата отстѣпва предъ насъ. Ние се блъскаме презъ нея. Жени сж си закрили очитѣ съ престилкитѣ и бѣгатъ. Единъ ревъ на яростъ се издига. Отнасятъ единъ ранень.

Дохождаме до пазаря. Тамъ войската се е настанила до кметството. Стоманенитѣ каски блестятъ унило. Предъ стѣлбата стои картечница, готова за стрелба. Площада е празень; — само по улицитѣ, които излизатъ отъ него, се трупатъ хора. Безумно би било да дойдатъ по-напредъ. Картечницата господствува надъ площада.

Обаче единъ излиза напредъ, съвсемъ самъ. Задъ него избликва тълпата отъ улицитѣ като изъ маркучи, клокочи покрай кжщитѣ и се струпва на черень купъ.

Човѣкътъ обаче е много по-напредъ. На срѣдата на площада той излиза изъ сѣнката, която хвърля черквата, на свѣтло. Единъ ясенъ, остъръ гласъ извиква: — Назадъ!

Човѣкътъ издига ржце. Месецътъ е тѣй силенъ, че въ тъмното отверстие на устата се вижда какъ блестятъ бѣли зжбитѣ му, когато захваща да говори. — Другари... — Става тихо.

Гласътъ му е самъ между черквата, масива на кметството и сѣнката, самъ на площада като нѣкакъвъ гължбъ, който се мѣта насамъ нататъкъ. — Другари, хвърлете оръжието! Ще стреляте ли върху вашитѣ братя? Хвърлете оръжието и елате при насъ!

Никога месеца не е бивалъ тѣй ясенъ. Униформитѣ по стѣлбата на кметството сж като тебеширъ. Прозорцитѣ блестятъ. Освѣтената

половина на черковната кула е огледало отъ зелена коприна. Каменнитѣ рицари до вратата изпъкватъ съ своитѣ каски и наличници блестяйки изъ засѣнената стена.

— Назадъ или ще стреляме! — се разнася пакъ студено предишната заповѣдь. Азъ поглеждамъ къмъ Албертъ и Лудвигъ. Това бѣше нашиятъ ротенъ! Това бѣше гласа на Хелъ! Нѣкакво напрежение ме обхваща и души, като че ли ще гледамъ нѣкакво смъртно наказание. Знамя: Хелъ ще стреля.

Тъмната човѣшка маса се движи въ сѣнката на кжщитѣ, тя се колебае и мърмори. Минава цѣла вѣчностъ. После двама войници съ пушки се отдѣлятъ отъ групата и отиватъ къмъ оногова въ срѣдата. Струва ни се, че трае безкрайно дълго, докато се приближатъ, сякашъ тѣпчатъ въ сива тиня все на сжщото мѣсто — тѣ сж нѣкакви лъскави кукли отъ платъ съ готови за стрелба, наведени пушки. Човѣкътъ ги очаква спокойно. Когато сж вече близо, той казва пакъ: — Другари!...

Тѣ го улавятъ подъ мишницитѣ и го дърпатъ напредъ. Той не се противи. Тѣ го теглятъ тѣй бърже, че той се препъва. Тогава отзадъ се надаватъ викове, масата се раздвижва, отъ една улица напредватъ бавно, неправилно. Ясниятъ гласъ командува: — Бързо го доведете назадъ. Ще стрелямъ!

Единъ залпъ въ въздуха. Човѣкътъ внезапно се отскубва, ала не се спасява, а тича напрѣко къмъ картечницата. — Не стреляйте, другари!

Още не е станало нищо, ала когато тѣлпата вижда човѣка да тича нататъкъ безъ оружие, тя сжщо мръдва напредъ. Единъ тѣсенъ клинъ отъ нея се люшка като вълна надлъжъ край черквата. Въ следния мигъ надъ площада прелетява команда, гръмливо се отразява тракането на картечницата отъ кжщитѣ и свирейки и пукайки се чукатъ крушумитѣ по каменната настилка.

Ние се хвърлихме съ свѣткавична бързина задъ издадината на една кжща. Сковаващъ, подълъ страхъ ме обзе въ първия мигъ, съвсемъ различенъ отъ онзи на фронта. После той се превръща въ яростъ. Видѣхъ човѣка, какъ се обърна и падна възнакъ. Предпазливо надничамъ отъ кюшето. Сега той тъкмо се опитва пакъ да се изправи, но не му се удава. Ржцетѣ бавно се подкосяватъ, главата клюмва и, сякашъ е безкрайно уморено, тѣлото се плъзва по камънитѣ. — Тогава

се развързва възелътъ въ гърлото ми. — Не! — крещя азъ. — Не! — пронизителниятъ викъ се запира между стенитѣ на кжщитѣ.

Сега усѣщамъ, че нѣкой ме бутва на страна. Лудвигъ Брайеръ става и отива презъ площада къмъ тъмната купчинка смъртъ.

— Лудвигъ! — викамъ азъ.

Ала той отива по-нататкъ — по-нататкъ. Ужасенъ гледамъ следъ него.

— Назадъ! — иде командата отъ стълбата на кметството.

Лудвигъ спира за моментъ. — Продължавайте да стреляте, поручикъ Хель! — вика той къмъ кметството. После отива напредъ и се навежда къмъ лежащиятъ на земята.

Виждаме, че единъ офицеръ слиза отъ стълбата. Безъ да знаемъ какъ, ние внезапно стоимъ до Лудвигъ и очакваме идващия, който носи като оржие само бастунъ. Той не се поколебава нито мигъ, макаръ че ние сме сега трима и бихме могли, ако искаме, да го отвлѣчемъ, защото войницитѣ му нѣма да смѣятъ да стрелятъ сега, отъ страхъ да не го ударятъ.

Лудвигъ се изправя. — Поздравлявамъ ви, поручикъ Хель. Човѣкътъ е мъртавъ.

Ивица кръвъ тече изподъ дрехата на мъртвия въ браздитѣ между камънитѣ на настилката. До дѣсната ржка, която се подава, тънка и жълта, изъ ржкава, се образува локва кръвъ, и се отразява черна въ лунната свѣтлина.

— Брайеръ — казва Хель.

— Знаете ли, кой е? — пита Лудвигъ.

Хель го поглежда и клати глава.

— Максъ Вайль.

— Азъ искахъ да го оставя да побѣгне — казва Хель следъ малко, почти замисленъ.

— Мъртавъ е — отговаря Лудвигъ.

Хель свива рамене.

— Той бѣше нашъ другаръ — продължава Лудвигъ.

Хель не отговаря.

Лудвигъ го гледа студено. — Хубавъ занаятъ!

Сега Хель се раздвижва. — Не е тамъ работата, — казва той, — само цельта — спокойствие и редъ.

— Цель — отвръща Лудвигъ презрително. — Отъ кога сте почнали да се извинявате? Цель! Тръбва ви занятие — това е всичко. Оттеглете хората си, за да не се стреля повече!

Хелъ прави нетърпеливо движение. — Хората ми ще останатъ. Ако се оттеглятъ, утре ще ги нападне десеторна тълпа. Вие самъ знаете това. Следъ петъ минути ще заема изходитѣ на всички улици. До тогава имате време да отнесете мъртвия.

— Хвацайте! — ни казва Лудвигъ. После се обръща още веднѣжъ къмъ Хелъ. — Ако се оттеглите сега, никой нѣма да ви нападне. Ако останете, ще има още мъртви. Чрезъ васъ. Знаете ли това?

— Знамъ — отговаря Хелъ студено.

Една секунда стоимъ още срещу него. Хелъ ни изглежда по редъ. Моментътъ е страненъ. Нѣщо се случва.

После ние вземаме отпуснатото тѣло на Максъ Вайлъ и го отнасяме. Улицитѣ сж пакъ пълни съ хора. Когато идемъ, ни се отговаря широкъ пжтъ. Викове прелитатъ: — Кучета! Кървава полиция! Убийци! — Отъ гърба на Максъ Вайлъ капе кръвь.

Занасяме го въ най-близката кжща. Това е холандския танцуваленъ локалъ. Нѣколко санитарии вече превързватъ двама души, които лежатъ на паркета. Една жена съ окървавена престилка стене и постоянно иска да си върви въ кжщи. Съ мъжа я задържатъ, докато намѣрятъ носилка и дойде лѣкарь. Тя е ранена въ корема. До нея лежи мъжъ, облѣченъ въ старата си войнишка куртка. Дветѣ му колѣне сж пробити. Жена му колѣничи до него и плаче: — Той нищо не е направилъ! Само минаваше отъ тамъ! Азъ само му носѣхъ яденето! — Тя показва сивата емайлова тенджерата съ дрѣжки. — Само яденето му...

Танцувачикитѣ сж се свили въ едно кюше. Съдържателя на локала тича възбуденъ насамъ нататкъ и пита, дали не може да занесатъ раненитѣ другаде. Неговото заведение ще бжде съсипано, ако се разчуе това. Никой гостъ нѣма вече да иска да танцува. Антонъ Демуръ въ знатната си портиерска униформа носи шише конякъ и го държи до устата на ранения. Съдържателятъ гледа ужасенъ и му прави знаци, обаче Антонъ не се смущава. — Вѣрвашъ ли, че ще ми спасятъ краката? — пита ранениятъ. — Азъ съмъ шофьоръ.

Пристигатъ носилкитѣ. Вѣнъ пакъ пукатъ пушки. Ние скачаме. Чува се крѣськъ и дрънкане на стѣкла. Тичаме навѣнъ. — Кѣртете калдарѣма! — вика единъ и забива мотика въ камѣнитѣ. Отгоре хвѣрлятъ дюшеци, столове, една детска количка. Отъ площада блѣсватъ изстрели. Отъ покривитѣ сега сжщо пука.

— Гасете фенера! — Единъ изкача напредъ и замѣрва съ тухла. Веднага е тъмно. — Козоле! — вика Албертъ. Той е. Валентинъ е при него. Изстрелитѣ като нѣкакъвъ водовъртежъ привлѣкоха всички насамъ. — Насамъ, Ернстъ, Лудвигъ, Албертъ! — реве Козоле — тия свини стрелятъ върху жени!

Ние стоимъ въ вратитѣ на кжщитѣ, изстрели свирятъ, хора крѣщятъ, ние сме затрупани, увлѣчени, смазани, бѣсни отъ яростъ. Крѣвъ прѣска по настилка на улицитѣ, ние сме пакъ войници, пакъ ни е обзело, трещейки и бушувайки, предишното, войната бѣснѣе надъ насъ, между насъ, въ насъ — свѣршено е всичко, другарството надупчено съ картечници, войници стрелятъ срещу войници, другари срещу другари, свѣршено, свѣршено.

III

Адолфъ Бетке си продаде къщата и се пресели въ града.

Когато прие жена си пакъ при себе си, отначало всичко вървѣше известно време добре. Той си вършеше работата, тя своята, изглеждаше като че ли всичко ще тръгне пакъ на редъ.

Но селото започна да шушука. Когато жената минаваше вечерь по улицата, подвикваха задъ нея; — момчета които я срѣщаха, се смѣха нахално въ лицето ѝ — жени си отърсваха — съ явенъ жестъ — политѣ. Жената не казваше нищо, но чезнѣше и ставаше все по-бледа.

Същото бѣше и съ Адолфъ. Влѣзѣше ли въ кръчма, разговортъ занѣмняваше — отидѣше ли нейде на гости, посрѣщаше го смутено мълчание; — постепенно се решаваха да зададатъ нѣкой прикритъ въпросъ; — въ кръчмата просташки намеци, а понѣкога задъ гърба му избухваше подигравателенъ смѣхъ. Той незнаеше, какво да прави; защото за какво трѣбваше да дава смѣтка на цѣлото село зарадъ нѣщо, което бѣ само негова работа и което дори и свещеникътъ не разбираше? Този го гледаше намусено презъ очилата си, когато Адолфъ минѣше край него. Това измѣчваше Адолфъ, обаче той никога не говорѣше съ жена си за тази работа.

Така тѣ живѣха известно време заедно, до като глутницата единъ день пакъ се осмѣли да се покаже и на жената извикаха нѣщо въ присѣтствието на Адолфъ. Адолфъ подскочи. Обаче тя сложи ръката си, на неговата. — Остави ги, тѣ тѣй често правятъ това, че съвсемъ вече не ги чувамъ.

— Често? — Изведнѣжъ той разбра, защо бѣше станала толкова мълчалива. Разяренъ той скочи, за да хване единъ, отъ викащитѣ. Обаче тѣ изчезнаха задъ сплотенитѣ гърбове на своитѣ другари.

Тѣ си отидоха въ къщи и си легнаха мълчаливо. Адолфъ гледаше втренчено предъ себе си. Тогава чу нѣкакъвъ тихъ, сподавенъ звукъ. Жената плачеше подъ завивката си. Може би, често бѣ лежала така, докато той спѣше. — Успокой се, Мария, — каза той тихо, — колкото и да приказватъ. — Ала тя продължаваше да плаче.

Той се чувствуваше безпомощенъ и самъ. Тъмнината стоеше враждебно подъ прозорцитѣ, дърветата шумолѣха като стари клюкарки. Предпазливо той сложи ржката си на рамото на жена си. Тя го погледна, а лицето ѝ бѣше облѣно съ сълзи. — Адолфъ, пустни ме да си отида, тогава ще престанатъ...

Тя стана, свѣщъта още горѣше, сѣнката ѝ се люшкаташе презъ стаята, плъзна се по стенитѣ, едра и грамадна, а тя бѣше малка и слаба спрямо нея въ слабата свѣтлина. Тя седна на ржба на леглото, посегна за чорапитѣ и блузата си. Странна и гигантска, и сѣнката посегна, като нѣкаква безмълвна сждба, която се бѣ вмъкнала, следъ като бѣ дебнала вънъ въ мрака, презъ прозорцитѣ, и сега хилейки се изкривено, разтеглено и подигравателно, повтаряше всичкитѣ ѝ движения. Ето, ей сега ще нападне своята плячка и ще я извлѣче навънъ въ мрака и фученето.

Адолфъ скочи и дръпна бѣлитѣ батистени пердета предъ прозорцитѣ, като че ли искаше да прегради така низката стая срещу нощъта, която гледаше съ алчни кукумявчи очи презъ чернитѣ четвъртити дупки.

Жената вече си бѣше нахлула чорапитѣ и посегна за елечето си. Но Адолфъ бѣше вече до нея. — Мария... Тя дигна очи и отпусна ржце. Елечето ѝ падна на земята. Адолфъ видѣ мжката въ очитѣ ѝ, мжката на една тварь, на едно бито животно, цѣлата безкрайна мжка на ония, които немогатъ да се бранятъ. Той хвана жената за раменетѣ. Колко бѣше мека и топла, какъ можеха само да хвърлятъ камъни по нея? Нѣмаха ли тѣ и двамата добрата воля? Защо ги гонѣха и преследваха тѣй безмилостно? Той я дръпна къмъ себе си, тя отстѣпи, сложи ржце около шията му и глава на гърдитѣ му. Така стояха тѣ, мръзнейки въ ноцнитѣ си ризи, чувствуваха се единъ другъ, искаха да се избавятъ единия чрезъ топлината на другия, сгушиха се единъ до другъ на края на леглото, приказваха малко, и когато сѣнкитѣ пакъ затрепераха предъ тѣхъ по стената, защото фитилътъ на свѣщъта се бѣше изкривилъ и пламъкътъ загасваше, Адолфъ съ едно нѣжно движение дръпна жена си пакъ въ леглото, а това значеше: ние ще останемъ заедно, ще се опитаме пакъ — и той каза: — Ще се махнемъ отъ тука, Мария. — Това бѣ изхода.

— Да, Адолфъ, да се махнемъ! — Тя се хвърли къмъ него и заплака сега съ гласъ. Той я притискаше до себе си и все повтаряше: —

Утре ще потърсимъ купувачъ — още утре. — И въ единъ вихъръ отъ намѣрения, надежда, яростъ и печаль той я взе, отчаянието стана жарь, докато тя занѣмѣ, плача стана по-слабъ като детски, и най-последно замрѣ въ изтощение и спокойно дишане.

Свѣщъта бѣше угаснала, сѣнкитѣ ги нѣмаше вече, жената спѣше, обаче Адолфъ лежеше още буденъ въ леглото си и размишляваше. Късно презъ нощъта жената се пробуди и усѣти, че е още съ чорапитѣ, които бѣше обула, когато искаше да си трѣгне. Тя ги изу и ги поглади, преди да ги сложи на стола до леглото си.

Следъ два дена Адолфъ Бетке продаде кжщата и работилницата си. Малко следъ това той намѣри жилище въ града. Натовариха мебелитѣ. Кучето трѣбваше да оставятъ тука. Най-тежка обаче бѣше раздѣлата отъ градината. Не бѣше лесно да трѣгнешъ така, и Адолфъ не знаеше, какво ще излѣзе отъ всичко това. Жената обаче бѣше покорна и мълчеше.

* * *

Кжщата въ града е влажна и безъ свѣтлина, перилата на стълбата сж мръсни, напоени съ миризма отъ кухнята, въздухътъ тежъкъ отъ съседски ежби и непроевѣтрени стаи. Работа има малко, време да дѣлбятъ въ мислитѣ си толкова повече. Двамата не сж весели. Като че ли всичко ги бѣ последвало.

Адолфъ се е свилъ въ кухнята и не разбира, че нѣма да стане другояче. Когато вечеръ седатъ единъ срещу други, когато сж прочели вестника и е раздигната масата, тогава пакъ се пробужда мжката по кжщата и свѣтъ му се завива да мисли и да се вслушва. Жената си намира работа, тя чисти огнището и когато той каже: — Ела, Мария — тя слага парцалитѣ и сапуна и дохожда, и когато я дрѣпне къмъ себе си и ѝ пошепне, жалъкъ и самотенъ: — Пакъ ще трѣгне — тогава тя кима, но не казва нищо и не е весела, каквото и да прави. Той не знае, че зависи толкова отъ него, колкото и отъ нея, че тѣ сж се раздѣлили вече въ четиритѣ години, когато не бѣха заедно и че единиятъ сега притѣснява другия. Той ѝ се сопва: — Че кажи нѣщо. — Тя се стрѣсва и покорно казва нѣщо. Какво ли пѣкъ да каже? Какво става тукъ въ тази кжща, въ нейната кухня — и когато пѣкъ има такава нѣщо между

двама души, че трѣбва да говорятъ, тогава тѣ немогатъ достатъчно да говорятъ, за да го изгладятъ пакъ. Да се говори е добре, когато отзадъ е щастието, когато леко и живо тече, но за какво сж думитѣ, тия промѣнчиви, пълни съ недоразумение нѣща, какво ще помогнатъ, когато човѣкъ е нещастень? Чрезъ тѣхъ става още по-лошо.

Адолфъ следи движенията на жена си и вижда задъ тѣхъ друга, млада, весела, жената на неговитѣ спомени, която той не може да забрави. Подозрение блѣсва пакъ и раздраженъ той подхвърля: — Мислишь все за онзи, а? — И когато тя го поглежда очудено и той вижда, че не е билъ правъ, пакъ продължава да чопли: — Така трѣбва да е, друга бѣше по-рано. Защо тогава се върна? Да бѣше останала при него!

Него самия го боли при всѣка дума, но кой би мълчалъ зарадъ това! Той продължава да говори, докато жената, спрѣна до мивката, дете не стига свѣтлината пакъ заплаква като дете, което се е изгубило. Ахъ, деца сме всички, загубени, глупави деца и около нашитѣ кжщи е все нощъ.

Той не изтрайва повече, излиза и тича безцелно изъ улицитѣ, стои предъ витринитѣ, безъ да вижда нѣщо, тича нататкъкъ дете е свѣтло. Електрически трамваи звѣнятъ, автомобили свирятъ, хора го блѣскаатъ, а въ жълтата свѣтлина на фенеритѣ стоятъ проститутки. Тѣ си клатятъ задницитѣ, улавятъ го подѣ ржка; той пита: — Весела ли си? — и трѣгва съ тѣхъ, доволенъ да види и чуе друго нѣщо. Но после пакъ стърчи самъ, не му се отива дома, а въ кжщи би искалъ да се върне; той ходи по кръчмитѣ и се напива.

Така го намирамъ и го слушамъ и гледамъ, какъ седи съ мжтни очи и предъвка думи и пие: Адолфъ Бетке, най-разумния, най-добрия войникъ, най-вѣрния другаръ, който бѣ помогналъ на мнозина и спасилъ толкова много, който бѣ за менъ закрила и утѣха, майка и братъ, когато блѣсваха свѣтилнитѣ ракети и нервитѣ се разкъсваха отъ атаката и смъртъта. Единъ до другъ бѣхме спали въ мокритѣ подземни ходове, той ме покриваше когато бѣхъ боленъ, можеше всичко, знаеше всѣкога какво да се прави — а сега е увисналъ въ телената мрежа и си разкъсва ржцетѣ и лицето, а очитѣ му вече сж се размѣтили.

— Ахъ, Ернстъ, — казва той съ отчаянъ гласъ, — да бѣхме останали тамъ — щѣхме да сме поне заедно... — Не отговарямъ нищо — гледамъ само ржката си, по която има нѣколко червеникави петна

кръв. Това е кръв отъ Вайлъ, който бѣ застрелянъ по заповѣдь на Хель. До тамъ сме стигнали. Пакъ има война, но нѣма вече другарство.

IV

Тяденъ празнува сватбата си съ конската касапница. Предприятието се е развило въ сжщинска златна яма, и Тяденовото чувство къмъ Марийка е порастнало съобразно съ това.

Сутринъта брачната двойка се отправя на вѣнчавка въ чернолакиранъ файтонъ тапициранъ съ бѣла коприна, впрегнатъ съ четири коня разбира се, както подобава на предприятие, което печели отъ коне. Вили и Козоле сж опредѣлени за свидетели при вѣнчавката. Вили си купи за този тържественъ случай чифтъ бѣли ржковици отъ чистъ памукъ. Това ни струва много трудъ. Най-напредъ Карлъ трѣбваше да достави нѣколко купона, а следъ това търсихме цѣли два деня; — защото никой магазинъ нѣмаше номера на Вили. Но струваше си труда. Снѣжнобѣлитѣ торби, които той най-сетне докопа, отиватъ много добре на отново боядисаниятъ жакетъ. Тяденъ е въ фракъ, годеницата му въ вѣнчалната рокля съ шлейфъ и съ миртовъ вѣнецъ.

Точно преди да тръгнатъ за кметството се случи една неприятность. Козоле идва, вижда Тяденъ въ фракъ и припада отъ смѣхъ. Едва се е малко посъвзелъ, поглежда отново — и вижда Тяденовитѣ щръкнали уши да лъщятъ надъ високата яка, и се размива отново. Невъзможно му е да се сдържи; той ще се размѣе всрѣдъ черква и ще развали цѣлата вѣнчавка; — затова въ последния моментъ азъ трѣбва да го замѣстя като свидетель.

Цѣлата конска касапница е празнично украсена. При входа сж поставени цвѣтя и млади брези, даже и кланицата има вѣнецъ отъ елхови клончета, върху който Вили прикача табела съ надпись: — Добре дошли.

Разбира се на обѣда нѣма ни кжсче конско месо; напротивъ най-доброкачествено свинско месо дими въ чиниитѣ предъ насъ и е нарѣзано огромно парче телешко печено.

Следъ телешкото Тяденъ си съблича фрака и сваля яката. Това дава възможность на Козоле, отново да се шегува, понеже досега той

не можеше да погледне на страна, безъ опасность да се задуши отъ смѣхъ. Последваме примѣра на Тяденъ, и ето че става много уютно.

Следъ обѣдъ тѣстътъ прочита единъ документъ, който прави Тяденъ съпритежателъ на касапницата. Поздравляваме го сърдечно, и Вили внася предпазливо съ бѣлитѣ си ржкавици сватбения ни подарѣкъ: месингова табличка съ гарнитура отъ дванадесетъ чаши отъ шлифованъ кристалъ. Освенъ това три шишета конякъ отъ магазина на Карлъ. Тѣстътъ е толкова трогнатъ отъ нашия подарѣкъ, че предлага на Вили служба като ржководителъ на гостилница. Ималъ намѣрение да отвори наскоро такава. Вили решава, да си помисли.

Надвечеръ идва Лудвигъ за малко. По настоятелната молба на Тяденъ той е дошълъ въ униформа, тѣй като Тяденъ иска да покаже на новитѣ си роднини, че има за приятелъ единъ истински подпоручикъ. Лудвигъ си отива скоро. Ние другитѣ стоимъ, докато на масата останатъ само кокали и празни шишета.

* * *

Когато най-сетне излизаме на улицата е вече полунощъ. Албертъ предлага да идемъ за малко въ кафене Грегерь.

— Тамъ всичко е вече навѣрно затворено, — казва Вили.

— Можемъ да влѣземъ презъ задния входъ, — настоява Албертъ, — Карлъ знае какъ.

Никой отъ насъ нѣма особено желание, обаче Албертъ настоява дотогава, докато най-сетне се съгласяваме. Това ме очудва, понеже другъ пжтъ той е първиятъ, който иска да си върви въ кжщи.

Въпрѣки че отвѣнъ кафенето Грегерь изглежда тъмно и тихо, попадаме всрѣдъ голѣмъ шумъ, когато влизаме презъ задниятъ входъ. Грегерь е локальтъ на гешефтаритѣ, тамъ всѣка нощъ има хора до сутринята.

Една частъ отъ помѣщението се състои отъ малки кабинки съ червени кадифияни пердета. Това е виненото отдѣление. Письци и смѣхъ долитатъ отъ тамъ. Вили се ухилва чакъ до ушитѣ. — Частнитѣ публични домове на Грегерь.

Сѣдаме доста напредъ. Кафенето е препълнено. Въ дѣсно сж маситѣ на проституткитѣ. Кждето вирѣятъ сдѣлки, тамъ цвѣти и

жизнената радост. Затова дванадесет жени не сж много за тукъ. Безъ съмнение тѣ иматъ и конкуренция. Карлъ ни показва госпожа Никелъ, едро, чернооко мургаво женище. Мжжътъ ѝ е дребенъ оказионенъ гешефтаръ, който безъ нея би умрѣлъ отъ гладъ. Затова тя му помага, като преговаря съ партньоритѣ му по сдѣлкитѣ обикновено по единъ часъ въ жилището си.

На всички маси царува възбуждение: шушукатъ, съскатъ, шепнатъ и дигатъ голѣмъ шумъ. Хора, облѣчени въ английски костюми и нови шапки се замъкватъ отъ други съ куртки и безъ яки въ кюшетата, отъ джобоветѣ се вадятъ тайнствено пакетчета и мостри, опитватъ се, отхвърлятъ се, отново ги предлагатъ, появяватъ се бележници, движатъ се моливи, отъ време на време нѣкой изтичва на телефона или навънъ. Подхвърлятъ се думи като вагони, килограми, масло, херинги, сланина, долари, гулдени, акции и числа.

Съвсемъ близо до насъ спорятъ особено разпалено за вагонъ вжглица. Карлъ, обаче, прави презрително движение съ ржка. — Всичко това сж въздушни сдѣлки. Единъ е чулъ нѣкъде нѣщо, втори го съобщава по-нататкъ, трети интересува четвърти, тичатъ и важничатъ, обаче почти никога не се крие нѣщо сериозно задъ тия приказки. Това сж само дребни посрѣдници, които съ удоволствие биха пипнали нѣкакъвъ процентъ. Истинскитѣ голѣми гешефтари правятъ сдѣлкитѣ си най-много съ единъ или съ двама посрѣдници, които тѣ добре познаватъ. Оня тамъ, дебелиятъ купи вчера два вагона яйца въ Полша. Тѣ сега ужъ отиватъ за Холандия, по пжтя ще ги декларираатъ другояче и ще се върнатъ после като прѣсни холандски яйца за пиене на тройна цена. Тия отпредъ търгуватъ съ кокаинъ; тѣ печелятъ, разбира се, извънредно много. Въ лѣво седи Дидерихсъ; той търгува само съ сланина. Сжщо износна търговия.

— Заради тия свине ни куркатъ червата — ръмжи Вили.

— Биха ти куркали и безъ тѣхъ — отговаря Карлъ. — Миналата седмица държавата продаде десетъ каци масло, защото бѣше вече съвсемъ развалено отъ дългото стоене. Сжщо така стои въпросътъ и съ житнитѣ храни. Барчеръ успѣ да купи преди два-три дена нѣколко товара житни храни за безценица, понеже държавата ги бѣше оставила въ полусрутень хамбаръ, дето се бѣха съвсемъ измокрили отъ дъжда и плесенясали.

— Какъ се казва този човѣкъ? — пита Албертъ.

— Барчеръ. Юлиусъ Барчеръ.

— Често ли идва тукъ?

— Мисля, че идва често, — казва Карлъ, — да не искашъ да правишъ сдѣлки съ него?

Албертъ клати глава. — Има ли много пари?

— Червивъ е съ пари — отговаря Карлъ съ известно уважение.

— Я, гледайте, Артуръ иде! — вика Вили смѣйки се.

Яркожълтата мушама се появява при задния входъ. Нѣколцина души ставатъ и се упжтватъ къмъ него. Ледерхозе ги отблъсква на страна, поздравлява снизходително тукъ и тамъ и върви между маситѣ като нѣкакъвъ генералъ. Очуденъ виждамъ, какво твърдо, неприятно изражение е добило лицето му, изражение, което се запазва, даже и когато той се усмихва.

Той ни поздравлява доста отъ високо. — Седни, Артуръ, — казва Вили. Ледерхозе се колебае за моментъ, обаче не може да устои на изкушението да ни покаже тукъ въ царството си, що за човѣкъ е станалъ.

— Само за моментъ, — казва той и взема стола на Албертъ, който тъкмо що обикаля изъ локала, като че ли търси нѣкого. Искамъ да изтичамъ следъ него, отказвамъ се обаче отъ намѣрението си, понеже мисля, че има нужда да излѣзе малко на двора. Ледерхозе поржчва ракия и започва да се разправя за нѣкакви десетъ хиляди военни ботуши и за двадесетъ вагона стари материали съ единъ мжжъ, чийто пръсти сж обсипани съ диаманти. Отъ време на време Артуръ се увѣрва съ погледъ, дали слушаме.

Албертъ върви край кабинитѣ. Нѣкой му е разказалъ нѣщо, което той не може да повѣрва, и което все пакъ не му дава мира. Когато надниква презъ цепнатината въ последната кабина, чувствува, като че ли надъ него се спуща грамадна сѣкира. За мигъ той залита, после дръпва пердето на страна.

На масата стоятъ чаши за шампанско, до тѣхъ е сложенъ букетъ отъ рози, покривката на масата е измѣстена и виси почти до пода. Задъ масата, свито въ кресло, седи русокосо момиче. Роклята му е смъкната, косата разчорлена, гърдитѣ сж още открити. Момичето седи гърбомъ къмъ Албертъ; напѣва една модерна мелодия и си оправя косата предъ едно малко огледало.

— Люси, — казва Албертъ прегракналъ.

Тя се извърща и втренчва погледъ въ него като въ призракъ. Конвулсивно тя се опитва да се засмѣе, обаче трептенето на лицето ѝ замира, когато вижда, какъ погледътъ на Албертъ се е спрѣлъ върху разголенитѣ ѝ гърди. Не е възможно да лъже вече. Уплашена тя се скрива задъ креслото. — Албертъ — не съмъ виновна — заеква тя, — той — той е кривъ — и изведнѣжъ започва да говори бързо: — Той ме напи, Албертъ, азъ не искахъ, но той ми даваше все повече и повече да пия, и азъ не разбирахъ вече, какво става съ мене, кълна ти се.

Албертъ не отговаря.

— Какво се е случило тукъ? — запитва нѣкой задъ него. Барчеръ се е върналъ отъ двора и се пжчи предъ Албертъ. Той духа дима на пурата си въ лицето на последния: — Да се позакачишъ малко, а? Хайде скоро, маршъ!

Албертъ стои за мигъ като зашемеденъ предъ него. Съ необикновена яснота му се връзва въ мозъка издутия коремъ, каретата на кафявия костюмъ, златната верижка на часовника и широкото червено лице на съперника му.

Въ този моментъ Вили поглежда нататкъ, скача веднага, прекатурва нѣколко души и изтичва презъ локала. Но късно е вече. Преди той да пристигне, Албертъ държи вече бойния си револверъ въ ржка и стреля. Всички изтичваме нататкъ.

Барчеръ се опиталъ да се закрие съ единъ столъ, но успѣлъ да го издигне само до очитѣ. Вистрелътъ на Албертъ обаче се е забилъ два сантиметра по-нагоре, въ челото. Албертъ едва ли е ималъ нужда да се прицелва. Той бѣ винаги най-добриятъ стрелець въ ротата ни, и отъ години насамъ умѣе да управлява револвера си.

Барчеръ се сгромолясва на пода. Краката му потреперватъ. Вистрелътъ е смъртоносенъ. Момичето пищи. — Навънъ! — крещи Вили и държи нахлуващитѣ посетители въ респектъ. Дръпваме Албертъ, който стои неподвижно и гледа момичето, влачимъ го презъ двора, презъ улицата, около близкитѣ кюшета и го замъкваме до едно тъмно мѣсто, гдето стоятъ два фургона за пренасяне на мебели. Вили иде следъ насъ. — Трѣбва да избѣгашъ веднага, още тази нощъ! — казва той запъхтянъ.

Албертъ го поглежда така, като че ли едва сега се пробужда, следъ това се изскубва отъ ржцетѣ ни. — Остави ме, Вили, — прошепва той — зная, какво трѣбва да направя сега.

— Да не си подлудѣлъ? — се озъбва Козоле.

Албертъ залита. Придържаме го. Той ни отблъсква отново. — Не, Фердинандъ, — казва той тихо, като че ли е много уморенъ, — който извърши едното, трѣбва да извърши и другото.

И трѣгва бавно къмъ улицата.

Вили изтичва следъ него и започва да го уговаря. Албертъ клати само глава и завива въ Мюленщрасе. Вили го следва.

— Трѣбва да го възспремъ насила — казва Козоле — той е способенъ да се озове въ полицията!

— Мисля, че това не ще помогне, Фердинандъ, — казва Карлъ смутенъ, — познавамъ добре Албертъ.

— Барчеръ, обаче, не ще оживѣе отъ това, — вика Фердинандъ, — каква полза има той, че Албертъ ще се предаде на полицията? Не, Албертъ трѣбва да избѣга.

Насѣдали сме мълчаливо и чакаме Вили.

— Какъ можа да направи Албертъ това? — запитва Козоле следъ малко.

— Той обичаше така много това момиче, — казвамъ азъ.

Вили се връща. Козоле се изправя. — Избѣга ли Албертъ?

Вили извърща глава. — Отиде въ полицията. Всичкитѣ ми усилия отидоха напразно. Когато се опитахъ да го отвлѣка, едва що не стреля и върху менъ.

— По дяволитѣ! — Козоле слага глава на дишлата на колата. Вили се отпуска отпадналъ на тревата.

Карлъ и азъ се облягаме на стенитѣ на мебелната кола.

Козоле, Фердинандъ Козоле, хълца като малко дете.

V

Изгърмѣ единъ вистрелъ, отдѣли единъ камъкъ, зловеща ржка се пѣхна помежду ни. Бѣгахме отъ една сѣнка, обаче, изглежда, че сме се въртѣли въ кръгъ, и сѣнката пакъ ни настигна.

Вдигахме шумъ и търсихме, вкоравявахме сърдцата си и се отдавахме, криехме се и тръгвахме отново, заблуждавахме се и тичахме напредъ; винаги, обаче, чувствувахме тая сѣнка въ тила си и искахме да ѝ отбѣгнемъ. Мислѣхме, че тя тича следъ насъ. А не знаехме, че сме я мѣкнали съ себе си, че тамъ, гдето бѣхме ние, бѣше мълчалива и тя — че тя не бѣ задъ насъ, а въ насъ, — въ насъ самитѣ.

Искахме да строимъ къщи; копнѣехме за градини и тераси, понеже желаехме да видимъ морето и да почувствуваме вѣтъра — но дори и не помисляхме, че къщитѣ се нуждаятъ отъ основи. Приличахме на изоставенитѣ въ Франция ями отъ снаряди; тѣ сж сжщо така тихи както и нивитѣ наоколо, но въ тѣхъ се намиратъ още засипанитѣ муниции, — и докато тѣ не бждатъ изкопани и премахнати, орането ще бжде все опасно и застрашено.

* * *

Ние все още сме войници, безъ да сме съзнавали това. Ако младостта на Албертъ би била тиха и безъ преломъ, той би притежавалъ много нѣща, близко срастнали съ него, които го биха задържали и запазили. Така, обаче, всичко бѣ разрушено, той нѣмаше вече нищо, когато се завърна. — Цѣлата му потисната младостъ, съдържаниятъ досега копнежъ и потрѣбността отъ родина и нѣжностъ — всичко това се струпваше слѣпешката върху този единственъ човѣкъ, върху това момиче, което той вѣрваше, че обича. И когато всичко наоколо му се провали, не му оставаше нищо друго освенъ да стреля — единствено нѣщо, което знаеше. Ако не е билъ никога войникъ, то той би ималъ хиляди други пѣтища. Сега, обаче, ржката му дори и не трепна, — той бѣ свикналъ отъ години насамъ да улучва.

Въ Албертъ, замечтания младежъ, въ Албертъ, плахия любовникъ, се криеше все още войникътъ Албертъ.

* * *

Съсипаната стара женица не можа да схване още случилото се. — Какъ можа само да извърши това? Той бѣ винаги толкова тихо дете. — Панделкитѣ на старешката ѝ шапчица треперятъ, носната ѝ кърпичка трепери, черната мантила трепери — цѣлата жена е олицетворение на страдание. — Може би това се случи, понеже той нѣма вече баща. Бѣше едва на четири години, когато баща му умрѣ. Но бѣше винаги такава тихо, добро дете.

— И днесъ е още такъвъ, Госпожа Троске — казвамъ азъ. Тя се улавя за думитѣ ми и започва да разказва за Албертовото детинство. Тя трѣбва да говори, иначе не може да издържи вече, съседитѣ идвали при нея, познати, сжщо и двама учители, всички тѣ не могатъ да разбератъ.

— Да си затварятъ устата, — казвамъ, — всички тѣ сж виновни за това.

Тя ме поглежда въ недоумение. Но после продължава да разказва, какъ Албертъ проходилъ, че не плачелъ никога като другитѣ деца, че билъ почти прекалено спокоенъ за момче — а сега изведнѣжъ подобно нѣщо. Какъ е могълъ да направи това?

Поглеждамъ я очуденъ. Тя не знае нищо за Албертъ, не го познава. Може би и моята майка не ме познава, не знае нищо за мене. Майкитѣ могатъ навѣрно само да обичатъ, само това умѣятъ да правятъ.

— Но, помислете си, госпожа Троске, — казвамъ предпазливо, — Албертъ бѣше на война.

— Да, — отговаря тя, — да, да. Тя не може да схване връзката между дветѣ нѣща. — Този Барчеръ бѣ лошъ човѣкъ, нали? — запитва тя тогава тихо.

— Той бѣ цѣлъ нехранимайко — потвърждавамъ, защото това не е много важно въ тоя моментъ.

Тя кима презъ сълзи. — Иначе и не мога да си представя това. Той не правѣше зло и на муха даже. Хансъ имъ откъсваше крилата, обаче Албертъ не вършеше никога това. Какво ще стане съ него сега?

— Нищо особено не може да му се случи — успокоявамъ я. Той бѣ много възбуденъ, а това е почти като необходима самоотбрана.

— Слава Богу, — въздъхва тя, — шивачътъ отъ горния етажъ каза, че ще го екзекутиратъ.

— Шивачътъ е лудъ — отговарямъ.

— Да, той каза още, че Албертъ е убиецъ. — Тя се залива въ сълзи. — Той не е такъвъ, нали, Албертъ не е убиецъ!

— Азъ ще се разправа съ тоя шивачъ — заявявамъ, побѣснѣлъ отъ ядъ.

— Не се решавамъ вече да излѣза отъ кѣщи навънъ, — хѣлца тя, — той стои винаги предъ вратата.

— Ще ви заведе до въ кѣщи, госпожа Троске — казвамъ азъ.

Пристигаме до дома ѝ. — Ето го пакъ — прошепва старата жена боязливо и показва къмъ входната врата. Давамъ си важенъ видъ. Ако каже сега нѣщо, ще го смачкамъ на пихтия, па макаръ и да попадна за десетъ години въ затвора. Шивачътъ, обаче, се отдрѣпва, сѣщо и дветѣ жени, които се навѣртатъ около него.

Въ жилището си госпожа Троске ми показва единъ детски портретъ на Албертъ и Хансъ. И започва отново да плаче, но спира веднага като засрамена. Старитѣ жени сѣ въ това отношение като децата. Сълзитѣ имъ идватъ бързо, обаче и пресѣхватъ бързо. Въ коридора тя ме запитва: — Има ли Албертъ достатъчно храна?

— Сигурно, — отговарямъ азъ, — Карлъ Брьогеръ ще се грижи за това. Той може да получава винаги хранителни продукти.

— Имамъ още малко сладкиши, той много ги обича. Дали бива да му ги занеса?

— Опитайте се — отговарямъ — и ако ви пуснатъ, кажете му само: Албертъ, знамъ, че не си виновенъ. Нищо повече.

Тя кима съ глава. — Може би не съмъ се грижила достатъчно за него. Но Хансъ е сакатъ.

Утешavamъ я. — Бедното момче, — казва тя, — седи сега съвсемъ самичкъ.

Подавамъ ѝ ржка. — Сега ще поговоря съ шивача, и той ще ви остави вече на мира.

Шивачътъ стои предъ входната врата. Плоско, тѣпо еснафско лице. Ухилва ми се злорадно, съ муцуна готова вече да задрѣнка следъ мене. Улавямъ го за палтото.

— Проклети пърчо, ако се осмѣлите да кажете само една дума още на старата жена, ще ви насѣка на парчета, запомнете добре, дрънкало недно, — разтърсвамъ го като чувалъ пьлень съ парцали и го блъсвамъ въ дръжката на вратата, — ще дойда пакъ и ще ти строша кокалитѣ, въшливи шивачо, проклети пърчо! — И хубавичко го наплѣскамъ.

Отдалечилъ съмъ се вече, когато той изкрещява задъ мене. — Ще се оплача въ сѣда. Тая работа ще ви струва поне сто марки. — Обръщамъ се и се връщамъ. Той изчезва.

* * *

Георгъ Рае седи мръсенъ и недоспалъ въ Лудвиговата стая. Прочелъ въ вестницитѣ за случилото се съ Албертъ и дошълъ веднага. — Трѣбва да го измъкнемъ на всѣка дена — казва той.

Лудвигъ го поглежда.

— Ако имахме нѣколцина здрави момчета и единъ автомобилъ, — продължава Рае, — бихме успѣли. Най-благоприятното време би било, когато ще го водятъ къмъ сѣдебната зала. Ще се нахвърлимъ, ще дигнемъ връва, а двамина въ това време ще изтичатъ съ Албертъ къмъ автомобила.

Лудвигъ се вслушва за моментъ въ това, що говори Рае. После клати глава. — Не може, Георгъ. Бихме само повредили на Албертъ, ако не сполучимъ. Така поне той все има надежда да се спаси. И азъ бихъ се присъединилъ къмъ васъ — обаче Албертъ — увѣренъ съмъ, че той не ще се съгласи на подобно нѣщо.

— Тогава и него ще накараме насила, — заявява Рае следъ малко, — той трѣбва да излѣзе отъ затвора, па ако ще би и да загина за това.

Лудвигъ не отговаря.

— И азъ мисля, че това не ще помогне, Георгъ, — казвамъ азъ, — даже и да го измъкнемъ той веднага би се върналъ. Едва що не стрелялъ върху Вили, когато последниятъ се опиталъ да го отвлѣче.

Рае подпира главата си съ рѣце. Лудвигъ изглежда бледъ и отпадналъ. — Мисля, че всички ние сме загубени — казва той безутешно.

Никой не отговаря. Гробно мълчание и загриженост изпълват стаята.

Следъ това оставамъ самъ при Лудвигъ. Той е подпрѣлъ главата си съ ржце. — Всичко е напраздно, Ернстъ. Ние сме изтощени, измжчени, свѣтътъ обаче продължава вървежа си, като че ли не е имало война. Не ще мине много време, и нашитѣ наследници на ученическитѣ скамейки ще се вслушватъ съ жадни очи въ разказитѣ за войната, и уморени отъ училищната скука, ще съжаляватъ, че и тѣ не сж били тамъ. Още отъ сега тѣ тичатъ въ доброволческитѣ дружини — едва седемнадесетгодишни извършватъ политически убийства. Азъ съмъ така уморенъ, Ернстъ.

— Лудвигъ. — Сядамъ до него и обгръщамъ слабитѣ му рамена.

Той се усмихва тжжно. Следъ това казва тихо: — Тогава, преди войната, имахъ една ученическа любовъ, Ернстъ. Преди нѣколко седмици срещнахъ отново момичето. Видѣ ми се още по-хубаво отъ преди. Стори ми се, като че ли тогавашното време още веднѣжъ оживѣ въ това момиче. После често се срещрахме, и внезапно почувствувахъ — той слага глава на масата. Когато я повдига, очитѣ му изглеждатъ мъртви отъ мжка — всичко това не е вече за менъ, Ернстъ — азъ съмъ боленъ.

Той става и отваря прозореца. Навънъ е топла звездна нощъ. Съ потисната душа седа и гледамъ втренчено предъ себе си. Лудвигъ стои дълго време при отворения прозорець. Следъ това се обръща къмъ мене: — Спомняшъ ли си, какъ скитахме нощемъ изъ горитѣ съ единъ томъ отъ Айхендорфъ.

— Да, Лудвигъ, — казвамъ бързо, радостенъ, че сж му дошли други мисли въ главата, — бѣ въ края на лѣтото. Веднѣжъ уловихме единъ таралежъ.

Лицето му изгубва напрегнатия изразъ. — А пъкъ ние вече вървахме, че това е нѣкакво приключение съ пощенски коли, ловджийски рогове и звезди. — Спомняшъ ли си, какъ искахме да забѣгнемъ въ Италия?

— Да, обаче пощенската кола, която трѣбваше да ни вземе, не дойде. А за влака нѣмахме пари.

Лицето на Лудвигъ просиява, изглежда почти тайнствено, така е весело. — А после четѣхме Вертеръ — казва той.

— И пиехме вино — му припомнямъ азъ.

Той се усмихва. — И четѣхме Зеления Хайнрихъ. — Помнишь ли, какъ си шепнѣхме за Юдитъ?

Кимвамъ съ глава. — После ти обикна обаче Хьолдерлинъ повече отъ всички други.

Странно спокойствие се е спуснало върху Лудвиговото, лице. Той говори тихо и меко. — Какви планове имахме тогава, и колко благородни желяехме да станемъ. А станахме въ сжщностъ жалки сжщества, Ернстъ.

— Да, — отговарямъ замисленъ — кжде остана всичко това?

Облѣгаме се на прозореца единъ до другъ. Вѣтърътъ си играе въ черешовитѣ дървета. Тѣ шумолятъ тихо. Пада една летяща звезда. Градскиятъ часовникъ бие полунощъ.

— Да вървимъ да спимъ. — Лудвигъ ми подава ржка. — Лека нощъ, Ернстъ.

— Лека нощъ, Лудвигъ.

* * *

Късно презъ нощта нѣкой почуква на вратата ми. Смутенъ скачамъ отъ леглото. — Кой е?

— Азъ съмъ, Карлъ! Отвори!

Отварямъ вратата, и Карлъ се втурва въ стаята ми. — Лудвигъ...

Притеглямъ го къмъ себе си. — Какво се е случило съ Лудвигъ?

— Мъртавъ.

Стаята започва да се върти. Падамъ върху леглото си. — Скоро лѣкаръ!

Карлъ тръшва единъ столъ на пода, така че последниятъ става на парчета. — Мъртавъ, Ернстъ — прерѣзалъ си венитѣ.

Не зная, какъ съмъ се облѣкълъ. Не зная какъ се отзовахъ тамъ. Внезапно предъ мене изпъква стая, ярка свѣтлина, кръвь, непоносимо искрене и блѣстене на кварцове и кремъци, а отпредъ въ едно кресло едно безкрайно уморено, слабо, грохнало тѣло; едно ужасно бледо, изострено лице съ полузатворени угаснали очи.

Не зная, какво става наоколо ми. Майка му е тукъ, Карлъ е тукъ, вдига се шумъ, нѣкой ме уговаря, разбирамъ, да остана тукъ, разбирамъ, искатъ да доведатъ нѣкого, кимамъ утвърдително съ глава, свивамъ се на канапето, врати тракатъ, не мога да се движа, не мога да говоря, внезапно съмъ самъ съ Лудвигъ и го поглеждамъ.

Карлъ е последниятъ, който билъ при него. Той го заварилъ тихъ и почти веселъ. Когато си отишълъ, Лудвигъ подредилъ нѣщата си и писалъ известно време. Следъ това приближилъ единъ столъ до прозореца и поставилъ на масата до себе си легенъ съ топла вода. Заклучилъ вратата, седналъ въ креслото и си прерѣзалъ венитѣ въ топлата вода. Болката била много слаба. Той гледалъ, какъ кръвта му тече, картина, за която често мислѣлъ: да остави да изтече отъ тѣлото му тази умразна, отровена кръвъ.

Той вижда ясно стаята си. Вижда всѣка книга, всѣко отражение на сбирката минерали, пѣстротата, боитѣ, той чувствува: това е неговата стая. Тя се приближава до него, слива се съ неговия дѣхъ и се сраства съ него. Следъ това пакъ се отдалечава. Замъглява се. Предъ очитѣ му се нижатъ картини отъ младостта му. Айхендорфъ, горитѣ, копнежа по родното огнище. Примирено, безъ болка. Задъ горитѣ изниква бодлива тель, бѣлитѣ облачета на шрапнелитѣ, забиването на тежки гранати. Но тѣ не го плашатъ вече. Звукътъ имъ е притѣпенъ като звукъ на камбана. Камбанитѣ звѣнятъ въ главата му така силно, като че ли тя ще се прѣсне. Смрачава се наоколо му. Звукътъ отслабва, нощта се вмѣква презъ прозореца, облацитѣ се приближаватъ чакъ до краката му. Презъ живота си той много бѣ желалъ да види фламинго, сега вече знае, какво вижда предъ себе си: това бѣха фламинго, съ широки сиворозови крила, много, цѣло ято, — не литнаха ли веднѣжъ цѣло ято диви патици къмъ ярко червената луна въ Фландрия? Гледката се все повече разширява, горитѣ потѣватъ, рѣки и острови проблѣсватъ сребристо, сиворозовитѣ крила се издигатъ все по-нависоко, и хоризонтътъ става все по-свѣтълъ. — Морето. — Но внезапно въ гърлото се забира, за последенъ пѣтъ една топла струя, единъ черенъ викъ, една последна мисълъ се пренася отъ мозъка въ чезнещото съзнание: страхъ, спасение, да се превърже — той се опитва да се изправи, да издигне ржката си; — тѣлото трепва, но то е вече много слабо. Всичко се върти, върти, после изчезва, и огромната птица

съ тъмнитѣ криле се приближава много тихо, съ бавно плѣскане на крила, и безшумно ги разперва надъ него.

Една ржка ме отблъсва. Дошли сж пакъ хора, тѣ вдигатъ Лудвигъ, азъ блъсвамъ първия, никой не бива да се допре до него — но изведнѣжъ виждамъ предъ себе си лицето му така свѣтло и студено, промѣнено, строго, чуждо — не го познавамъ вече и залитамъ назадъ, и избѣгвамъ.

* * *

Не зная какъ съмъ дошълъ въ стаята си. Главата ми е праздна, и ржцетѣ ми сж отпуснати безсилно върху облѣгалото на стола.

— Лудвигъ, не искамъ вече. И азъ не искамъ вече. — Какво да правя още тукъ? Ние всички не сме вече за тукъ. Изкоренени, изморени — защо си отиде той самъ?

Ставамъ. Ржцетѣ ми парятъ. Очитѣ ми горятъ. Чувствувамъ, че ме тресе. Мислитѣ ми се забъркватъ. Не зная вече, какво върша. — Вземете ме, — шепна, — вземете и менъ.

Зжбитѣ ми тракатъ отъ студъ. Ржцетѣ ми сж влажни. Залитамъ напредъ. Голѣми черни кржгове се мѣркатъ предъ очитѣ ми.

Внезапно се вцепенявамъ. Не се ли отвори врата? Не се ли притвори прозорець? Тръпки ме побиватъ. Презъ отворената врата на стаята виждамъ въ лунната свѣтлина да виси на стѣната старата ми куртка.

Упжтвамъ се предпазливо нататкъ, на прѣсти, за да не забележи той нищо, промъквамъ се къмъ тази сива куртка, която разби всичко, младостта ни и живота ни — смъквамъ я, искамъ да я захвърля, обаче изведнѣжъ я нахлузвамъ, обличамъ я, чувствувамъ, какъ тя всецѣло ме завладява, мръзна, сърдцето ми лудешки бие — тогава единъ звукъ раздира тишината, стресвамъ се и се обръщамъ; ужасъ ме обхваща, притискамъ се до стената.

Защото въ блѣдата свѣтлина на отворената врата стои една сѣнка. Тя се клати и развѣва, тя се приближава и кима съ ржка, образува се фигура, лице съ тъмни очни орбити, между които зѣе широка рана, уста, която говори беззвучно — това не е ли... — Валтеръ — шепна азъ, Валтеръ Виленброкъ, падналъ презъ августъ 1917 година при

Пашенделе — подлудялъ ли съмъ? Бълнувамъ ли? Да не съмъ боленъ? — Но ето, че задъ него се вмъква и другъ, бледенъ, изкривенъ, превитъ, Фридрихъ Томберге, комуто при Соасонъ парче граната разби гръбнака, когато си почиваше на стъпалата на окопа... — И ето че тѣ се вмъкватъ, съ мъртви очи, сиви и призрачни, цѣлъ роякъ сѣнки, тѣ сж се върнали и изпълватъ стаята. — Францъ Кемерихъ, ампутиранъ на осемнадесетъ години и следъ три дни умрѣлъ. — Станиславъ Катчински, влачи краката си, главата му е наведена, тънка струя шурти отъ нея. — Герхардъ Фелдкампъ, разкъсанъ отъ мина при Ипернъ, Паулъ Боймеръ, падналъ презъ октомври 1918 година, Хайнрихъ Веслингъ, Антонъ Хайнцманъ, Хайе Вестусъ, Ото Матесъ, Францъ Вагнеръ, сѣнки, сѣнки, дълго шествие, безкрайна редица. — Тѣ се вмъкватъ, сѣдатъ върху книгитѣ, катерятъ се по прозорцитѣ, изпълватъ стаята.

Изведнѣжъ, обаче, ужасътъ и очудването замиратъ у мене — понеже въ това време се е издигнала една по-мощна сѣнка; тя се промъква презъ вратата, тя оживява, вижда се скелетъ, а следъ него се тѣтри тѣло, тебеширено бѣли зжби блестятъ всрѣдъ черното лице, ето че свѣтватъ и очи въ орбититѣ, — изправенъ като тюленъ се упжтва той къмъ мене — английскиятъ капитанъ — задъ него се влачатъ шумно навивкитѣ. Съ лекъ скокъ той се спуска къмъ мене и протѣга ржце. — Лудвигъ! Лудвигъ! — крещя азъ. — Помогни ми, Лудвигъ!

Грабвамъ купъ книги и ги захвърлямъ къмъ протегнатитѣ ржце. — Ржчна граната, Лудвигъ! — пѣшкамъ азъ, дрѣпвамъ рибника отъ поставката му и го захвърлямъ къмъ вратата, той се разчупва съ трѣсъкъ — но онзи се зжби само и се приближава, хвърлямъ отгоре му кутията за пеперуди, цигулката, грабвамъ единъ столъ и го хвърлямъ срещу това страшно озжбено лице, крещя — Лудвигъ! Лудвигъ! — втурвамъ се къмъ това разкривено лице, впускамъ се презъ вратата, столътъ треци; азъ тичамъ като бѣсенъ, задъ мене викове, уплашени викове, обаче пѣхтенето се чува все по-силно и все по-близо, той тича следъ мене, спускамъ се по стѣлбитѣ, той тича следъ мене, излизамъ на улицата, усѣщамъ алчния му дѣхъ въ тила си, тичамъ, кжщитѣ се люлѣятъ край мене. — Помощъ! Помощъ! — Площади, дървета, нокти на рамото ми, той ме настига, азъ рева, охкамъ, препъвамъ се, униформи, юмруци, бѣсенъ шумъ, свѣткавици и тжпиятъ звукъ на сѣкири, които ме повалятъ.

СЕДМА ЧАСТЪ

I

Години ли изминаха? Или само седмици? Като мъгла, като нѣкаква далечна буря стои миналото на хоризонта. Азъ бѣхъ дълго боленъ, и когато трѣската спадаше, предъ менъ все бѣше угриженото лице на майка ми. После обаче настѣпи голѣма умора, която отне всичката острота, единъ буденъ сънъ, въ който мислитѣ се разнасяха; когато изнуренъ се отдавахъ на лекото пѣние на кръвта и на слънчевата топлина.

Ливадитѣ свѣтятъ въ късния лѣтенъ блѣсъкъ. Лежа въ ливадитѣ — стрѣкчетата сж по-високо отъ лицето ми, тѣ се навеждатъ, тѣ сж свѣта, тукъ нѣма нищо, само тѣ леко се люлѣятъ въ ритѣма на вѣтъра. По мѣстата, дето расте само трева, вѣтърътъ свири тихо, като коса отдалечъ; — тамъ дето има киселецъ, неговиятъ тонъ е по-тъменъ и по-дълбокъ. Трѣбва дълго да стоишъ тихо и да се вслушвашъ, за да го чуешъ.

После обаче тишината се оживява. Дребни мушици съ черни крила на червени точки се струпватъ по кичуритѣ на киселеца и се люлѣятъ съ стърковетѣ насамъ нататъкъ. Диви пчели брѣмчатъ като малки аероплани презъ детелината, а единъ майски брѣмбаръ се катери самотно и упорито до най-високото връхче на една овчарска торбица.

Мравка стига до китката ми и изчезва въ тунела на ржкава ми. Тя влачи следъ себе си една суха тревица, която е много по-дълга отъ нея. Усѣщамъ лекото дразнене по кожата си и неznamъ, мравката ли е или кжсчето трева, отъ което идатъ тѣзи леки ивици животъ и тия леки трѣпки надлъжъ по ржката ми? После обаче вѣтърътъ духа въ ржкава ми и азъ чувствавамъ: галенето на любовта трѣбва да е грубо сравнено съ тоя лжхъ по кожата.

Пеперуди се въртятъ насамъ, тѣй отдадени на вѣтъра, като че ли плуватъ по него, бѣли и златни платна на нежния въздухъ. Тѣ се спиратъ по цвѣтята, и внезапно, когато издигамъ пакъ очи, виждамъ две, кацнали на гърдитѣ ми, едната като жълтъ листъ съ червени точки, другата разперена съ виолетови паунови очи по дълбоко-тъмното, кафяно кадифе. Дишамъ полека и бавно, обаче все пакъ моятъ дѣхъ

движи тѣхнитѣ крила; — ала тѣ оставатъ при мене. Свѣтлото небе се носи задъ тревитѣ, едно водно конче трепти надъ обувката ми.

Бѣли паяжини, блѣстящи нишки отъ бабино лѣто се развѣватъ изъ въздуха. Тѣ увисватъ по стълбата и листата, вѣтѣра ги носи насамъ, тѣ се окачватъ по ржцетѣ ми, дрехитѣ ми, полепятъ се по лицето ми, по очитѣ ми, покриватъ ме. Тѣлото ми, тъкмо още мое тѣло, се прелива въ ливадата. Границитѣ му се заличаватъ, то не е вече отдѣлено, свѣтлината разлага неговитѣ контури и то почва да става неясно по краищата.

Надъ кожата на обувките се издига дѣха на тревитѣ, въ вълнениитѣ пори на дрехитѣ ми прониква лѣха на земята, изъ косата ми вѣе раздвижено небе: вѣтѣръ — а кръвѣта бие подъ кожата, тя се издига срещу пришълцитѣ, крайчетата на нервитѣ се изправятъ и треператъ, вече усѣщамъ краката на пеперудитѣ по гърдитѣ си, а пълзенето на мравките се отеква въ вдлъбнатитѣ мѣста на моитѣ жили — после вълната става по-силна, стопява се последната съпротива и азъ съмъ вече само единъ хълмъ безъ име, ливада, прѣстъ...

Безмълвнитѣ земни течения обикалятъ нагоре и надолу, кръвѣта ми обикаля съ тѣхъ, тѣ я носятъ и тя участвува въ всичко. Презъ топлата тъмнина на земята тя тече съ гласа на кристали и кварцове, тя е въ тайнствения звукъ на тежестѣта, съ която падатъ капките между коренитѣ и се събиратъ въ тѣснитѣ водостоци, които търсятъ своя пѣть къмъ изворитѣ. Съ тѣхъ тя пакъ извира отъ земята, тя е въ потоцитѣ и рѣкитѣ, въ блѣсъка на брѣговетѣ, въ морската ширь и въ влажно-сребърната омара, която слънцето притегля пакъ къмъ облацитѣ. Тя обикаля, взема все повече отъ мене и го излива въ земята и подземнитѣ течения, бавно и безъ болки изчезва тѣлото, нѣма го вече, само вещества и обвивка има, то се просмуква въ подземни извори, станало е разговоръ на тревитѣ, духа вѣтѣръ, разшумени листа, небе, което мълчаливо звучи. Ливадата дохажда по-близо, цвѣтя растатъ, цвѣтоветѣ имъ се люлѣятъ, азъ съмъ потъналъ, забравенъ, разнесенъ подъ макъ и жълтурчета, надъ които се носятъ пеперуди и водни кончета.

Най-леко движение, най-нежно потреперване. Това ли е последното трепване предъ края? Маковетѣ и тревитѣ ли сж? Само ромонѣтъ между коренитѣ на дърветата ли е?

Ала движението се засилва. То става по-правилно, превръща се въ дишане и пулсиране, вълна следъ вълна иде и се плакне назадъ — назадъ изъ рѣки, дървета, шума и прѣстъ... Обръщението почва наново, ала то не отнема, то принася и остава, то става трепетъ, усѣтъ, чувство, ржце, тѣло — обвивкитѣ вече не сж праздни — леко и окрилено земята пакъ се плисва до моето тѣло — азъ отварямъ очи...

Де съмъ? Де бѣхъ? Спалъ ли съмъ? Все още съмъ загадъчно свързанъ, вслушвамъ се и не се решавамъ да мръдна. Но все съмъ свързанъ и все по-силно става щастieto и лекотата, все по се носи и сияе, азъ лежа на ливадата, пеперудитѣ сж отхвъркнали, тѣ сж далечъ, киселеца се люлѣе, майскиятъ бръмбаръ стигна до върха, нишки паяджина висятъ по дрехитѣ ми, все още нѣщо се люлѣе, издига се въ гърдитѣ ми, въ очитѣ ми, азъ движа ржцетѣ си, какво щастие! Дигамъ колѣнетѣ си, сѣдамъ, лицето ми е влажно; — и сега едва чувствувамъ, че плача, неудържимо плача, сѣкашъ много е вече отминало.

* * *

Известно време почивамъ. После ставамъ и поемамъ пѣтя за гробищата. Още не съмъ ходилъ тамъ. Отъ смъртъта на Лудвигъ сега за първи пѣтъ мога да излѣза самъ.

Една стара жена иде съ менъ, за да ми покаже гроба на Лудвигъ. Той лежи задъ единъ буковъ храстъ и е обрасълъ съ зеленина. Прѣстъта е още рохкава и образува хълмъ, на който сж сложени нѣколко увѣхнали вѣнци. Златнитѣ надписи по лентитѣ сж вече заличени, не може да се прочетатъ.

Малко се страхувахъ да дойда тука. Обаче въ тая тишина нѣма нищо страшно. Вѣтърътъ вѣе надъ гробоветѣ, септемврийското небе стои златно надъ кръстоветѣ, а въ листака на платанената алея пѣе единъ косъ.

Ахъ Лудвигъ, за първи пѣтъ почувствувахъ днесъ нѣщо като миръ и родина, а тебе вече те нѣма. Още не смѣя да повѣрвамъ това, още го смѣтамъ за слабостъ и умора; — но може би, ще му се отдамъ нѣкога напълно. Може би, трѣбва само да чакаме и мълчимъ и тогава то ще дойде само при насъ, може би единственото, що не ни е

напустнало, е, наистина, нашето тѣло и земята, може би, не трѣбва да правимъ нищо друго, а само да се вслушваме и да ги следваме.

Ахъ Лудвигъ, а ние търсихме, и търсихме, лутахме се и падахме, търсихме цели, а се препъвахме о насъ самитѣ, не намѣрихме и ти се струпполи; а трѣбвало само лѣха на вѣтъра надъ тревитѣ, чуруликането на коса вечерь да ни докосне и ни покаже пѣтя! Може ли единъ облакъ на хоризонта, едно дърво лѣте да има повече сила отколкото толкова наши стремежи!

Незнамъ, Лудвигъ. Още не мога да повѣрвамъ, защото вече нѣмамъ никаква надежда. Но ние нали незнаемъ какво е да се отдадешъ, незнаемъ силата на това отдаване. Ние познаваме само насилието.

Ако обаче има единъ пѣть, Лудвигъ, защо ми е той безъ тебе?

Вечерьта бавно се издига задъ дърветата. Съ себе си тя пакъ донася безпокойство и тѣга. Гледамъ втренчено гроба.

* * *

Стѣпки скърцатъ по чакъла. Дигамъ очи. Георгъ Рае. Той ме гледа угриженъ и ме придумва да си вървя въ кѣщи.

— Отдавна не съмъ те виждалъ, Георгъ, — казвамъ азъ, — кѣде бѣше?

Той прави неопредѣлено движение. — Опитахъ много професии.

— Не си ли вече войникъ?

— Не — отговаря той твърдо.

Две жени въ траурни рокли идатъ по пѣтя между платанитѣ. Тѣ носятъ малки зелени лейки въ рѣце и почватъ да поливатъ цвѣтята на единъ старъ гробъ. Сладко долита миризма на червенъ шибой и резеда.

Рае дига очи. — Азъ мислѣхъ, че ще намѣря тамъ остатъкъ отъ другарството, Ернстъ. Но това бѣше само нѣкакво диво чувство, че принадлежимъ единъ къмъ други, карикатуренъ призракъ на войната. Хора, които мислѣха, че като скриятъ нѣколко дузини пушки, ще могатъ да спасятъ отечеството; — офицери безъ хлѣбъ, които не знаятъ друго освенъ да бждатъ тамъ, дето има вълнения; вѣчни наемници, които бѣха изгубили всѣкаква връзка и поради това просто се бояха да се върнатъ пакъ въ гражданския животъ; — последнитѣ най-твърди

утайки отъ войната. Между тѣхъ нѣколко идеалисти и единъ купъ любопитни млади момчета, търсеци приключения. Всичко това озлобено, насъсквано, отчаяно, недовѣрчиво... Да, и после...

Той помълчава и гледа втренчено предъ себе си. Азъ разглеждамъ отъ страна лицето му. То е нервно, набраздено, а очитѣ лежатъ въ дълбоки сѣнки. После той се сепва.

— Защо да не ти кажа, Ернстъ? — Дълго предъвквахъ все това. Единъ день имахме престрелка. Казали ни бѣха: срещу комунисти. Но като видѣхъ после мъртвитѣ, работници, нѣкои още въ старитѣ си бойни куртки, съ войнишки ботуши, по-раншни другари, нѣщо се скжса въ мене. Единъ пжтъ съ аероплана си покосихъ половинъ рота англичани, и нищо не ми бѣше, нали бѣше война? Но тия убити другари въ Германия, застреляни отъ по-раншни другари — свършено е, Ернстъ!

Сѣщамъ се за Вайлъ и Хелъ и кимвамъ съ глава.

Надъ насъ една кадѣнка почва да пѣе. Слънцето е на заникъ и е по-златно. Рае хапе една цигара. — Да, а после — после изведнѣжъ ни липсаха двама души. Ужъ били искали да издадатъ единъ складъ съ оржие. Другари ги извлѣкли безъ да ги изследватъ, ноце въ гората и ги убили съ прикладитѣ. Наричатъ това таенъ сждъ. Единия отъ убититѣ ми бѣше подофицеръ въ войната. Душа човѣкъ! Тогава захвърлихъ всичко. — Той ме поглежда. — Така стана това, Ернстъ. — А тогава, тогава — когато ние потеглихме, каква воля имаше тогава, какъвъ устремъ! — Той хвърля цигарата. — Дяволъ да го вземе, де остана всичко? — А следъ малко той казва тихо: — Бихъ искалъ да знамъ още, Ернстъ, какъ можа да стане всичко така?

Ставаме и вървимъ между платанитѣ къмъ изхода. Слънцето си играе въ листата и трепка надъ лицата ни. Всичко е тѣй недействително — това, що говоримъ, и мекиятъ, топълъ въздухъ въ края на лѣтото, косоветѣ и студения лжчъ на споменитѣ.

— Какво правишъ сега, Георгъ? — питамъ азъ.

Той сѣче, като върви нататкъ, съ бастуна си вълнеститѣ главички на бодилитѣ. — Всичко прегледахъ, Ернстъ, професии, идеали, политика — но не подхождамъ тука. Навсѣкжде спекулантство, недовѣрие, равнодушие и безграниченъ егоизъмъ.

Азъ съмъ малко изнуренъ отъ ходенето и ние сѣдаме на една пейка.

Зелени блѣстятъ кулитѣ на града, покривитѣ пушатъ и сребърень се издига пушека изъ куминитѣ. Георгъ сочи нататкъ: — Като паяци дебнатъ тамъ въ своитѣ канцеларии, дюкяни, професии, всѣки готовъ да изсмуче другия. А какво ли още не тежи надъ тѣхъ — семейства, дружества, власти, законъ, държава! Една паяжина върху друга! Да, можешъ да наречешъ това животъ и да се гордѣешъ, че си пълзѣлъ четиридесетъ години подъ него. Но азъ се научихъ на фронта, че времето не е мащабъ за живота. Защо да слизамъ цѣли четиридесетъ години? Толкова пжти слагахъ всичко на една карта и заложеното бѣше все живота; — сега не мога да играя на стотинки!

— Последната година ти вече не бѣше въ окопа, Георгъ, — казвамъ азъ; — при летцитѣ може да е било другояче. Ние обаче често не виждахме цѣли месеци ни единъ неприятель, и бѣхме само месо за топоветѣ. Нѣмаше какво да залагаме, само чакахме докато ни стигне нѣкой куршумъ.

— Но азъ не говоря за войната, Ернстъ — говоря за младостъта и другарството.

— Да, то се свърши — казвамъ азъ.

— Ние живѣхме като въ цвѣтарникъ — казва Георгъ замислено. — Днесъ сме стари хора. Но добре е, да ни бжде ясно. Не съжалявамъ нищо. Само приключвамъ. Всички пжтица ми сж преградени. Остава ми само да вегетирамъ. Но азъ не ща това. Искамъ да остана свободень.

— Ахъ, Георгъ, — викамъ азъ, — това, което казвашъ е край! Обаче трѣбва все пакъ да има и начало за насъ! Днесъ изпитахъ това. Лудвигъ знаеше това начало, но той бѣше много боленъ...

Той слага ржка на рамото ми. — Да, да, стани само полезень, Ернстъ.

Облѣгамъ се на него. — Когато ти казвашъ това, звучи мазно и грозно. Но задъ това трѣбва да има нѣкакво приятелство, за което ние още нищо не знаемъ.

Иска ми се да му разправа малко за това, що бѣхъ изпиталъ преди на ливадата. Но не мога да го изразя съ думи.

Седимъ мълчаливо единъ до други. — Какво наистина ще правишъ сега, Георгъ? — питамъ следъ малко.

Той се усмихва замислено. — Азъ ли? Само по една случайность не паднахъ, това ме прави малко смѣшенъ.

Азъ отблъзвамъ ржката му и го гледамъ втречено. Той ме успокоява. — Първо ще замина за малко.

Той играе съ бастуна си и гледа дълго предъ себе си.

— Спомняшъ ли си още, какво бѣше казалъ Гизеке? Тамъ горе въ лудницата? Искаше да отиде въ Фльори — назадъ. Мисли, че това ще му помогне.

Азъ кимвамъ. — Той е още тамъ. Карлъ неотдавна ходилъ при него.

Тихъ вѣтъръ се издига. Ние гледаме града и дългата редица тополи, подъ които по-рано си строехме палатки и играехме на индийци. Георгъ винаги бѣше водача, а азъ го обичахъ, както само момчета могатъ да обичатъ, които още нищо не знаятъ.

Очитѣ ни се срѣщатъ. — Старий Шатерхендъ — казва Георгъ тихо и се усмихва.

— Уиннетоу — отговарямъ азъ също тъй тихо.

II

Колкото по приближава денът на дѣлото, толкова по-често мисля за Албертъ. И внезапно, единъ день, виждамъ ясно една глинена стена предъ себе си, една бойница и една пушка съ далекогледъ, а отзадъ едно студено, дебнешо напрегнато лице. Бруно Мюкенхауптъ, най-добрия стрелець на батальона, който никога не объркваше.

Скачамъ; — трѣбва да видя какво прави и какъ се е справилъ съ всичко това.

Висока къща съ много отдѣления. Стълбитѣ плуватъ отъ вода. Сжбота е, и навсѣкжде има кофи, ведра и жени съ запретнати поли.

Единъ пискливъ звънецъ, който е много шуменъ за тази врата. Нѣкой отваря колебливо. Питамъ за Бруно. Жената ме пуца да влѣза. Мюкенхауптъ седи по жилетка на пода и играе съ дъщеря си, петгодишно дете, съвсемъ русо, съ голѣма, синя лента въ косата. Той ѝ е направилъ на пода рѣка отъ сребърна хартия и сложилъ отгоре корабчета отъ хартия. На нѣкои сж запъхнати фъндъчета памукъ — това сж параходитѣ — въ тѣхъ пѣтуватъ целулоидни кукли. Бруно спокойно пуши лула. На порцелановата ѝ главичка е изобразенъ колѣничилъ стрелець — войникъ съ надписъ: Упражнявай окоето и ржката си за отечеството!

— Я гледай — Ернстъ! — казва Бруно, тупва момиченцето си и го оставя да играе само. Ние отиваме въ гостната стая. Канапето и столоветѣ сж отъ червенъ плюшъ, на облѣгалкитѣ имъ лежатъ плетени покривки, а пода е тѣй гладко лъснато, че се подхлъзвамъ. Всичко е чисто и на мѣстото си, миди, дребулийки и фотографии стоятъ на скрина, а между тѣхъ, въ срѣдата, на червено кадифе подъ стѣкленъ капакъ, Бруновитѣ ордени.

Говоримъ за ония времена. — Имашъ ли още стрелческата си книжка съ всичкитѣ ти триумфи? — питамъ азъ.

— Разбира се — отвръща Бруно съ упрѣкъ. — Тя е на почетно мѣсто.

Той я изважда и прелиства съ наслада. — Презъ лѣтото ми бѣше, разбира се, най-доброто време, защото вечеръ се виждаше още тѣй

дълго. Тука — чакай малко — юний 18-ти — четири улучени въ главата, 19-ти — трима, 20-ти единъ, 21-ви — двама, 22-ри — единъ, 23-ти ни единъ. Тогава тия свини бѣха подушили нѣщо и се вардѣха — но тука, чакай, 26-ти, тогава тѣкмо бѣше дошла смѣна, която нѣмаше хаберъ за Бруно, деветъ улучени въ главата, какво ще кажешъ, а?

Той ме гледа, свѣтналъ отъ радость. — За два часа, смѣшно бѣше, незнамъ дали защото имъ духвахъ отдолу, отъ брадата, въ всѣки случай тѣ после подскачаха като козли, чакъ до гърдитѣ се подаваха отъ окопа. А сега гледай тука — 29-ти юний 10 ч. вечерьта: умѣренъ въ главата! Това не е шега, Ернстъ, ето на, вижъ, имаше свидетелъ, ето: Вѣрно, вицефелдфебель Шли. Десетъ часа вечерьта, почти въ тъмното. Това се вика успѣхъ, а? Какви времена бѣха тогава!

— Я кажи, Бруно, — питамъ азъ — успѣхитѣ ти бѣха чудесни, но сега — искамъ да кажа, не ти ли е понѣкога жалъ за тия нещастници?

— Какво? — пита той смаянъ.

Повтарямъ. — Тогава бѣхме тамъ, Бруно, но днесъ всичко е вече друго.

Той тиква стола си назадъ. — Човѣче, ти си болшевикъ, а? Нали бѣше дългъ! Заповѣдь! Ама работа!... — Докаченъ той си прибира стрелческата книжка, завива я пакъ въ тънка хартия и я прибира въ чекмеджето.

Успокоявамъ го съ една хубава пура. Той смуква примиренъ единъ два пѣти и ми разказва за своето стрелческо дружество, което се събира всѣка сѣбота. — Наскоро имахме балъ. Чиста работа ти казвамъ! А скоро ще има конкурсъ на кегли. Трѣбва да дойдешъ нѣкога, Ернстъ, има много хубава бира, рѣдко съмъ пилъ такава. И десетъ пфенига по-евтино. За една вечеръ прави доста нѣщо. Много е хубаво! Ето — той показва една позлатена верижка. — Кралъ на стрелцитѣ. Бруно I. Какво ще кажешъ?

Детето влиза. Едно корабче се счупило. Бруно грижливо го поправя и погалва момиченцето по косата. Синята лента шумоли.

После ме завежда до единъ бюфетъ, отрупанъ съ всевъзможни нѣща. Спечелилъ ги е на панаира отъ стрелба. Три изстрела струватъ нѣколко гроша, и който умѣри известно число нишани, може да си избере, каквато печалба иска. Той насъбралъ така сума играчки,

кристални блюда, чаши, бирени кани, канички за кафе, пепелници, топки и дори две плетени кресла.

— Най-последно взеха вече да не ме пуцатъ, — смѣе се той весело, — щѣхъ да ги накарамъ да фалиратъ всичкитѣ! Да, ученото е учено!

Вървя по улицата. Изъ вратитѣ тече свѣтлина и помя. Бруно пакъ ще играе съ момиченцето си. После жена му ще сложи вечеря. Той ще отиде на бира. Въ недѣля прави излетъ съ семейството си. Той е добродушенъ мжжъ, добъръ баща, уважаванъ гражданинъ. Нищо не може да се каже противъ него.

А Албертъ? А ние?

* * *

Цѣлъ часъ преди да почне дѣлото срещу Албертъ ние стоимъ въ коридора на сѣда. Най-последно викатъ свидетелитѣ. Съ разтупани сърца ние влизаме. Албертъ се е облегалъ бледенъ на подсѣдимата скамейка и гледа предъ себе си. Искаме съ очи да му извикаме: — Куражъ, Албертъ! Нѣма да те оставимъ! — Ала той не дига очи.

Следъ като ни прочитатъ имената, трѣбва пакъ да излѣземъ. Сега забелязваме въ първия редъ на публиката Тяденъ и Валентинъ. Тѣ ни смигватъ.

Единъ по единъ вкарватъ свидетелитѣ. При Вили трае особено дълго. После е мой редъ. Единъ бързъ погледъ къмъ Валентинъ — едно незабележимо поклащане на главата. Значи Албертъ до сега е отказвалъ да дава показания. Така и предполагахъ. Унесенъ той седи до своя защитникъ. Вили обаче е цѣлъ червенъ. Будно, като месарски песъ, той наблюдава прокурора. Тѣ двамата като че ли сж се карали вече.

Заклеватъ ме. После председателя почва да пита. Искане да знае, дали Албертъ още преди това е билъ говорилъ, че ще тегли единъ на Барчеръ. Когато отговарямъ съ не, той забелязва, че на нѣколко свидетели обърнало внимание какво Албертъ билъ извънредно спокоенъ и благоразуменъ.

— Такъвъ е винаги — възразявамъ азъ.

— Благоразуменъ? — намѣсва се прокурора.

— Спокоенъ — отвръщамъ азъ.

Председателят се навежда напредъ. — И при такава ситуация?

— Разбира се — казвамъ азъ. — Той остана спокоенъ и при съвсемъ други работи.

— При какви други работи? — пита прокурора и сочи напредъ съ пръстъ.

— При барабаненъ огънь.

Той пакъ си дръпва пръста. Вили грухти доволенъ. Прокурорътъ му хвърля разяренъ погледъ.

— Той значи бѣше спокоенъ? — пита председателятъ още веднѣжъ.

— Тѣй спокоенъ като сега — отговарямъ азъ ядосано. — Не виждате ли, че наистина стои спокойно, но въпрѣки това въ него всичко бушува и кипи? Нали е билъ войникъ? Тамъ се научи, да не скача въ критични положения, да не маха отчаяно рѣце къмъ небето. Иначе би ги изгубилъ!

Защитникътъ си прави бележки. Председателятъ ме поглежда за мигъ. — Защо е трѣбвало веднага да стреля? — пита той. — Толкова страшно ли е било, дето момичето било веднѣжъ съ нѣкого другото въ кафенето?

— За него бѣше по-ужасно отъ вистрелъ въ стомаха — казвамъ азъ.

— Защо?

— Защото момичето бѣше единственото нѣщо, което той имаше.

— Нали има и майка? — намѣсва се прокурорътъ.

— За нея не може да се ожени — отвърщамъ азъ.

— Защо пъкъ непременно е трѣбвало да се жени? — пита председателя. — Не е ли още много младъ?

— Не бѣше много младъ, да отиде войникъ — отвърщамъ азъ. — А да се ожени искаше, защото не можеше да се оправи следъ войната, страхъ го бѣше отъ самия него и отъ споменитѣ и търсѣше опора. Такава му бѣше това момиче.

Председателятъ се обръща къмъ Албертъ. — Обвиняемъ, не искате ли най-после да отговаряте? Вѣрно ли е това, което казва свидетеля?

Албертъ се колебае малко. Вили и азъ го гледаме втренчено. — Да — казва той неохотно.

— Нѣма ли да ни кажете, защо носѣхте револвера у себе си?

Албертъ мълчи.

— Той винаги го носи у себе си — казвамъ азъ.

— Винаги? — пита председателятъ.

— Разбира се, — отговарямъ азъ, — сжщо тѣй както кърпата и часовника си.

Председателятъ ме гледа очуденъ. — Революерътъ не е джобна кърпа!

— Вѣрно, — казвамъ азъ, — джобната кърпа не му бѣше толкова нужна. Понѣкога не е ималъ такава.

— А револвера?

— Той нѣколко пѣти му е спасявалъ живота. Отъ три години насамъ все го носи съ себе си. Това му е навикъ отъ войната.

— Но сега вече не му трѣбва. Нали е миръ!

Азъ свивамъ рамене. — За това още не сме мислили.

Председателятъ се обръща пакъ къмъ Албертъ. — Обвиняемъ, не щѣте ли най-после да облекчите съвестъта си? Не се ли разкайвате за постѣпката си?

— Не — казва Албертъ тѣпо.

Става тихо. Сѣдебнитѣ засѣдатели наострятъ уши. Прокурорътъ се навежда напредъ. Вили изглежда, като че ли ще се хвърли върху Албертъ. Азъ го поглеждамъ отчаяно.

— Но вие убихте човѣкъ — казва председателятъ настойчиво.

— Азъ съмъ убилъ мнозина — отговаря Албертъ равнодушно.

Прокурорътъ скача. Засѣдателятъ до вратата престава да си гризе ноктитѣ. — Какво сте направилъ? — пита председателятъ задъханъ.

— Презъ войната — подхвърлямъ азъ бързо.

— Но това е съвсемъ друго — заявява прокурорътъ разочарованъ.

Сега Албертъ издига глава. — Какъ така е съвсемъ друго!

Прокурорътъ става. — Да не искате, да сравнявате борбата за отечеството съ вашата постѣпка тука?

— Не, — отвърща Албертъ, — хората, които убихъ тамъ, не ми бѣха направили нищо.

— Нечувано, — казва прокурорътъ потърсенъ и се обръща къмъ председателя, — трѣбва обаче да помоля...

Обаче този е по-спокоенъ. — Де ще стигнемъ, ако всички войници мислятъ като васъ! — казва той.

— Върно е, — казвамъ азъ, — но ние не сме отговорни за това. Ако тогава тамъ — азъ соча Албертъ — не го бѣха учили да стреля върху хора, и сега нѣмаше да го направи.

Прокурорътъ е цѣль червень. — Не може обаче да се позволи свидетелитѣ безъ да сж питани...

Председателътъ го успокоява. — Мисля, че тука можемъ да се отклонимъ отъ правилото.

За сега ме турятъ на страна и викатъ момичето. Албертъ трепва и стисва устни. Момичето е съ черна копринена рокля и коситѣ му сж току-що накждрени. Пълно съ самосъзнание то излиза напредъ. Вижда се, колко важно се чувствува.

Сждията пита за отношенията й къмъ Албертъ и Барчеръ. Тя рисува Албертъ като непоносимъ, Барчеръ напротивъ като любезень човѣкъ. Никога не била мислила за женитба съ Албертъ, напротивъ съ Барчеръ била почти годена. — Господинъ Троске е още много младъ, за да се жени — казва тя и поклаща хълбоцитѣ си.

На Албертъ му тече потъ отъ челото, обаче той не се мърда. Вили си мачка ржцетѣ. Ние едва се сдържаме.

Председателътъ пита за връзкитѣ й съ Албертъ.

— Съвсемъ невинни — казва тя. — Ние бѣхме само познати.

— Развълнуванъ ли бѣше обвиняемия?

— Разбира се — отговаря тя усърдно. Това изглежда да я ласкае.

— Какъ стана това?

— Е, така... — тя се усмихва и се обръща малко. — Той бѣше много влюбенъ въ мене.

Вили изпъшка глухо. Прокурорътъ го фиксира презъ пенснето си.

— Мръсна свиня! — разнася се внезапно презъ залата.

Всички подскачатъ. — Кой извика? — пита председателътъ.

Тяденъ се издига гордо.

Осждатъ го на петдесетъ марки глоба.

— Евтино — казва той и си вади портфела — веднага ли да платя?

На това му турятъ още петдесетъ марки и той трѣбва да напустне залата.

Момичето става явно по-скромно.

— Какво се бѣ случило между васъ и Барчеръ тая вечерь? — продължава да пита председателятъ.

— Нищо — отговаря тя несигурно. — Ние само седѣхме така, заедно.

Съдията се обръща къмъ Албертъ. — Имате ли да забележите нѣщо къмъ това?

Азъ го пронизвамъ съ погледи. Обаче той казва тихо: — Не!

— Показанията сж вѣрни, значи?

Албертъ се усмихва горчиво, лицето му е сиво. Момичето гледа втренчено разпятието, което виси на стената надъ председателя. — Възможно е. — Казва Албертъ. — Азъ днесъ за първи пжтъ ги чувамъ. Тогава съмъ се лъгалъ.

Момичето си отдъхва. Обаче твърде рано. Защото Вили скача. — Лъжа! — вика той. — Тя лъже най-безсрамно! Тя блудствуваше съ оногова, бѣше още полугола, като излѣзе!

Врѣва и шумъ. Прокурорътъ се дере. Председателятъ прави забележка на Вили. Но той не може повече да се спре, макаръ че Албертъ го гледа отчаяно. — И на колѣно да ми паднешъ, ще кажа, — му вика той, — блудствуваше, и когато той стоеше вече предъ нея, тя му каза, че Барчеръ я билъ напилъ. Тогава той полудѣ и стреля! Той самъ ми разказа, когато отиваше въ участъка!

Защитникътъ удря предъ себе си, момичето крѣска смутено: — Да, той... той... — Прокурорътъ маха съ ржце. — Достоинството на сжда налага...

Вили се обръща като бикъ къмъ него. — Не си въобразявайте толкова много, параграфна змийо, или си мислите, че предъ вашата маймунска мантия ще млъкнемъ? Я се опитайте да ни изхвърлите навънъ! Какво знаете изобщо за насъ? Това момче бѣше кротко и тихо, питайте само майка му! Но днесъ той стреля, както по-рано бѣ хвърлялъ съ камъни. Да се разкайва? Какъ ще се разкайва, когато се е разправилъ съ нѣкого, който му бѣ разбилъ всичко? Единствената грѣшка, която е направилъ, е че не е стрелялъ върху когото е трѣбвало. Трѣбвало е да довърши тази тамъ! Мислите ли, че съ глупавата дума миръ може да се изтриятъ изъ мозъка, като съ мокра гжба четири години убийство? Знаемъ, че не можемъ да повалиме, когато си щемъ, частнитѣ си врагове, но когато ни обхване бѣсъ и всичко се разбърка и сгромоли върху насъ, тогава помислете си сжщо, от де иде това!

Произлиза невъобразима бъркотия. Председателят напразно се мъчи да въдвори спокойствие.

Ние стоимъ тѣсно сплотени. Вили изглежда страшенъ. Козоле е свилъ юмруци. Въ тоя мигъ тѣ сж безсилни спрямо насъ, ние сме твърде опасни. Единъ отъ полицаитѣ не смѣе да се приближи до насъ. Азъ скачамъ предъ пейката на заседателитѣ: — Касаете се за нашия другаръ, — викамъ азъ, — не го осжждайте! Той не искаше да стане равнодушненъ спрямо животъ и смъртъ. И ние всички не искахме това, но на войната изгубихме всички мащаби и никой не ни помогна. Патриотизъмъ, дългъ, родина, все си казвахме това, за да можемъ да издържимъ и оправдаемъ това, що правѣхме. Обаче това бѣха само понятия, а тамъ имаше толкова кръвъ, тя ги отнасяше!

Вили изведнѣжъ застава до мене. — Преди години само този тукъ — той сочи Албертъ — лежеше самъ съ двама другари въ едно гнѣздо отъ картечници, единственото въ цѣлия секторъ. Нападнаха ни, но тѣ тримата бѣха съвсемъ спокойни, прицелваха се и чакаха и не стреляха много рано, мѣрѣха право въ коремитѣ и когато веригитѣ предъ тѣхъ мислѣха, че е свободно и щурмуваха, тѣ почваха да стрелятъ и стрелятъ и така докато ни дойде подкрепление, атаката бѣ отбита. После можахме да вдигнемъ ония, които картечницата бѣше покосила — двадесетъ и седемъ ударени въ корема, всичкитѣ смъртно, безъ да се говори за ударенитѣ въ гърдитѣ, краката, главата. — Тоя тукъ — той пакъ сочи Албертъ, — самъ съ двамата си другари приготви ранени за цѣла болница, а при това повечето и съвсемъ недоживѣха до тамъ. За това получи желѣзния кръстъ първа степенъ и похвала отъ полковника. Разбирате ли сега, защо той не попада подъ вашитѣ параграфи и граждански сждилища? Не можете да го сждите! Той е войникъ, нашъ другаръ е и ние го оправдаваме!

Сега обаче прокурорътъ най-после може да продума. — Такава фатална разпуснатостъ, — пѣшка той и креци на стражара да арестува Вили.

Наново шумъ. Вили държи всички въ шахъ. Азъ пакъ почвамъ. — Разпуснатостъ? Чрезъ кого? Чрезъ васъ! Вие всички трѣбва да се изправите предъ нашия сждъ! Съ вашата война ни направихте такива! Затворете и насъ сега, това ще е най-доброто! Какво сторихте за насъ, като се върнахме? Нищо! Нищо! Спорѣхте за победитѣ, освещавахте военни паметници, говорихте за геройство, а се криехте предъ

отговорноститѣ! Трѣбваше да ни помогнете! Но вие ни оставихте сами въ най-тежкото време, когато пакъ трѣбваше да си търсимъ пжтя обратно! Трѣбваше да проповѣдвате отъ всички амвони, като ни уволняваха трѣбваше да ни дадете това, да ни кажете: — Ние всички се излѣгахме страшно. Нека сега заедно търсимъ пжтя. Имайте куражъ! За васъ е най-тежко, понеже не сте оставили нищо, което сега да ви поеме! Имайте търпение! — Трѣбваше да ни покажете пакъ живота! Да ни научите пакъ да живѣемъ! Но вие ни изоставихте! Оставихте ни да отидемъ по дяволитѣ! Трѣбваше да ни учите да вѣрваме пакъ въ добрина, редъ, обнова и любовь! Вмѣсто това почнахте пакъ да подправяте, да насъсквате, да изтъквате вашитѣ параграфи.

Единъ отъ насъ вече пропадна отъ това. Ето вториятъ сега!

Ние сме извънъ себе си. Всичката ни яростъ, всичкото ни озлобление и разочарование блика отъ насъ. Въ залата владѣе ужасна бъркотия. Трае доста, докато се въдвори до нейде спокойствие. Налагатъ ни на всички по единъ день арестъ за неприлично държание предъ сжда и веднага трѣбва да излѣземъ. И сега лесно бихме могли да се разправимъ съ стражаритѣ, но не искаме. Искаме да отидемъ съ Албертъ въ затвора. Минаваме близо край него, за да му покажемъ, че всички сме съ него.

По-късно чуваме, че е осъденъ на три години затворъ и че приелъ наказанието безъ да каже ни дума.

III

У Георгъ Рае е заседнала една мисълъ. Той иска да застане още веднъжъ лице съ лице срещу миналото. Удава му се да се снабди съ паспортъ на чужденецъ и да премине границата. Той пжтува презъ градове и села, стои по гаритѣ и най-последно вечерята е тамъ, дето е искалъ да отиде.

Безъ да се спира, той минава презъ улицитѣ, излиза изъ града и върви къмъ височинитѣ. Работници, които се прибиратъ, идатъ насреща му. Деца играятъ въ освѣтенитѣ отъ фенеритѣ локви. Нѣколко автомобиля профучаватъ. После е тихо.

Вечерната дрезгавина е още достатъчно ясна, та още се вижда. Освенъ това очитѣ му сж свикнали на тъмнината. Той оставя пжтя и прекосява презъ полето. Следъ малко се спѣва. Ръждясала тель се закача за панталонитѣ му и ги скжсва. Той се навежда, за да се откачи. Това е бодливата тель на една мрежа, която се простира надлъжъ по единъ срутень окопъ. Рае се изправя. Голитѣ полета на сражението сж предъ него.

Въ несигурния сумракъ тѣ сж едно разровено и вцепенено море, една вкаменена буря. Рае усѣща гнилата миризма на кръвъ, барутъ и прѣстъ, дивата миризма на смъртъта, която е все още въ тази мѣстность и има власт надъ нея.

Неволно той свива глава, раменетѣ му се издигатъ, ржцетѣ висятъ отпуснати напредъ, киткитѣ му сж готови да паднатъ отъ ставитѣ; — така не се ходи въ градоветѣ, така дебне, свито, предпазливо животното, така се варди, дебнейки, войникътъ.

Той се спира и разглежда терена. Преди единъ часъ само този му бѣше чуждъ, а сега той пакъ го познава, знае всѣка височина, всѣка гънка на почвата, всѣка долина. Никога не се е махалъ отъ тукъ, месецитѣ се смачкватъ като хартия въ пакъ пламналия споменъ, тѣ горятъ и се прѣскатъ като димъ — тукъ дебне пакъ подпоручикъ Георгъ Рае вечеръ на патрауль, и нищо друго не е станало помежду това. Около него е само вечерното мълчание и слабия вѣтъръ въ тревитѣ; но въ ушитѣ му буци пакъ битката, той вижда какъ бѣснѣятъ

експлозиитѣ, свѣтилни ракети висятъ като гигантски джгови лампи надъ опустошението, чернонажежено ври небето, и земята се плакне въ фонтани и сѣрни кратери, гърмейки отъ хоризонтъ до хоризонтъ.

Рае стисва зжби. Той не е фантастъ, но не може да се брани. Споменътъ го връхлетява като вихрушка, тука още нѣма миръ, нѣма ясниа миръ на останалиа свѣтъ, тука е все още война и борба, тукъ продължава да бѣснѣе разрухата и нейнитѣ вихри се губятъ въ облацитѣ.

Земята граби, тя посѣга къмъ него като съ ржце, жълтата прѣстъ лепне по обущата и прави стжпкитѣ тежки, сякашъ мъртвитѣ искатъ да привлѣкатъ останалиа съ глухи рѣмжения къмъ себе си.

Той тича презъ чернитѣ полета съ ямитѣ. Вѣтърътъ се усилва, облацитѣ минаватъ, а понѣкога месецътъ излива своята бледа свѣтлина надъ мѣстността. Всѣки пжтъ тогава Рае спира съ свито сърдце, хвърля се долу и лежи прилепналъ и неподвиженъ на земята. Той знае, че нѣма нищо, обаче следния пжтъ пакъ скача уплашенъ въ една яма. Съзнаващъ и гледащъ, той попада подъ закона на тая земя, по която не можешъ да ходишъ правъ.

Месецътъ е станалъ като гигантска свѣтилна ракета; Пъноветѣ на горичката стоятъ черни предъ русата свѣтлина. Задъ развалинитѣ на чифлика се простира клисура, презъ която никога не нападаха. Рае е клекналъ въ единъ окопъ. Парчета отъ каишъ лежатъ тука, нѣколко тенджери, една лъжица, изкаляни ржчни бомби, патрондаши, а до тѣхъ, синьозелено мокро сукно, разнищено, на половина вече прѣстъ, останки отъ единъ войникъ.

Той лѣга на земята, на очитѣ си, — и мълчанието почва да говори. Глухо, огромно бучение е въ земята; тя диша на пресѣкулки, кънти и пакъ фучи, трака и звънти. Той забива нокти въ нея, притиска глава о нея, мисли, че чува гласове и викове, би искалъ да пита, да говори, да креци; той се вслушва и чака за отговоръ, отговоръ за живота си.

Обаче само вѣтърътъ се засилва, облацитѣ минаватъ по-бързо и по-низко, сѣнки следъ сѣнки бѣгатъ презъ полето. Рае се изправя, отива нататкъ, безъ посока, върви дълго, докато стига предъ чернитѣ кръстове, които сж изправени въ дълги редици единъ следъ други, като нѣкоя рота, батальонъ, полкъ, армия.

И внезапно той знае всичко. Предъ тия кръстове рухва цѣлата сграда на голѣмитѣ думи и понятия. Тукъ само има още война, не вече въ мозъцитѣ и размѣстенитѣ спомени на избавилитѣ се! Тукъ стоятъ изгубенитѣ години, които не се изпълниха, като призрачна мъгла надъ гробоветѣ. Тукъ крещи неживѣниятъ животъ, който не намира спокойствие, и мълчанието му ехти до небето; тукъ тече като огромна жалба презъ нощъта силата и волята на една младостъ, която умрѣ, преди да почне да живѣе.

Тръпки го обливатъ. Изведнѣжъ той ярко разпознава своята героична заблуда, праздната бездна, въ която потънаха вѣрностъ, храбростъ и животъ на едно цѣло поколѣние. Души го и го разтърсва.

— Другари! — вика той въ вѣтъра и нощъта: — Другари! Предадоха ни! Още веднѣжъ трѣбва да потеглимъ! Срещу тѣхъ! Противъ тѣхъ, другари!

Той стои предъ кръстоветѣ, месеца пакъ изплува, той ги вижда да блестятъ, тѣ се издигатъ съ разперени ржце, стѣпките имъ ехтятъ, той стои предъ тѣхъ и марширува на мѣсто, протѣга ржка нагоре: — Другари — маршъ!

И бръква въ джоба си и пакъ издига ржка... Единъ уморенъ, самотенъ изстрелъ, който се подема и отнася отъ вѣтъра, — после колѣнетѣ му се олюляватъ, той се подпира на ржце, обръща се съ последно усилие къмъ кръстоветѣ — вижда ги, че маршируватъ, удрятъ съ кракъ и се движатъ, — тѣ маршируватъ бавно и пѣтътъ имъ е дълъгъ, много ще трае, ала вървятъ напредъ, ще пристигнатъ, и ще се биятъ своето последно сражение, сражението за живота; — тѣ маршируватъ мълчаливо — една тъмна армия — най-дългия пѣтъ, пѣтя въ сърдцата... ще мине много време, но какво е за тѣхъ време? Тѣ сж потеглили, тѣ маршируватъ, тѣ идатъ...

Главата му пада долу, около него става тъмно, той пада напредъ, марширува съ шествието. Като нѣкой, който късно е намѣрилъ пѣтя си за дома, той лежи на земята, съ разперени ржце, очитѣ вече мѣтни, едно колѣно свито. Тѣлото трепва още веднѣжъ, после всичко става сънь, само вѣтърътъ е още тукъ надъ пустата, далечна ширь, той вѣе и вѣе, надъ облацитѣ и небето, надъ полята и безкрайнитѣ равнини съ гробоветѣ и ямитѣ и кръстоветѣ.

ФИНАЛЬ

I

Земята мерише на мартъ и теменужки. Иглики се подаватъ подъ влажната шума. Морави блестятъ браздитѣ на нивитѣ.

Ние вървимъ по една горска пѣтека. Вили и Козоле напредъ. Валентинъ и азъ следъ тѣхъ. За пръвъ пѣтъ отъ дълго време сме пакъ заедно. Сега се виждаме много рѣдко.

Карлъ ни даде за тоя день своя новъ автомобилъ. Но той самъ не дойде, нѣма време. Отъ нѣколко месеца той печели много пари, защото марката пада и това благоприятствува на неговата търговия. Шофьора му ни докара до тука.

— Какво правишъ собствено, Валентинъ? — питамъ азъ.

— Обикалямъ по панаиритѣ, — отговаря той. — Съ една люлка съ лодки.

Поглеждамъ го очудено. — Че отъ кога?

— Вече сума време. Партнюрката ми ме напусна. Тя сега танцува въ единъ баръ. Фокстротъ и танго. Това днесъ повече се търси. Да, а за такава работа единъ старъ фронтовъ чуканъ като мене не е достатъчно финъ.

— Изкарвашъ ли поне нѣщо? — питамъ азъ.

Той махва съ ржка. — Спри! За да живѣя — малко, за да умра — премного! А това вѣчно скитане! Утре валяка пакъ почва да се търкаля! Заминаваме за Крефелдъ. Съвсемъ закжсахме, Ернстъ! Кжде собствено се дѣва Юпъ?

Азъ свивамъ рамене. — Иселилъ се е. Както и Адолфъ. Нищо не се чува вече за тѣхъ.

— Ами Артуръ?

— Той скоро ще е милионеръ, — отвръщамъ азъ.

Козоле се спира и протѣга ржце. — Деца, — да се разхождашъ е много хубаво — ами да не си безъ работа!

— Не се ли надѣвашъ, да намѣришъ скоро нѣкаква работа? — пита Вили.

Фердинандъ клати глава. — Нѣма да е лесно. Азъ съмъ въ черния списъкъ. Не съмъ достатъчно кротъкъ. Ехъ, поне съмъ здравъ. За сега

заемамъ отъ Тяденъ. Той е тлъстъ сега.

На една полянка се спираме. Вили изважда кутия цигари, които Карлъ му бѣше далъ. Лицето на Валентинъ се прояснява. Сѣдаме и пушимъ.

Върховетѣ на дърветата скърцатъ леко. Нѣколко кадънки чуруликатъ. Слънцето е вече силно и топло. Вили се прозява отъ все сърдце и се изтѣга на палтото си. Козоле си прави отъ мжхъ подпора за главата и сжщо си лѣга. Валентинъ седи замисленъ до дънера на единъ букъ и разглежда единъ зеленъ брѣмбаръ.

Поглеждамъ близкитѣ лица, за мигъ всичко странно се залюлява — ние сме пакъ заедно, както тѣй често по-рано — само нѣколцина — но и ние самитѣ наистина ли сме заедно?

* * *

Козоле внезапно се вслушва. Отъ далечъ се зачуватъ гласове. Млади гласове. Навѣрно ученици екскурзиянти, които въ тоя сребристо забуленъ день правятъ, съ китари и ленти, първия си излетъ. Преди войната и ние правѣхме така — Лудвигъ Брайеръ, Георгъ Рае и азъ.

Облѣгамъ се назадъ и мисля за времето тогава; — за вечеритѣ предъ огъня, за народнитѣ пѣсни, китаритѣ, ноцитѣ предъ палатката. Това бѣ нашата младостъ. Въ годинитѣ преди войната живѣеше въ романтиката на странствуващитѣ птички^[1] въодушевлението за ново свободно бждеще; то пламтѣ още нѣколко време въ окопитѣ и рухна въ 1917 година въ ужаса на масовитѣ сражения.

Гласоветѣ се приближаватъ. Подпирамъ се на ржцетѣ си и издигамъ глава, за да ги видя като минатъ. Странно, преди нѣколко години само и ние принадлежахме къмъ тѣхъ, а сега това е сякашъ нѣкакво съвсемъ ново поколѣние, едно поколѣние следъ насъ, което пакъ може да поеме това, що ние трѣбваше да изтървемъ.

Викове се разнасятъ. Цѣлъ потокъ гласове, почти хоръ. После само единственъ гласъ, неясенъ, още не се разбира. Клончетата се кършатъ и почвата ехти глухо отъ много стжпки. Пакъ се извиква. Пакъ стжпки, кършене на клончета, тишина. После ясно и разбрано

една заповѣдь: — Отъ дѣсно приближава кавалерия — на групи обърни на дѣсно — маршъ — маршъ!

Козоле скача. Азъ сжщо. Споглеждаме се. Нѣкакъвъ призракъ ли ни дразни? Какво значи това?

Но ето ги че изкачатъ изъ храститѣ, тичатъ край гората, залѣгатъ по земята... — Мѣрникъ четирисотинѣ! — крѣска пакъ гласа отъ преди. — Стреляй!

Нѣщо трака и пука. Една дълга редица петнадесетъ — до седемнадесетгодишни момчета лежатъ прѣснати до края на гарата. Тѣ сж облѣчени съ куртки я препасани съ кожени колани. Всички сж облѣчени еднакво — сиви куртки гамаша и фуражки съ значки — умишлено е подчертана униформата. Всѣки има тояга съ желѣзень връхъ, съ която удря по дърветата, за да наподобява пушечната стрелба.

Подъ воинственитѣ фуражки обаче надничатъ млади, червенобузи детски лица. Внимателно и възбудено тѣ се взираатъ къмъ кавалерията, която иде отъ дѣсно. Тѣ не виждатъ нѣжното чудо на теменужкитѣ подъ кафяната шума — нито моравата омара на зачатие то надъ нивитѣ, — нито мжхнатата вълнеста козина на младия заякъ, който подскача изъ браздитѣ. Но не, тѣ виждатъ заяка — обаче се прицелватъ само по него, и по-силно се чува тракането по дѣнеритѣ. Задъ тѣхъ стои единъ едъръ мжжъ съ малко коремъ, сжщо съ куртка и гамаша, той дава енергични заповѣди: — Стреляй по-спокойно! Мѣрникъ двесте! — Той има воененъ далекогледъ и наблюдава неприятеля.

— Ахъ, небесни Боже! — казвамъ азъ поразень.

Козоле се бѣ съвзель отъ своето очудване. — Какви сж тия глупави идиотщини? — вика той разярень.

Но зле е попадналъ. Водачѣтъ, къмъ когото се присъединяватъ още двама, гърми и трѣщи. Мекиятъ пролѣтенъ въздухъ брѣмчи отъ силни изрази. — Свивай си муцуната, страхливецо! Врагове на отечеството. Предателска шайка!

Момчетата усърдно пригласятъ. Едно свива ржчичката си на юмрукъ. — И васъ ще ви подберемъ веднѣжъ! — вика то съ звѣнливъ гласъ. — Страхливци! — подхваща друго. — Пасифисти! — трето. — Трѣбва да се довършатъ тѣзи болшевици, по-рано нѣма да се освободи Германия! — вика бързо като научено четвърто.

— Така! — учителя го тупа по рамото и се изстъпва напредъ.
— Прогонете ги, момчета!

Въ тоя мигъ се събужда Вили. До сега бѣше спалъ. Въ това си е все старъ войникъ — щомъ се обтегне, заспива веднага.

Той се изправя. Водачътъ веднага се спира. Вили се озърта ококорено и после се изсвива. — Балъ съ маски ли има тука? — пита той. После схваща ситуацията. — Така е добре, — рѣмжи той къмъ водача, — много време наистина ни липсвахте вече! Да, да, отечество — вие само сте го взели съ тапия, а? Другитѣ сж все предатели, а? Смѣшно: три четвърти отъ нѣмската армия били все предатели. Я се махайте, вампири проклети! Не можете ли да оставите на децата нѣколко години, когато тѣ още нищо не знаятъ за тия работи?

Водачътъ оттегли армията си. Но гората ни опротивѣ. Връщаме се назадъ къмъ селото. Задъ насъ се носи ритмично и отсѣчено: Напредъ! Маршъ! — Напредъ!

— Напредъ! — Вили се хваща за коситѣ. — Да ни бѣше казалъ нѣкой това на фронта!

— Да — казва Козоле сърдито — така се захваща пакъ.

* * *

Предъ селото намираме малка гостилница съ градина, въ която вече сж извадени нѣколко маси. Макарь че Валентинъ следъ единъ часъ трѣбва да бжде пакъ при своитѣ люлки, сѣдаме за малко, за да използваме времето, — кой знае, кога пакъ ще се съберемъ!

Бледна вечерна заря обагря небето. Азъ мисля все за сцената преди малко. — Ахъ, Господи, Вили, — казвамъ азъ, — ние още живѣемъ и едва излѣзохме отъ тамъ, — какъ е възможно да има вече пакъ хора, които да правятъ такова нѣщо?

— Всѣкога ще ги има, — отговаря Вили необикновено сериозно и замислено, — но и насъ все ще ни има. Така като насъ мислятъ още сума хора. Повечето, може да ми повѣрватъ. На мене отъ тогава — отъ Лудвигъ и Албертъ — ми е минало много презъ кратуната, и азъ намирамъ, че всѣки по свой начинъ може да върши нѣщо, дори и когато вмѣсто глава има рѣпа. Идушката седмица свършва ваканцията ми и пакъ трѣбва да вървя да даскалувамъ на село. Но на това просто

се радвамъ. Ще науча децата, какво наистина е тѣхното отечество. Тѣхната родина, а не нѣкаква политическа партия. Тѣхната родина сж дърветата, нивитѣ, земята, а не надути приказки. Дълго обмисляхъ това и намѣрихъ най-после, че сме достатъчно възрастни, за да имаме нѣкаква задача. Ето моята! Тя не е голѣма, признавамъ. Но за менъ стига. Азъ не съмъ Гъоте.

Азъ кимвамъ утвърдително и дълго го гледамъ. После тръгваме.

Шофьора ни чака. Тихо се плъзга колата презъ бавно настѣпващата мрачина. Близко сме до града и вече блѣската първитѣ лампи. Тогава въ скърцането и въртенето на колелата се смѣсва нѣкакъвъ провлѣченъ, дрезгавъ, гърленъ звукъ — по нощното небе се носи, по направление къмъ изтокъ единъ остъръ клинъ — ято диви гжски.

Ние се споглеждаме. Козоле иска да каже нѣщо, но после млъква. Всички мислимъ сжщото. Идва градътъ съ шумъ и улици. Валентинъ слиза. После Вили. После Козоле.

---

[1] Ученически сдружения за излети. — Б. пр. ↑

II

Цѣль денъ бѣхъ въ гората. Сега съмъ уморенъ, затова влѣзохъ въ единъ малъкъ хотелъ на кѣра и взехъ стая за нощъта. Леглото е вече направено, но още не ми се спи. Сѣдамъ до прозореца и се вслушвамъ въ шумолението на пролѣтната нощъ.

Сѣнки се преливатъ между дърветата, а отъ гората долитатъ виковете, като че ли тамъ лежатъ ранени. Спокоенъ и сдържанъ, гледамъ въ тъмнината, защото не се боя повече отъ миналото. Гледамъ въ угасналитѣ му очи безъ да се отвърна. Ставамъ дори насреща му, връщамъ мислитѣ си къмъ землянкитѣ и ямитѣ; — обаче като се върнатъ, тѣ не носятъ съ себе си страхъ и ужасъ, а сила и воля.

Очаквахъ нѣкаква буря, която да ме спаси и отнесе — а то дойде полекичка, безъ да го усѣтя. Но то е тукъ. Докато се отчайвахъ и мислѣхъ всичко за изгубено, то тихо израстна. Мислѣхъ, че раздѣлата е всѣкога край. Днесъ знамъ: и растежа е раздѣла. И растежа значи напущане. А край нѣма...

Една частъ отъ живота ми бѣше въ служба на разрушението, — принадлежеше на умразата, враждата, на убиването. Но ми остана животътъ. Той е почти една задача, единъ пжтъ. Ще работя надъ себе си и ще бжда готовъ, ще движа ржцетѣ си, — и мислитѣ си; нѣма да си отдавамъ толкова важностъ, ще продължавамъ да вървя, ако и да ми се иска понѣкога да спра. Има много да се гради наново, почти всичко да се поправи, трѣбва да работимъ и да изкопаемъ, каквото бѣ засипано презъ годинитѣ на гранатитѣ и картечницитѣ. Не всѣки трѣбва да бжде пионеръ, — има нужда и отъ по-слаби ржце и по-дребни сили. Тамъ ще си търся мѣстото. Тамъ ще млѣкнатъ мъртвитѣ и миналото нѣма вече да ме преследва, но ще ми помага.

Колко просто е всичко това, но колко дълго трая, докато го намѣря. А може би, щѣхъ да се заблудя още въ началото, щѣхъ да падна жертва на теленитѣ примки и взривнитѣ патрони, ако смъртъта на Лудвигъ не се бѣше издигнала като ракета предъ насъ и не бѣ показала пжтя. Ние се отчайвахме, когато виждахме, че вълната на общия ни стремежъ, волята на мощно простия животъ придобитъ пакъ

на предѣла на смъртта, не помете отживѣлитѣ вече форми на полуистината и себелюбието, и не си потърси нови брѣгове, ами се просмука въ блатата на забравата, бѣ отведена въ тинята на фразитѣ, изтече въ каналитѣ на отношенията, на грижитѣ и на професиитѣ. Днесъ знамъ, че всичко въ живота е, може би, подготовка, дейность по отдѣлно, въ отдѣлни клетки, въ отдѣлни канали, всѣки за себе си — и както клеткитѣ и каналитѣ на едно дърво само трѣбва да приематъ и предаватъ нататъкъ сока, който се издига нагоре, така нѣкога отъ това ще стане шумолене, огрѣна отъ слънцето шума, върхове, и свобода. Ще започна.

То нѣма да бжде сбждновението, за което мечтаехме на младостъ и което очаквахме следъ годинитѣ на фронта. То ще е пжтъ както другитѣ, съ камъни и хубави части, съ разровени мѣста и села и полета; — пжтъ на работата. Ще съмъ самъ. Може би ще намѣря понѣкога спжтникъ за известно разстояние, — но не за винаги.

И може често да трѣбва да си дигамъ раницата, когато вече раменетѣ сж уморени; често ще се забавямъ на кръстопжтища и граници, дето ще трѣбва да оставямъ по нѣщо, да се препъвамъ и падамъ, обаче пакъ ще стана, нѣма да остана да лежа, ще вървя нататъкъ и нѣма да се повръщамъ назадъ. Може би, не ще мога никога вече да бжда съвсемъ щастливъ, може би войната разби това и азъ ще съмъ все така унесенъ и нийде напълно свой; — обаче нѣма да бжда никога съвсемъ нещастенъ, — защото все ще има нѣщо да ме държи, па ако и да сж само ржцетѣ ми или едно дърво или дишащата земя.

* * *

Сокътъ се издига въ дърветата, съ слабъ пукотъ се разтварятъ пжпкитѣ, тъмнината е пълна съ шума на растенето. Нощта и месецътъ сж въ стаята. Животътъ е въ стаята. Въ мебелитѣ прѣщи, масата пука, долапътъ скърца. Преди много години сж ги отсѣкли и нарѣзали, рендосали и слепили, направили на предмети, които да служатъ, — на маси, столове и легла; — ала всѣка пролѣтъ, въ нощитѣ на сока, пакъ шумоли въ тѣхъ, тѣ се пробуждатъ, протѣгатъ, не сж вече вещи, столоветѣ пакъ иматъ дѣлъ въ обращението и течението на живота вънъ. Подъ краката ми скърцатъ и се движатъ дѣскитѣ на пода, подъ

ржцетѣ ми пука перваза на прозореца, а на пжтя до вратата дори разпуканиятъ, загнилъ дънеръ на една липа пуца дебели, кафяви пжпки — следъ нѣколко седмици и той ще има малки копринено зелени листа като широко разперенитѣ клони на явора, които го засѣнятъ.

Издание:

Автор: Ерихъ Мария Ремаркъ

Заглавие: Обратниятъ пжть

Преводач: Живка Драгнева; Гора Иванова

Език, от който е преведено: немски

Издател: Книгоиздателство „Право“

Град на издателя: София

Година на издаване: 1931

Тип: роман

Печатница: Печатница „Право“, „Бачо Киро“ 2 — София

Художник: Н. Тузсузов

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/8123>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.